Sheila FITZPATRICK

KISA SSCB TARİHİ

SAY

Sheila FITZPATRICK

Çeviren: Samet Öksüz

KISA SSCB TARİHİ

SAY

Sheila Fitzpatrick

Sovyetler Birliği ve modern Rusya tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan 1941 doğumlu tarihçi. Önde gelen eserleri arasında *The Russian Revolution, Stalin's Peasants, Everyday Stalinism, Tear of the Masks, On Stalin's Team* ve *White Russians, Red Peril* yer almaktadır.

Samet Öksüz

1984'te Trabzon'da doğdu. 2009 yılında ODTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik bölümünden mezun oldu. Hacettepe Üniversitesi Temel Onkoloji Anabilim Dalı'nda, University of Cincinnati'de İmmünoloji alanında yüksek lisans eğitimi aldı. Türkçeye çevirdiği diğer kitaplar şöyle: *Zafer Sarhoşluğu* (Say Yayınları, 2014), *İkinci Dünya Savaşı* (Say Yayınları, 2016), *Kuantum Çağı* (Say Yayınları, 2016), *Ben Bilmem 'Gen'im Bilir!* (Say Yayınları, 2016).

Sheila Fitzpatrick

KISA SSCB TARİHİ

İngilizceden çeviren:
Samet Öksüz

SAY

Say Yayınları
Tarih

Kısa SSCB Tarihi / Sheila Fitzpatrick
Özgün adı: *The Shortest History of the Soviet Union*

© Sheila Fitzpatrick 2022
Bu kitap ilk kez İngilizce olarak, Schwartz Books'un bir markası olan Black Inc. tarafından 2022 yılında yayımlanmıştır.

Türkçe yayın hakları Kesim Ajans aracılığıyla © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0899-3
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Samet Öksüz
Yayın koordinatörü: Sinan Köseoğlu
Editör: Furkan Akderin

Baskı: Dörtel Matbaacılık
Zafer mah. 147. Sk. 9-13A
Esenyurt/İstanbul
Tel.: (0212) 565 11 66
Matbaa sertifika no: 40970

1. baskı: Say Yayınları, 2022

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş 7

1. Bölüm: Birliği Kurmak 15
2. Bölüm: Lenin Yılları ve Veraset Mücadelesi 41
3. Bölüm: Stalinizm 67
4. Bölüm: Savaş ve Sonrası 93
5. Bölüm: "Kolektif Liderlik"ten Kruşçev'e 119
6. Bölüm: Brejnev Dönemi 143
7. Bölüm: Çöküş 169

Sonuç 197
Teşekkürler 217
İlave Okumalar 219
Görsel Listesi 227
Dizin 231

Amerikan hayatımdan, bu kitap yazılırken ölmüş olan üç Sovyetolog anısına:

Jerry F. Hough (1935–2020)

Stephen F. Cohen (1938–2020)

Seweryn Bialer (1926–2020)

ve Sovyet tarihinin kara mizahını öğrenmiş olduğum Moskova danışmanım Eski Bolşevik anısına:

Igor Aleksandrovich Sats (1903–1980)

GİRİŞ

1980'in Sovyetler Birliği için iyi bir yıl olması gerekirdi. Sovyetler Birliği'nin yaratılmasından elli sekiz yıl sonra ve Leonid Brejnev'in sıkıcı ancak kararlı liderliğinin on altıncı yılına girerken ülke sonunda rahatlayabilir ve en kötü zamanları artık atlatmış olduğunu hissedebilirdi. Ülke içinde normalliğe ulaşılmıştı; gelecekte daha iyi zamanların olması gerekirdi. Uluslararası arenada ülke İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir süper güç olmuştu; kabul, hâlâ ABD'nin ardından ikinci sıradaydı ancak askeri eşitliğe sonunda yaklaşıyordu.

Sıkıntılı bir yolculuk olmuştu; başlangıç olarak bir devrim ve iç savaş, 1921'de kıtlık ve 1924'te devrimci lider Vladimir Lenin'in erken yaşta ölümü. Sonra 1920'lerin sonlarında Lenin'in halefi olan Josef Stalin'in başlattığı yeni bir çalkantı gelmişti; zorla hızlandırılmış sanayileşme ve köylü tarımının kolektivizasyonu, 1932-1933'te de bunu izleyen kıtlık. Bundan sonra 1937-1938'in Büyük Temizlikler'inin olağanüstü kıyımı geldi ve özellikle komünist elitlerini sert vurdu, bunu hemen ardından İkinci Dünya Savaşı izledi ve sabık dışlanmış devlet, Batı'nın bir müttefiki haline geldi. Savaşın sonlanmasıyla hak edilmiş zafer ile Sovyetler Birliği'nin, Batı ile Soğuk Savaş halinde beklenmedik ve ani bir şekilde süper güç konumuna yükselişi geldi. Stalin'in 1953'teki ölümünden sonra lider olarak ortaya çıkan Nikita Kruşçev "aptalca dolaplar" peşinde

olup 1961'te ülkeyi Küba füze krizinde tekrar savaşın eşiğine getirmiş, sonra da 1964'te devrilmişti.

Ve sonra, nihayet, tekneyi sarsmadan sakin sulara yönlendiren, Sovyet vatandaşlarının Birleşik Devletler ve Batı Avrupa'dakine benzer bir yaşam tarzını arzuladığını anlamış olan heyecansız, ılıman bir adam Leonid Brejnev dümene geçti. Brejnev'in işi, beklenmedik bir olayla ile daha da kolaylaşmıştı: 1980'de petrol fiyatları 1970'lerin ortalarından bu yana iki katına çıkmış ve tüm zamanların en yüksek seviyesine gelmişti (Sovyetler Birliği, son yıllarda büyük bir üretici ve ihracatçı haline dönüştü).

Kruşçev palas pandıras bir şekilde, ülkenin 1980'de tam komünizme ulaşmış olacağı sözünü vermişti. Daha dikkatli olan Brejnev bunu rafa kaldırarak yerine, aslında Sovyetler Birliği'nde zaten mevcut olan ekonomik ve politik sistemin yavan bir formülasyonu olan "gelişmiş sosyalizmi" koydu.

A. Lemeshenko ve I. Semenova'nın bu 1980 tarihli karikatüründe mağlup düşmanları ayaklarının dibinde olan Lenin'in davası zafere ulaşıyor.

Ancak Sovyet vatandaşlarının büyük kısmının bununla alıp veremediği bir şey yoktu. Kendileri için daha fazla tüketim malı istiyorlardı, komünist modelde onlara devlet tarafından sağlanacak kamuyla paylaşılan mallar değil. Devrimin tamamen tarihe terk edilmiş olduğu bir devrim sonrası andı. Devrim için savaşmış olan nesil artık ya ölmüş ya da emekliye ayırılmıştı ve Stalin'in altında bundan faydalanarak yükselmiş olan grup bile (Brejnev dâhil) artık emekliliğe yaklaşıyordu. Brejnev'in yaşamının son yıllarındaki şahsi değerleri, seleflerinin desteklediği devrimcilerle değil de onların "burjuvalar" dedikleriyle uyuşuyordu. (O zamanlar çok yaygın bir fıkrada Brejnev'in annesi, pahalı Batı arabalarından oluşan kişisel koleksiyonu hakkında endişelenmektedir: "Ama Lenya, ya Bolşevikler geri gelirse?")

Yaşam standartları yükselmişti; yakın zamanda akut hale gelmiş olan barınma kıtlığı yumuşatılmıştı; ulusal veya toplumsal herhangi bir grubun ayaklanması tehdidi yoktu. Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin inşasının başarılı olduğunu söyleyen 1977 Anayasası, "yeni, tarihi bir halk topluluğunun, Sovyet halkının" oluştuğunu iddia ediyordu. Dürüst olmak gerekirse Sovyetler Birliği'nin hâlâ sorunları vardı: Yavaşlayan bir ekonomi; reform için pek az istek ve çaba gösteren hantal bir bürokrasi; Doğu Avrupa'da Sovyet himayesine karşı arada sırada hoşnutsuzluk patlamaları; Birleşik Devletler ve "detant[1]" ile yaşanan zorluklar ve Sovyetler Birliği'nin kendi içerisinde nüfusun büyük kısmında pek az destek bulmuş ancak Batılı gazetecilerle yakın bağları olan küçük bir "muhalefet" hareketinin ortaya çıkışı. Sovyet birlikleri 24 Aralık 1979'da Afganistan'a girdikten sonra başlayan uluslararası bir boykot, 1980 Haziran'ında Moskova'da gururla açılışı yapılan Yaz Olimpiyatları'na gölge düşürmüştü.

---

1 Soğuk Savaş yıllarında sıkça kullanılan ve bloklar arası ilişkilerde yumuşamayı ifade eden kavram. (ed.)

Batı, Soğuk Savaş esnasında Sovyetler Birliği'ni totaliter bir öcü haline getirmiş, komünizmi Batı demokrasisinin antitezi olarak Nazizm ile eşdeğer tutmuştu ve bu teorinin ilkelerinden bir tanesi de bir totaliter rejimin bir defa yerleştikten sonra yerinden hareket ettirilemeyeceği ve ancak dış güçle yıkılabileceği olmuştu. Ancak bu fikir, Stalin'in ölümünden sonra rejimin yıkılmamakla kalmayıp radikal değişim geçirebileceğini göstermesiyle daha az makul gelmeye başlamıştı. 1980'de "totaliterlik" Batı toplumunda güçlü ve duygusal bir imaj olarak kalsa da bilim insanları arasında çekiciliğini kaybetmişti; Amerikalı siyaset bilimciler Stephen F. Cohen ve Jerry Hough, eleştirenler arasındaydı. Muhafazakâr çevrelerde bile Sovyet rejiminin yaklaşan çöküşü hakkında altmış yıldan uzun bir süredir beslenmekte olan umutlar, yavaşça terk ediliyordu.

Anaakım Amerikalı sovyetologların bir konferansta vardığı uzlaşıyı özetleyen Robert Brynes, "Sovyetler Birliği'nin politik bir demokrasi haline geleceği veya *öngörülebilir bir gelecekte yıkılacağına dair* bir ihtimal olmadığına dair hepimiz görüş birliğine vardık" (vurgular bana aittir) diyordu. 1980'de siyasi bilimci Seweryn Bialer tarafından yayınlanmış ve ABD Sovyetolojisi için önemli olan bir metin, Birleşik Devletler'in rejim değişikliği için boş umutları bir kenara bırakma ve Sovyetler Birliği'nin kalıcı olduğunu kabul etme zamanının artık geldiğini söylüyordu. Washington DC'de benzer bir ruh hali içerisindeki –göçmenler ve Soğuk Savaş baskısı yüzünden Sovyetler Birliği'nin varlığını on yıllardır görmezden gelmiş olan– Kongre Kütüphanesi de zor bir karar alarak Sovyetler Birliği'ne kütüphanenin kart kataloğunda kendi kaydını vermişti. Bu son derece mantıklı bir hareketti ve Sovyet araştırma topluluğundaki herkesin kabul edeceği gibi zamanı çoktan gelmişti. Ancak kütüphane aslında hiç zahmete girmese de olurdu. Bundan on yıl sonra, katalog edilecek bir Sovyetler Birliği kalmamıştı.

KISA TARİH (1924–1991)

Bir yüksek lisans öğrencisi olarak Ekim Devrimi'nin ellinci yıldönümünden hemen önce Sovyetler Birliği ile ilk kez karşılaştığımda, Sovyetler'in yüzüncü doğum günü olması gereken yıllarda akademisyenlerin Sovyetler'in ölüm ilanını yazıyor olacaklarını tahmin edemezdim. Ömrü yetmiş yıldan biraz kısa sürmüştü; Sovyet çağının sonlarında doğmuş olan Sovyet vatandaşlarının yaşam beklentisinden (altmış yedi) sadece birkaç yıl daha uzun, başlangıcında doğanlarınkinin neredeyse iki katı.

Tarihçilerin hikâye anlatıları, doğaları gereği olayları kaçınılmaz gibi gösterme eğilimindedir. Açıklama ne kadar iyi olursa, okuyucu başka herhangi bir sonucun imkânsız olduğuna o kadar ikna olur. Ancak bu Kısa Tarih'te benim amacım bu değil. Benim görüşüm beşeri tarihte, onu oluşturan bireysel yaşamlarda olduğu gibi pek az kaçınılmazlık olduğudur. Kazara karşılaşmalar ve global felaketler, ölümler, boşanmalar ve pandemiler yüzünden işler her zaman olduğundan farklı sonuçlanabilirdi. Konu Sovyetler olduğunda, tarihi kasede kaydedilen ve geniş açıdan bakıldığında herhangi bir tarih sahnesinde ne bekleneceğini bildiklerini düşünen devrimcilerle karşılaşmaktayız. "Kazayla" (*sluchaino*) ve "kendiliğinden" (*stikhiino*) Sovyetler'in elinde her zaman küçültücü terimler olup plana göre aslında gerçekleşmemiş olması gereken şeyleri tanımlıyordu; aynı zamanda Sovyet sözlüğündeki en yaygın kelimelerdi. Doğal ve ekonomik çevreyi insan planlamasına tabi kılmaya çalışan bu Marksist devrimciler 1917 Ekim ayında, kendilerini de şaşırtan bir şekilde durumun kuramsal analizlerine meydan okuyarak neredeyse kazayla iktidara gelmişti.

Sovyet tarihi hakkında pek çok ironi anlatacağım; bu kısmen, devrimcilerin Marksizm'de evrensel bir şifre çözme aracı bulmuş olduklarına dair inançlarının sonucudur. Mesela

bu inanç onlara toplumların, her birinin kendi politik temsilcileri olan antagonist sınıflara bölünmüş olduğunu ve kendi partilerinin –başlangıçta Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik hizbi ve 1918 sonrasında Komünist Parti– proleteryayı temsil ettiğini söylüyordu. Koşullara bağlı olarak bu bazen doğruydu, bazen de değildi, ancak her hâlükârda giderek daha alakasız bir hal aldı: Parti iktidara geldikten sonra onları destekleyen işçi ve köylülere karşı ana işlevinin yukarı doğru hareket etme fırsatı sunmak olduğu ortaya çıktı (Marksist teoride kabul edilmeyen bir süreç).

Teori, Bolşeviklere çok uluslu yeni Sovyet devletinin, sınırlarındaki kayda değer örtüşmeye rağmen çok uluslu eski Rus İmparatorluğu'ndan tamamen farklı bir düzen olduğunu, merkezin periferler üzerinde emperyalist sömürü yapamayacağını, çünkü emperyalizmin tanımı gereği "kapitalizmin en üst aşaması" olduğunu ve sosyalizme tamamen yabancı olduğunu söylüyordu. Göreceğimiz üzere bu, özellikle de erken yıllarda ilk bakışta göründüğünden daha makul bir öneriydi; öte yandan periferde Slav olmayan bölgelerdeki halkın Sovyet Moskova'nın gözü altında olmanın çarist St. Petersburg'un gözü altında olmaktan neden tamamen farklı olmadığını hissettiğini anlamak zor değildir.

Sovyet sistemini "totaliter" olarak tanımlayan Batılı görüş, övgü amaçlı değildi. Ama Sovyetlerin bakış açısıyla aslında neredeyse bir iltifat olarak görülebilirdi; Komünist Parti'nin bilim ve planlama temeliyle her şeyi son ayrıntıya kadar kontrol altında tuttuğu sabit bir rotada, her şeyi bilen bir lider olarak kendi imajı. Rotada pek çok defa "kazayla" olan değişiklikler ve yoldan "kendiliğinden" sapmalar, büyük resimde önemli değildi ancak benim *Kısa Tarih*'imde önemli bir rol oynayacaklar. Sovyetler Birliği'nde yaşayan insanların hayatları için elbette ki önemsiz değillerdi ve resmi retorik ile yaşanan tecrübeler arasındaki uçurum, yüzeyin altında aralıksız ve

alaycı bir anlatı olan Sovyet politik şaka türünün (*anektody*) konusu olmuştur. "Prensipte" (ilk bakışta güvensizlik tetikleyen bir Sovyet ifadesi, Batı'da kullanılan "doğrusu" gibi) ve "pratikte", Sovyet *anekdot*'unun temel taşlarından biridir. Bir diğeri, Marksist diyalektik kavramı olup kapitalizm gibi sosyo-ekonomik fenomenlerin kendi karşıtlarını içerdiğini ifade eder (kapitalizme karşı sosyalizm). Yabancı bir kelime olan *dialetika*, Hegel'den uyarlanmış olan felsefi bir kavramdı ancak zorunlu "politik okuryazar" derslerin bolluğu, pek çok Sovyet vatandaşının bariz zıtlıkları kayda değer bir beceride açıklayabileceği anlamına geliyordu. Sovyet diyalektik fıkrasının özü, şu diyalog formülüdür:

(*Soru*) Kapitalizm ile sosyalizm arasındaki fark nedir?

(*Cevap*) Kapitalizm insanın insan tarafından sömürülmesidir ve sosyalizm bunu tersiyle değiştirmektir.

Kapitalizmin nihayetinde çökeceği ve yerini sosyalizmin alacağına dair Marksist tahmin (Kruşçev'in münasebetsiz "Sizleri gömeceğiz!"i), Rusya'nın tarihi "geri kalmışlığını" modern, sanayileşmiş, kentleşmiş bir topluma dönüştürmek için uğraşan Sovyet komünistleri için bir avuntu olmuştu. 1980'lerin başlarında bunu aşağı yukarı başarmışlardı. Sovyet gücü ve itibarı, tüm dünyada tanınıyordu. Çin ve Kuzey Kore'deki daha sorunlu akrabaları ve Üçüncü Dünya'daki hayranlarıyla "Sovyet adamı", tanınır bir yaratık olmuştu.

Sonra modern tarihin en görkemli tahmin edilemez "kaza"larından birinde çöken şey Sovyet "sosyalizmi" olmuş ve Rusların 1990'ların "vahşi kapitalizmi" dediği şeye yol vermişti. Rusya Federasyonu da dâhil on beş yeni halef ülke özgürlüğe gözlerini açmıştı; Ruslar da dahil hepsi, Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında sömürü kurbanı olduklarına dair yüksek sesle şikâyet ediyordu. *Sosyalizm Neydi ve Sırada Ne Var?*, Amerikalı antropolog Katherine Verdery'nin eski Sovyet bloğunda sadece geleceğin değil, aynı zamanda geçmişin

de birden bilinemez haline geldiği gerçeğine işaret eden kitabına cuk diye oturan başlıktı. "Sırada ne var?" sağduyulu hiçbir tarihçinin cevap vermeye çalışmayacağı bir sorudur. "Sosyalizm neydi?" sorusuna gelince bu, geleneksel metinlere atıfta bulunan siyasi filozoflarca cevaplanabilir, ancak ben farklı bir yol izleyeceğim; tarihsel antropoloğunkini. Sosyalizm *prensipte* ne anlama gelirse gelsin, 1980'lerde Sovyetler Birliği'nde *pratikte* hantal "gerçekte mevcut olan sosyalizm" adını kazanan bir şey ortaya çıkmıştı. İşte bunun doğumundan ölümüne kadar hikâyesi.

"Altmış Yıl Sonra Hâlâ Acıyor" E. Gurov tarafından Kızıl Ordu Günü için (23 Şubat 1978) çizilmiş bir karikatürün başlığı. Rus iç savaşında Britanya'nın başarısız müdahalesinin hâlâ acısını çeken bir İngiliz lordunu gösteriyor.

1. BÖLÜM

BİRLİĞİ KURMAK

Rus Devrimi'nin tüm Avrupa'da devrimi tetiklemesi gerekiyordu. Ancak plan işlemedi ve geriye Rusya'da devrimci bir devlet kaldı; başkenti Moskova olan Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC). Ancak Rus İmparatorluğu'nun Rus olmayan bölgelerinde farklı şekillerde sonuçlanan çalkantılar da meydana gelmişti. Baltık bölgeleri bağımsızlığı seçmişti; Polonyalı bölgeler, yeni bir Polonya devleti yaratmayı tercih etmişti. Ancak Ekim Devrimi'nin başlattığı iç savaşın bitiminde diğer bölgeler, genellikle yeni devrimci devletin Kızıl Ordu'sunun da biraz yardımıyla kendi sovyet cumhuriyetlerini ilan etmişlerdi.

1922 Aralık ayında Ukrayna ve Belarus sovyet cumhuriyetleri ve Transkafkasya Federasyonu, Rusya sovyet cumhuriyetine katılarak bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği oluşturdu. Başkenti Moskova'ydı (eski imparatorluk başkenti olan Petrograd'ın ikinci şehir olmaya alışması gerekiyordu). Amblemi orak ve çekiçti, mottosu (Rusça, Ukraynaca, Belarusça, Gürcüce, Ermenice ve Azerice): "Dünyanın proleterleri, birleşin!"

Yeni birliğin anayasası cumhuriyetlere ayrılma hakkı tanımıştı, ancak yetmiş yıla yakın bir süre kimse bu hakkı kullan-

madı. 1920'lerde ve 30'larda RSFCS'den ilave beş Orta Asya cumhuriyeti (Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan) doğdu ve Transkafkasya Federasyonu, kendisini oluşturan üç parçaya ayrıldı: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan. 1939'da üç Baltık ülkesi (Letonya, Litvanya ve Estonya) ve Moldova, 1939 Nazi-Sovyet Paktı'nın gizli maddelerinin bir sonucu olarak Sovyetler Birliği'ne dâhil oldu ve toplam cumhuriyet sayısı on beşe çıktı.

Sovyetler Birliği, toprakları biraz azalmış olsa da bariz bir şekilde Rus İmparatorluğu'nun halefiydi. Bir imparatorluk olmayı –Rusların ulusal cumhuriyetler şeklinde bir grup iç koloniyi yönetmesi– amaçlayıp amaçlamadığı tartışma konusudur. Bolşevik rejime düşman olan ve düşmesini umut eden Batılı güçler onu bir imparatorluk, gayrimeşru bir imparatorluk olarak gördüler. Ancak Bolşevikler kendi Birlik'lerine tamamen farklı bir açıdan bakıyorlardı. Partinin liderlerinin çoğu Rus bile olmayıp Letonyalılar, Polonyalılar, Gürcüler, Ermeniler ve Yahudiler gibi eski Rus İmparatorluğu'nun baskı altındaki azınlıklarından geliyordu. Rus emperyalizminin yeminli düşmanları olup imparatorluğun son yıllarında Rus olmayanlara karşı giderek artan ayrımcılıktan nefret ederek büyümüşlerdi. Sovyetler Birliği içinde ve dışındaki rollerini eski koloni tebaalarını (on dokuzuncu yüzyılda Rus İmparatorluğu tarafından fethedilmiş olan Orta Asya bölgeleri dâhil) özgürleştirmek olarak görüyorlardı. "Rus şovenizmi", 1920'lerin düsturuna göre "en büyük tehlikeydi", yani Sovyetler Birliği'ndeki tüm milliyetçilikler arasında zararlı olanı, Rus milliyetçiliğiydi.

Bolşevikler, milliyetçiliği sahte bilinç olarak gören ciddi Marksist enternasyonalistlerdi. Yine de milliyetçiliğin popüler çekiciliğini ve ortadan kaldırmak için yapılan çabalara tepki vererek yayılma eğiliminde olduğunu fark etmişlerdi. Bolşevikler bu hataya düşmeyeceklerdi: Stratejileri sadece ye-

rel lisanın idari olarak kullanımı ve ulusal kültürlerin desteklenmesiyle değil, aynı anda cumhuriyet seviyesinde başlayıp (mesela Ukrayna) ta köy Sovyeti seviyesine kadar (Ukrayna cumhuriyeti içerisinde bir dizi Yahudi, Belarus, Letonyalı, Yunan ve diğer "otonom bölge" mevcuttu) ayrı yerel idareler inşa ederek Rus harici milliyetçilikleri *cesaretlendirmekti*. İdari yapıların ulusal kimlikleri korumakla kalmayıp bunların yaratılmasına yardımcı olması, Sovyet idaresinin paradokslarından bir tanesidir.

GERİ KALMIŞLIK PROBLEMİ

Bolşevikler tepeden tırnağa modernleştirici ve rasyonelleştiriciydi: Devletin öncülük ettiği endüstriyel gelişim biçiminde modernleşme çekirdek programlarıydı ve sosyalizm derken kastettikleri şey buydu. Rusya'nın Batı ile karşılaştırıldığındaki geri kalmışlığını üstesinden gelinmesi gereken büyük bir zorluk olarak görüyorlardı, yine de analizlerinde Rusya'nın altyapı ve endüstri için kapital yatırımın yanı sıra okuma-yazma okulları ve olumlayıcı eylem programlarıyla modernleştirilmesi ve medenileştirilmesi gereken Orta Asya gibi kendi iç "geri kalmış bölgeleri" vardı. Modernleşme ve geleneğin camdan dışarı atılması, tüm Birlik için hem kısa hem uzun vadede önemli amaçlardı. Rus İmparatorluğu'nun kullandığı, Batı'daki Gregoryen takvimin on üç gün gerisinden gelen Jülyen takvim ilk kurbanlardan biri oldu (bunun anlamı takvim 1918'de bir kere değiştikten sonra "Ekim Devrimi"nin artık Kasım ayında kutlanmaya başlaması oldu). Eski yazım kurallarında değişiklikler, kadınların bir dizi yasal kelepçeden özgürleştirilmesi, kürtajın, kusura dayanmayan boşanmanın yasallaşması, Ortodoks Kilisesi'nin devletle olan ilişkisinin kesilmesi (berbat bir hurafe deposu olarak görülüyordu) ve toplumsal sınıfların ortadan kaldırılması, Bolşeviklerin iktidarının ilk aylarında eyleme konmuştu.

1900'lü yıllarda Kızıl Meydan. Bu isim komünistlerden önce verilmişti. (Kırmızı "güzel" anlamına geliyordu." Solda St.Basil, sağda Kremlin yer almakta.

1900'lü yıllarda Lubyanka Meydanı. 1926 yılında ismi Dzerzhinsky Meydanı olarak değiştirildi.

Rusya, Devrim'den önce ne kadar geri kalmıştı? "Geri kalmışlık", her zaman hayranlık duyulan, daha gelişmiş olan bir şey ile karşılaştırma ima ettiğinden güvenilmez bir kavramdır; Rusya'nın durumunda karşılaştırma Batı Avrupa'yla yapılıyordu. Rusya'yı geri kalmışlıktan çekip Batı'ya sokmak, iki yüzyıl önce Büyük Petro'nun düsturu olmuştu ve yeni başkenti olan St. Petersburg'un inşası (Avrupa'ya mümkün olan en yakın yerde) ve boyarların[2] sakallarını zorla tıraş ettirmek stratejileri arasındaydı. Rusya, Petro'nun halefleri altında oldukça iyi iş çıkararak –özellikle de Aydınlanma filozofları Diderot ve Voltaire'in çağdaşı olan Büyük Katerina zamanında– on dokuzuncu yüzyıl başlarında Avrupa'da Büyük Güç olarak tanınmıştı; bu şöhret Napolyon'un ordularının Rusya steplerindeki mağlubiyetiyle daha da sağlamlaşmıştı. Toprakları on dokuzuncu yüzyıl boyunca güneyde Kafkaslar'a doğru genişlemiş ve doğuda hanlar tarafından yönetilen küçük Orta Asya egemen devletlerini çiğneyerek genişlemişti. Ama köylüler ancak 1860'ların başlarında 2. Aleksandr'ın Büyük Reformlar'ının bir parçası olarak serflikten azat edilmişti. Ülke sanayi devrimine de geç katılmıştı: Rusya'nın sanayileşmeye başlaması 1890'larda gerçekleşmiş olup Britanya'nın yarım yüzyıl gerisinde kalmıştı ve büyük oranda devlet katkısına (aynı dönem Japonya'sı gibi) ve yabancı yatırıma bağlıydı.

Rusya'nın 1897'deki ilk modern nüfus sayımı esnasında imparatorluğun nüfusu 126 milyon olup bunun 92 milyonu Avrupa Rusya'sında yaşıyordu (günümüzde Ukrayna ve Polonya'nın doğu kısmı olan yerler dâhil). Kalanı imparatorluğun Polonya bölgeleri ve Kafkaslar arasında (her biri dokuz milyon civarında) bölünmüş olup bunları Sibirya ve Orta Asya izliyordu. Avrupa Rusya'sının kentsel nüfusu 1863 ile

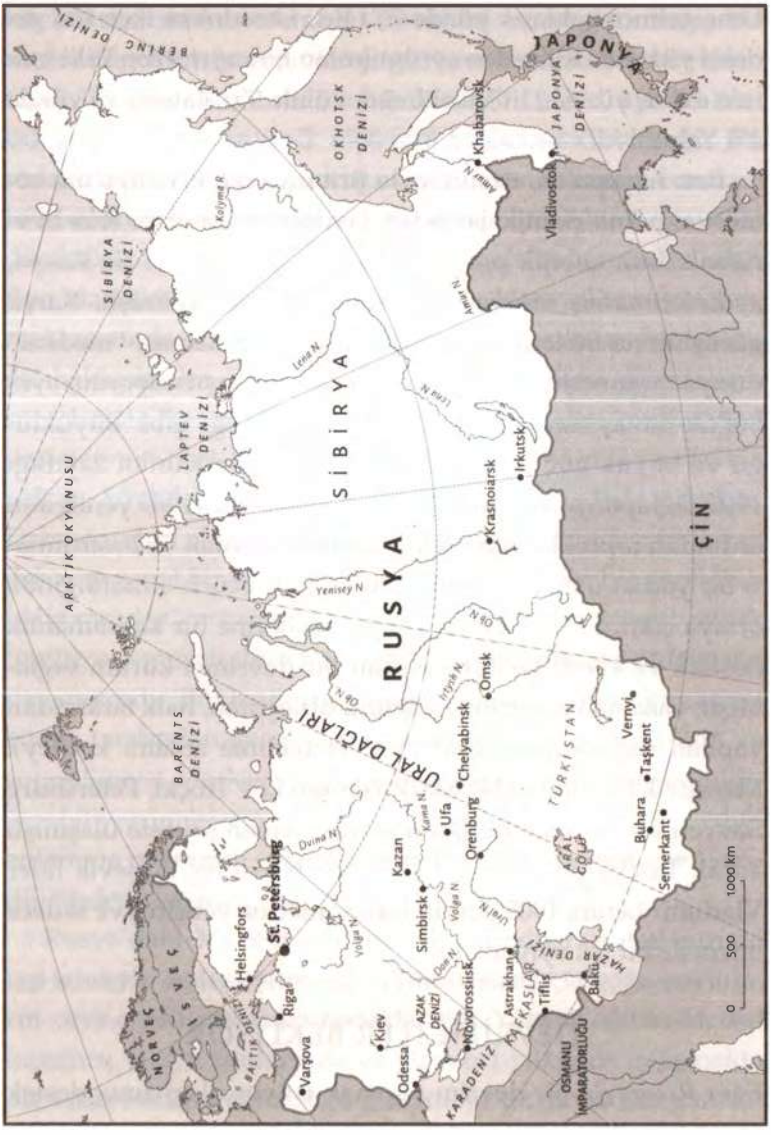
2 10-17. yüzyıllar arasında Slav ülkelerinde ve Rusya'da devlet yönetiminde yer alan asilzadelere verilen bir soyluluk unvanı. (ed.)

1914 arasında üç katına çıkmış olsa da kentleşme ve sanayileşme oranı, Batı sınırından uzaklaştıkça keskin bir şekilde düşüyordu; Polonya bölgeleri imparatorluğun açık ara en gelişmiş bölgesiydi. İmparatorluğun on ila elli dokuz yaş arasındaki nüfusunun üçte birinden azı okuma yazma biliyordu ancak bu, erkekler ile kadınlar, kent ile kır, gençler ile yaşlılar arasındaki kayda değer farkları maskeliyordu. Yirmili yaşlardaki bireyler arasında erkeklerin yüzde 45'i okuryazarken kadınların sadece yüzde 12'si okuryazardı; ellili yaşlarda okuryazarlık oranı erkeklerde yüzde 26 iken kadınlarda sadece yüzde 1'di.

Birlik, Varşova ve Riga gibi (devrim sonrası Sovyetler Birliği tarafından kaybedileceklerdi) çok gelişmiş şehirlere ilaveten şu anda Ukrayna'da bulunan Donbass bölgesinde, büyük kısmı yabancılara ait olup iş gücü büyük oranda Rusya köylerinden gelen, hızla büyümekte olan bir madencilik ve metalürji sanayisine de sahipti. St. Petersburg, Moskova, Kiev, Harkov ve Karadeniz kıyısındaki liman kenti Odessa da sanayileşirken Bakü (Hazar Denizi kıyısındaki Azerbaycan'da), büyük bir petrol merkezi halini almaktaydı.

Nüfus idari ve sayım amaçları sebebiyle hâlâ toplumsal sınıflara (*sosloviia*) ayrılıyordu –her biri kendi hakları ve çara karşı ödevleriyle farklılaşan soylular, ruhban sınıfı ile kentliler ve köylüler– ancak bu sınıflar Batı Avrupa'da çoktan ortadan kalkmıştı ve Rusya'nın Batı eğilimli entelijansiyası için utanç verici bir çağdışılık temsil ediyordu. Köylüler yüzde 77 ile açık arayla en büyük sınıftı ve kentlilerle diğer şehirli sınıflar sadece yüzde 11'e denk geliyordu. Entelijansiya veya eğitimli sınıf, sınıf şemasına oturmayan modern bir anormallikti.

Rusya çok uluslu bir imparatorluk olsa da milliyetçilik kavramı çar rejimi için fazla moderndi ve 1897 nüfus sayımı, sadece dini inanç ve yerel lisan hakkında bilgi toplamıştı. İmparatorluğun üçte ikisinin sahiplendiği dil "Rusça" idi ancak

Rus İmparatorluğu

bu, günümüzde Ukraynaca ve Belarusça konuşanları da içeriyordu: Sadece yüzde 44 "Büyük Ruslar" olarak listelenmişti. Dine gelince yaklaşık yüzde 70'i Rus Ortodoksu iken (on yedinci yüzyılda kiliseden ayrılmış olan birkaç milyon Eski İnanan dâhil) yüzde 11'i Müslüman, yüzde 9'u Katolik ve yüzde 4'ü Yahudi idi.

Batı Avrupa'da, özellikle de Britanya'da, Britanya'nın cömert sığınma politikalarından faydalanan sürgün Rus devrimcilerinin enerjik propagandasının da yardımı ile Rusya, aydınlanmamış otokrasi ile eşanlamlı hale gelmişti. Karşıt görüşlülerin Sibirya'ya sürüldüğü çar uygulaması "medeni" dünya tarafından biliniyor ve tiksintiyle karşılanıyordu, aynı Soğuk Savaş esnasında Gulag'ın da olacağı gibi. Büyüklüğü ve büyük güç statüsüne rağmen çarın gücünün zayıflığı 1905'te, Japonya karşısında alınan utanç verici bir yenilginin ardından topraklarının büyük kısmına yayılan ve bastırılması bir yıldan uzun süren bir devrim ucu ucuna atlatıldığında ortaya çıktı. 1905 devrimi Rus radikallerine bir kahramanlık destanı ve kendi kendine oluşan bir devrimci kurum sağlamıştı; yasama ve yürütme gücünü birleştiren, halk tarafından yapılan seçimle başa gelen sovyet (kelime anlamı konsey). Menşevik hizbinden bir Marksist olan Lev Troçki, Petersburg Sovyeti'nin karizmatik lideri olarak hemen şöhrete ulaşmıştı ancak Troçki gibi sürgünden dönen başka bir Bolşevik lider Vladimir Lenin, 1905 devriminin sonlarına yetişmiş ve sadece önemsiz bir rol oynamıştı.

DEVRİMCİLER BEKLİYOR

Eğer Rusya'da bir devrim yapmak istiyor olsaydınız destek için baskı altındaki köylülere bakmak bariz bir seçenek olarak görülebilirdi. Birinci nesil devrimciler, 1860'lar ve 70'lerde radikal sahneyi tahakküm altına almış olan Narodnikler

(Popülistler) tam olarak da bu mantığı yürütmüşlerdi. Rusya'daki köylü ayaklanmasının uzun geçmişinin farkında olup köylüleri çarların potansiyel deviricisi ve lekelenmemiş bir moral bilgelik kaynağı olarak görüyorlardı. Ancak köylüler, ortak bir noktalarının olmadığı kentli bir elitin üyeleri olarak gördükleri Narodnik elçilerini başlarından savmıştı. Bu reddedilmenin hayal kırıklığı, 1880'lerde devrimci hareket-te Marksizm'in yükselişinin yolunu açmıştı. Alman sosyalist düşünürler Karl Marx ve Frederik Engels'in öğrencileri olan Rus Marksistler, kapitalizm tarihi olarak sosyalizme yol vermek zorunda kalacağından devrimin kaçınılmaz "gerekliliği" hakkında bir "bilimsel tahmin" yürütmüştü. Kapitalizm süreçlerinin kendisi tarafından yaratılmış olan endüstriyel proleterya tarih tarafından seçilmiş olan devrim aracı haline gelince köylüler (en azından teoride) önemsiz hale gelmişti. Daha önceleri ahlaki temellerle meşrulaştırılan devrim biraz daha rasyonel bir seçim olan adanmışlık, tarihi bir gereklilik (Almancada *Gesetzmässigkeit* ve Rusçada *zakonomernost;* ancak İngilizce konuşan dünya için yabancı bir kavram) anlayışına dayanıyordu. Bunlar derin felsefi sular olup sadece birkaç seçilmiş tarafından gerçekten kavranmıştı, ancak tüm Rus ve sonra Sovyet Marksistleri *zakonomernost*'un ne anlama geldiğini biliyordu: İşlerin prensipte olması gerektiği gibi ilerlediği anlamına geliyordu (pratikte genelde olan "kazara" ve "kendiliğinden" karşıtı).

Rusya'daki Marksist devrimciler kendilerini endüstriyel işçi sınıfıyla özdeşleştirmişti ancak başlangıçta çoğu soylula-rın veya entelijansiyanın çocuklarıydı. Yüksek eğitim on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyılda gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da Batılılaşma anlamına gelmekte olup genellikle bir yan ürün olarak radikalleşmeyi beraberinde getiriyordu; ilk nitelik (Batılılaşma) yerel nüfusa yabancılaşmayı, ikincisi (radikalleşme) ona liderlik

etme misyonu hissini ima ediyordu. Radikal fikirleri olan eğitimli Ruslar "entelijansiya" terimini büyük oranda kendilerine alıkoyarak benzer türde eğitim almış olup devlet için çalışanları hor görerek dışlıyorlardı. (2. Aleksandr'ın Büyük Reformlar'ının perdeler arkasında çalışan bir grup "aydınlanmış bürokrat" tarafından dikkatle tasarlanmış olduğu gerçeği, bu yargıyı etkilemedi: Eksiksiz bir devrim ve manevi yeniden doğuş gerekliyken sadece reformlar da neydi ki?) Entelijansiyanın kendi kendine atadığı hükümeti eleştirme (çarlığın yıkılmasından sonra açığa çıkacağı üzere *bütün* hükümetleri) ve toplumun vicdanı olarak hareket etme fonksiyonu, onları imparatorluk otoriteleriyle, özellikle de Okhrana, yani gizli polis ile aralıksız çatışmaya soktu. Çoğu için radikal politika, gündelik bir iş değildi. Ancak bir azınlık, genellikle öğrencilik günlerinde tam zamanlı devrimciler haline geldi, bu da kısa sürede tutuklamalara, hapishane hükümlerine, Rusya içerisine sürgüne, sürgünden kaçışa (o kadar da zor değildi) ve ebeveynlerinin kaynaklarının elverdiği derecede göçe yol açtı. Toplumsal tabanını ister köylüler, ister işçiler olarak ilan etmiş olsun tüm devrimci hizipler, Avrupa'da uzun göç yılları geçirmiş olan devrimci entelektüeller tarafından yönetiliyordu.

Volga şehri Simbirsk'te 1870'te Vladimir Ulyanov olarak dünyaya gelen Vladimir Lenin (bu şehir, Lenin'in 1924'te ölümünün ardından Ulyanovsk adını almış olup şaşırtıcı bir şekilde hâlâ bu ismi taşımaktadır), abisinin imparatora karşı bir komploya kısmen de olsa dâhil olduğu için idam edilmesiyle radikalleştiğinde Kazan'da bir hukuk öğrencisiydi. Ulyanov'lar günümüz terimleriyle profesyonel orta sınıftı (baba bir okul müfettişi olup kalıtsal olmayan soyluluğa ulaşacak kadar yükselmişti) ve etnik terimlerde, araya biraz Alman ve Yahudi karışmış olsa da esas olarak Rus'tular. Lenin'in devrimi kucaklayışı onu St. Petersburg'da İşçi Sınıfının Kurtuluşu

İçin Marksist Mücadele Birliği'ne getirmiş, bu da ona Rusya içerisindeki alışılmış idari sürgün cezası, sonra da Rusya dışına annesi tarafından finansal olarak desteklenen gönüllü bir sürgün kazandırmıştı. Londra, Paris, Cenevre, Zürih ve Berlin'de toplanan Rus ve diğer Doğu Avrupalı devrimcilerin karmakarışık grubuna katılmıştı; köhne pansiyonlar, diğer devrimcilerle kılı kırk yaran tutkulu tartışmalar, polis casusları, muhbirler, yalnızlık ve kütüphanelerde geçirilen uzun saatlerle dolu bir dünya.

Ulyanov ailesinin 1879'dan bir stüdyo fotoğrafında bir okul çocuğu olan Vladimir önde sağda; abisi Aleksandr (yirmi bir yaşında bir terörist olarak idam edilecekti) solda ayakta duruyor.

Marksist devrimci grubu içerisinde Lenin ve karısı Nadezhda Krupskaya gibi etnik Ruslar, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından beri giderek artan şekilde Rus İmparatorluğu otoriteleri tarafından taciz edilen ve Ruslaştırma politikalarına maruz bırakılan Yahudiler, Polonyalılar, Letonyalılar ve diğer ulusal azınlıklardan daha az sayıdaydı. Lenin devrimci çev-

relerde uyuşmazlığı ve kendi küçük hizbini tahakküm altına alma ihtiyacıyla öne çıkıyordu; bu hizip 1903'te sosyal demokrat hareketinde Lenin'in ayarladığı bir bölünmeyle Bolşevikler olarak bilinmeye başladı. "Bolşevik" terimi Rusçada "çoğunluk" anlamına gelen kelimeden türemiş olup karşıtları, Rusça "azınlık" olan kelimeden gelen "Menşevik" olarak adlandırılmıştı; aslında Menşeviklerin çoğunlukta olduğu düşünüldüğünde Lenin adına güzel bir el çabukluğu.

Rus Marksistlerin temel bir sorunu vardı: Tarih yasalarının Marksist anlayışına göre –hayatlarını adamış oldukları– "kendi" devrimleri tarih gündeminde sırada olan değil, bir sonra gelecek olandı. Bunun sebebi Rusya'nın kapitalist aşamanın henüz başlarında olması ve tarihsel olarak zamanı çoktan geçmiş olan otokrasiye karşı burjuva liberal devrimi yürütmesi gereken burjuvanın çok zayıf ya da pasif olmasıydı. Sonuç olarak Rusya, Britanya ve Almanya'nın aksine proleter sosyalist devrim için henüz "olgun" değildi. Troçki gibi birkaç başına buyruk haricinde Menşevikler bu hamlık argümanını ciddiye alıyorlardı (Lenin ile ana doktrin ayrılıkları muhtemelen buydu); Bolşevikler ise pratikte ciddiye almadılar. Ancak sonuç olarak Bolşeviklerin kötü Marksistler olduğuna dair Menşevik iddialarını olduğu gibi kabul etmek muhtemelen hatalı olacaktır. İktidara geldiklerindeki eylemlerinin de gösterecek olduğu gibi Marksist bir sınıf mücadelesi ve tarihi gereklilik anlayışı, parti liderlerinde derin kök salmıştı ve dahası, Rusya'da proleter devrimin meşrutiyetini savunmanın Marksist yolları vardı (mesela emperyalist zincirde en zayıf olan halkanın ilk kırılan olacağı gibi). Aslında, işini bilen herhangi bir devrimci, devrimin teorik kısıtlamalarının etrafından dolanabileceği bir yol bulacaktı.

Marksist devrimciler için başka bir sorun, Rus proleteryasının göreceli olarak zayıflığıydı. Evet, proleterya büyük ölçekli girişimlerde çok yoğunlaşmıştı (devrim için bir artı)

ancak sayısı hâlâ utanç verecek derecede küçük olup 1897'de çoktan 125 milyonun üzerine çıkmış olan bir nüfus içerisinde 1914 yılında üç milyonun biraz üstünde kalmıştı. Bu zayıflık, Lenin'in tam zamanlı devrimcilerden oluşan ve proleteryanın "öncüsü" olarak iş görecek devrimci parti kavramıyla kısmen telafi edilecekti. İşçilerin gözlerini tarihi devrimci misyonlarına açmak, öncülerin ödevi olacaktı ve –artık "bilinçli" olan– bu işçiler de kendi sıraları geldiğinde aydınlanmamış ancak genellikle isyankâr olan kitlelere öncülük edecekti. Rus polisinin 1901 yılındaki gözlemlerine göre Bolşevikler bu projede biraz başarı elde etmişti: Polis, işçi sınıfı muhitinde "tasasız Rus gencinin bir tür yarı okuryazar 'zekiye' dönüştüğünü, aile ve dini küçümsediğini, yasaları dikkate almadığını ve mevcut otoriteyi reddederek buna hakaret etme ihtiyacı duyduğunu" ve böyle insanların "hareketsiz işçi kitlesi" üzerinde otorite edindiğini rapor ediyordu.

Lenin, Rus Marksist göçmenlerin arasındaki en uzlaşmaz devrimci olmanın yanı sıra en otoriter olanıydı; hizbi içerisindeki meydan okumalara karşı hoşgörüsüzdü ve popüler kendiliğindenliğe karşı olarak devrimci harekette organizasyon ve profesyonel liderliğin önemi konusunda ısrarcıydı. Ancak tek boyutlu bir karakter değildi. Bir öğretmen ve mesleği icabı eğitim teorisyeni olan Krupskaya ile evli olup devrimin derin amacının halkı aydınlatmak olduğu inancını en azından bir dereceye kadar paylaşıyordu ve kitlelere okullar, okuma-yazma kursları ve kütüphaneler sağlanmasını devrimin anahtar bir görevi kılmıştı. Kesin konuşmak gerekirse Lenin, Krupskaya'nın aksine güçlü bir misyon anlayışı olan, hizip savaşı ve güç mücadelesinin hayatının bir parçası olduğu doğal bir politikacıydı. Esas olarak politik durgunluklar esnasında halkın aydınlanması hakkında endişelenecek zaman buluyordu.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE DEVRİM

1917 Ocak ayında Zürih'te sürgünde olan Lenin, Rus Devrimi'ni kendi ömründe göremeyeceği için hayıflanıyordu. Makul bir yargıydı ancak bunun yanlış olduğu ortaya çıktı. Savaş yılları kendisi veya genel olarak enternasyonel sosyalist hareket için pek bir neşe kaynağı olmamıştı. Umut, eğer emperyalist rekabetçiler arasında savaş çıkarsa işçilerin hükümeti desteklemeyi ve kardeş proleterlere ateş etmeyi reddedeceğiydi. Olan ise bunun tersiydi: İşçiler ve pek çok sosyalist entelektüel birden vatanseverler oldu, hükümetleriyle fikir birliğine vararak savaşın ilk aşamalarına damgasını vuran yoğun milliyetçi hevese kapıldı. Lenin bunun işçilerin payı olmaması gereken emperyalist bir savaş olduğu ve dahası sıra dışı bir şekilde Rus devrimci dava için en iyi sonucun Rusya'nın mağlubiyeti olacağı iddiasındaydı. Göç etmiş meslektaşları arasında popüler bir görüş değildi ve Bolşevik Parti, daha da bölündü.

Rusya'nın askeri olarak hazırlıksızlığı hemen belirgin hale geldi –İmparatorluk Ordusu'nun, askere ilk çağrılanları donatacak kadar çok tüfeği bile yoktu– ve 1915'te Almanlar, Doğu Cephesi'ne kuvvet kaydırdığında düşman birlikleri, imparatorluğun batı kısımlarının büyük bölümünü ele geçirmişti. Yenilgiler, işgaller ve tahliyeler, başlangıçta vatansever olan halk için şok ediciydi. Savaş sonlarında iki buçuk milyon Rus savaş esiri Almanların elindeydi ve devasa sayıda yaralı ve malul haricinde neredeyse iki milyon kayıp ve neredeyse bunun kadar da sivil zayiat vardı. 1917 Şubat ayı geldiğinde ordu toplamda, çoğunluğu köylüler olan on beş milyondan fazla erkeği askere almış, tarlaları sürmeyi kadınlara bırakmıştı. İmparatorluğun batı bölgelerine yönelik Alman tehdidi karşısında Rus ordusu, belki de bir milyon kadar Yahudi'yi (Rusya yasaları gereği Yahudilerin çoğu, ülkenin batı sınırına yakın yerlerde yaşamak zorundaydı) ve çeyrek milyon Rus-

so-Almanı ülkenin içlerine sürmüştü; ilaveten savaştan kaçmak için altı milyon mülteci de doğuya, Rus hinterlandının içine doğru kaçmıştı.

Politik ve askeri elitlerin yanı sıra zor durumdaki sivil nüfus ve hırpalanmış orduda hoşnutsuzluk yükseliyordu. İmparator 2. Nikola'nın beceriksiz ve kararsız biri olduğu, İmparatoriçe Aleksandra'nın ve tahtın varisi, hemofilik çocukları Aleksey üzerinde iyileştirme gücü olduğunu iddia eden karanlık Grigory Rasputin'in kölesi olduğu söylentisi dolanıyordu. Rasputin 1916 Aralık ayında, kendini otokrasinin bir koruyucusu olarak gören hovarda genç Prens Feliks Yusupov tarafından öldürüldü. Ordunun önde gelen subayları, yakın zamanda yaratılmış olan Duma'nın (1905 devriminin bir ürünü olan bir parlamento) liderleriyle konuşmaya başlayacak kadar alarma geçmişti. Yönetici rolünden hoşlanmadığı bariz olan Nikola'nın kendi ve Aleksey adına, daha güçlü bir liderlik sağlayacağı umulan bir kardeşi adına tahttan feragat etmesinin istenmesine kolektif olarak karar vermişlerdi. Nikola kabul etti ve tahttan feragat etti, ancak kardeşi komploculari geri çevirdi ve bir B planları olmadan şaşkınlık içerisinde bıraktı. Bu, bizim takvimimize göre Mart başlarında meydana gelen ve Marksistlerin "burjuva liberal" olarak etiketlediği (komplocuların esas olarak soylu sınıfına ait olduğu ve pek azının liberal olduğu hakikatine karşın) Şubat Devrimi'ydi. Şubat Devrimi, gelecek bir zamanda Rusya'nın nasıl yönetileceğine karar verecek bir Kurucu Meclis toplayan, umut kırıcı bir şekilde Geçici Hükümet olarak adlandırılan bir ara çözüm kurumu tesis etmişti. Rusya'yı umutsuzca savaşta tutmaya çabalayan Müttefikler, yeni hükümeti hemen tanıdı. Hükümet için yolunda giden az sayıda şeyden biri buydu.

Ordudaki sıradan askerlerin ruh hali kötüydü. Bu büyük oranda zayiatlar, yenilgiler ve evden beklenmedik kadar uzak kalmaları yüzündendi, ancak Çar'ın askerlere verilen geleneksel votka tayınını 1914'te kaldırmasına karşı duyulan

dargınlık da bir rol oynamıştı. Sivil vatandaşlara da uygulanan yasak, devlet gelirlerinin önemli bir kaynağını ortadan kaldırmış ve tahılın illegal olarak evde alkol yapımına yönlendirilmesine, dolayısıyla da ekmek kıtlıklarına yol açmıştı. 1916-1917 kışında Petrograd'da ("St Petersburg" kulağa çok Alman geldiğinden başkentin adı, savaş başlarında değiştirilmişti) ekmek kuyruğuna giren kadın işçiler arasında bir hoşnutsuzluk dalgası başladı ve savaşta ölüme sürülmekten bıkmış olup firar eden askerlerle silahlı kuvvetlere yayıldı. Baharda tarla ekim zamanı yaklaştığında daha da çok köylü asker, köyüne dönmeye başladı ve subayları onları durduramadı. Büyük şehirlerde polis, Çar'ın feragatini kutlayan ve giderek büyümekte olan kalabalıklar karşısında erimeye başladı. Klasik bir devrimci durumdu; protestoların en sert olduğu büyük şehirlerde bile devrim güçleri karşı konulmaz

Petrograd'da devrimci gösteri, Şubat 1917. Pankartta yazan: "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik."

oldukları için değil, eski rejimin hem nüfus hem de elitler arasında meşruiyet adı verilen sihirli şeyi kaybettiğinden ve ordu ile polis artık güvenilir muhafızlar olmadığından.

Şubat Günleri ile ilişkilendirilen baş döndürücü kurtuluş anı, uzun süredir halkın hafızasındaydı. Artık sokaklarda devrim ya da en azından slogan atılan gösteriler vardı ve Marksistlerin şansına bunların çoğu işçilerdi. 1905 Petersburg Sovyeti'ni örnek alan ve fabrikalar ile ordu birliklerinde doğrudan seçilmiş temsilcilerden oluşan doğaçlama bir halk oluşumu, Geçici Hükümet'le neredeyse aynı zamanda ortaya çıktı. Petrograd Sovyeti kendisini halk devriminin temsilcisi ilan ederek orduya verilen tüm talimatlarda imza hakkı talep ettiğinde ordu, buna boyun eğmekten başka seçenek göremedi. Böylece "ikili iktidar" doğmuş oldu; temelde Geçici Hükümet ve Petrograd Sovyeti arasında bir güç paylaşımı. Rusya'nın proleter devrim için henüz olgun olmadığının ve burjuva liberallerin –proleteryanın gözetimi altında– tarihin emrettiği idare zamanının geldiğini düşünen sosyalist liderlerin (başlangıçta esas olarak Menşevikler) inancının kayda değer bir ifadesiydi.

Devrim anı içerisinde genel hava coşkun, kendini kutlayan ve sosyalist birliği destekleyiciydi. Ancak tek bir muhalif vardı: Lenin. Cepheyi aşarak Zürih'ten geri dönmesi bir aydan uzun sürmüştü (savaş elbette ki hâlâ sürmekteydi) ancak diğer devrimcilerle birlikte Almanları ünlü "mühürlü trenin" Alman topraklarından geçerek İsveç'e, sonra da Finlandiya üzerinden Rusya'ya ulaşmasına izin vermelerine ikna etmişti. Nisan ayında Petrograd'ın Finlandiya İstasyonu'na ulaşarak Sovyet'in uzlaşma fikrinde olan sosyalistlerinin de aralarında olduğu hevesli bir kalabalık tarafından karşılandı. Lenin mutlu birlik havasına hemen bir son verdi. Geçici Hükümet ile artık güç paylaşımı olmaması gerektiğini ilan etti. Yeni sloganı "Sovyetlere tam güç!" olup diğer Marksistlerin Rusya'nın

geçirmek zorunda olduğunu düşündüğü burjuva liberal devrimi unutmaları ve doğrudan proleterya devrimine gidilmesi anlamına geliyordu. Sadece Menşevikler değil, Lenin'in Bolşevik hizbinden başkente kendisinden önce ulaşanlar ve birleşmiş sosyalist cephe ile aynı hizaya gelenler de şaşkınlığa düşmüştü. Lenin'in kendi karısı bile korkmuştu: Yakınlarda duran eski bir yoldaşa kısık sesle "Ilyich kafayı yedi" diye fısıldadığı söylenir.

Sonraki aylar ekonomik durumun kötüleşmesine, ordudan firarların artmasına ve başkentlerin yakınlarındaki garnizonlardan askerler ile denizciler ve işçilerin devasa gösterilerinin Petrograd ve Moskova sokaklarını doldurmasına şahit oldu; Geçici Hükümet ve ordu yüksek komutası, yaz muharebesi için orduyu düzene sokmak adına umutsuz bir deneme yaptı. Politik hareketin olduğu Petrograd'da Bolşeviklerin uzlaşmaz duruşu göstericilere hitap ediyordu; üye sayıları ve etkileri zirve yaptı ve Troçki gibi eylem odaklı bazı Menşevikler, saflarından ayrılarak Bolşeviklere katıldı. Ancak Temmuz başlarındaki en büyük gösterinin bastırılmasının ardından Lenin, tutuklanmaktan kurtulmak için Finlandiya'ya kaçmak zorunda kaldı. Azınlık sosyalist partisinden bir avukat olan Aleksandr Kerenski, Geçici Hükümet'in liderliğini Prens Lvov'dan aldı ancak ordunun ve başkentin durumu düzelmedi ve Almanlar ilerlemeye devam ederek Ağustos ayında Riga'yı aldı (Letonya'nın başkenti olup hâlâ Rus İmparatorluğu'nun bir parçasıydı). Bu, Alman güçlerini Petrograd'a rahatsızlık verecek derecede yaklaştırmıştı.

Eylül ayında dramanın üst perdesi geldi: Yakın zamanda Kerenski tarafından başkomutan olarak atanmış olan ve askeriyede disiplini tekrar tesis etme görevi verilen General Lavr Kornilov'un liderlik ettiği bir askeri darbe girişimi. Kornilov ile Kerenski arasındaki ilişki, yetmiş üç yıl sonra Mikail Gorbaçov ve 1990 Ağustos ayının darbe liderleri arasında olacağı gibi bulanıktı: Kornilov'ın kendini Kerenski'ye karşı değil,

aksine Kerenski için hareket ettiğini düşünüyor olması olasıdır. Her hâlükârda darbe, yürüyüş kollarının başkente ulaşmasını engelleyen demiryolu işçilerinin hızlı eylemiyle başarısız oldu ve Kerenski'nin durumu ölümcül bir darbe aldı.

Troçki tarafından desteklenen Lenin, sokaklardaki göstericilerin Temmuz ayından beri istediği doğru hamlenin zamanının geldiğine karar vermişti. Ekim Devrimi, Petrograd'da, neredeyse önceki Şubat Devrimi kadar sessizce başarılmıştı ancak sonraki efsaneler bunu daha maceralı ve kanlı bir olay haline getirmiştir. Petrograd'da bir kızlar okulunda toplanan ulusal bir Sovyet Kongresi ve Petrograd Sovyeti içerisinde gereken hazırlık çalışmalarını yapmış olan Troçki'nin ardından Lenin, Finlandiya'daki gizlenme yerinden ortaya çıktı ve Bolşeviklerin, sovyetlerin iktidarı ele geçirmesine öncülük ettiğini ve Geçici Hükümet'i feshettiğini ilan etti. Menşevikler kongreden ayrıldı ancak bu sadece kendilerine zarar veren bir jest oldu. Gizlenmek için kadın kıyafetleri giymiş olan Kerenski, çoktan kaçmıştı.

"Sovyetlere tam güç" sloganının bir sovyet kuruluşunun –belki Petrograd Sovyeti veya Sovyet Kongresi tarafından seçilen bir yürütme birimi– ülkenin liderliğini alacağı anlamına geldiğini düşünenleri bir sürpriz bekliyordu. Bolşeviklerin çoğu da şaşıranlar arasındaydı. Öyle gözüküyor ki yeni idarenin henüz atanmış olan üyeleri, kongreye Lenin'in sözcüsü tarafından ilan edilen bir Halk Komiserleri Konseyi (uygulamada bir devlet kabinesi) idi: Hepsi Bolşevikler olup Lenin de başkandı. Bolşevikler iktidara gelmişti.

BOLŞEVİK İKTİDARININ KURULUŞU VE İÇ SAVAŞ

Bolşevikler bu fikri tutkulu bir şekilde reddetseler de Ekim, kolay bir zafer olmuştu. Savaşta başarısızlık eski rejimi göz-

den düşürürken savaştan çıkamama başarısızlığı, aynısını Geçici Hükümet için yapmıştı. Savaş zamanı zaruretleri milyonlarca hoşnutsuz (silahlı) erkeği şehirlerde ve garnizonlarda yoğunlaştırarak devrimcilerin güvenebileceği büyük bir seçmen havuzu oluşturmuştu. Sanayideki işçi sınıfı da göreceli olarak az sayıdaki büyük şehirde yoğunlaşmıştı; buralarda devrimci organizasyonun işlerini kolaylaştırarak. Ve hepsinin üstüne Rusya'nın en büyük kapitalist girişimlerinin çoğu yabancılara ait olup bunların sahipleri ve idarecilerinin bir kısmı savaş patladığında zaten ayrılmıştı ve kalanlarını da yerlerinden etmek, yerel olanlara kıyasla çok daha kolaydı. Ancak Ekim'de Petrograd'da gücü ele geçirmek elbette ki sadece başlangıçtı. Bolşeviklerin bu güce tutunup tutunamayacakları, Rusya'nın kalanına yayıp yayamayacakları ve nasıl yönetileceğini öğrenip öğrenemeyecekleri zamanla görülecekti.

Bolşevikler, Marksist titizlikle yeni kurulmuş iktidarlarını, ödevi "öncü" partiyi araç olarak kullanarak ülkeyi sosyalizme hazır olana dek geçiş döneminde taşımak olan bir "proleterya diktatörlüğü" olarak tanımlamışlardı. Sosyalist eleştirmenler gerçekten proleteryanın mı iktidarda olduğu hakkında tartışabilirler, ancak iç savaş şartları altında (1918 ortalarında patlak vererek iki yıldan uzun sürmüştü) partinin proleter hüviyeti sorusu, ikincil bir soruydu. Daha belirgin olan kavram diktatörlüktü ve pratikte –sahte-parlamenter bazı süslemelere rağmen– Bolşevik Parti'nin diktatörlüğüydü. Bolşevikler eski idareci ve toprak sahibi sınıflar ve kentli burjuvadan muhalefet bekliyordu ve bunlar gibi "sınıf düşmanlarına" karşı terör kullanılacağı gerçeği hakkında dürüsttüler; Çeka –Karşı-Devrim, Sabotaj ve Spekülasyona Karşı Mücadele için Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu'nun kısaltması– bunlarla ilgilenmek için 1917 Aralık ayında kurulmuştu.

Çeka, toplumsal adalet adına burjuvanın ve soyluların, evleri ve apartman daireleri dâhil mallarını zorla "müsade-

re" uygulamasına girişti. Müsadere tugayları için alt sınıflardan gönüllü kıtlığı çekilmiyordu; hatta Bolşeviklerin 1917-1918'deki küçük problemlerinden bir tanesi avanta kollayan sıradan suçluların devlet değil de kendi hesaplarına müsadereciler olarak burjuvaların apartman dairelerinin kapısında belirmesi ve istimlak işini kişisel bir girişim haline getirmeleriydi. Bu Bolşeviklerin dikkatini çektiğinde suçluların işçi sınıfının hakiki üyeleri olmadığını söyleyerek onları "lümpen proleterler" olarak kınadılar. Ancak lümpen sadece, uygun sosyalist bilince sahip olmayan proleterler için Marksist bir yerici söz olduğundan bir yabancının lümpen proleterleri hakiki olanlardan ayırması zordu.

Bu devrimci eylemin büyük kısmı, Bolşeviklerin kontrolünün en sıkı olduğu büyük kentlerde meydana geliyordu. Herhangi bir etkin devlet kontrolünün olmadığı kırsalda köylüler kendi yöntemleriyle hesaplaşmalarını görüyorlar, toprak sahiplerini sürüyor ve malikânelerini ateşe veriyorlardı. Bu büyük ölçüde tamamlandığında kendi topluluklarının daha varlıklı olanlarına, yani *kulaklar*a dönüyor ve moda olan yeni terminolojiyle onları "istimlak" ediyorlardı.

İç savaş her iki taraf için de kanlı ve acımasız olmuş, karmaşık öfke ve ihtilaf mirasları bırakmıştı. Ülkenin batı bölgelerindeki Yahudiler, barbarlığı çar döneminin son zamanlarındakini aşan pogromlara maruz bırakıldılar. Eyaletlerde anarşi ve karışıklık hükmediyordu. Periferde Bolşevikleri devirerek eski rejimi restore etme umuduyla Eski İmparatorluk Ordusu'nun subayları tarafından idare edilen ve Rusya'nın savaş zamanından eski müttefikleri (Britanya, Fransa ve Birleşik Devletler) ve Japonya tarafından az çok aktif olarak desteklenen "Beyaz" (Bolşevik karşıtı) ordular ortaya çıktı. Ukraynalıların bölgelerinde Ukraynalı milliyetçiler, Bolşevikler, anarşistler ve Beyazlar, Alman ve daha sonra da Polonya askeri müdahaleleri yardımıyla istikrarsız rejimler kurdu-

lar (başkent Kiev, bir yıl içerisinde beş defa el değiştirmişti). Menşevikler Osmanlı Türkleri ve Ermenilerle savaşarak 1918 ortalarında Gürcistan'da gücü ellerine geçirmişti; Bolşevikler Bakü'de, liderleri Britanyalılar tarafından idam edilen bir komün kurdular. Müttefiklerin Batı Cephesi'ndeki askeri çabalarına katılmak için dünya etrafından dolanmak niyetiyle Büyük Okyanus kıyısındaki Vladivostok yoluna düşen trenler dolusu silahlı Çek savaş esirinin (sosyalist ancak anti-Bolşevik) sayesinde, Samara'da kısa ömürlü de olsa bir Volga Cumhuriyeti kurulmuştu. Japonlar, Rusların kıyı bölgeleri ve Sibirya'ya on binlerce asker göndermişti.

Bolşevikler Rusya'yı 1918 ilkbaharında büyük bir bedel karşılığında Avrupa savaşından çıkarmayı başarmıştı ve Almanlar ile Brest-Litovsk'da imzaladıkları ceza anlaşması, Ukrayna'daki değerli toprakların büyük kısmından onları mahrum bırakacaktı; tabii ki sekiz ay sonra Almanların geri kalan müttefikler tarafından mağlup edilmesiyle bu anlaşma geçersiz kılınmasaydı. Ancak Bolşevikler savaşın ağlarından kaçamamışlardı çünkü iktidara geldikten bir buçuk yıl sonra iç savaş patlamıştı. Hepsinin savaştan kaçınmayı arzulamadığı da iddia edilebilir. Askeri şeref, Bolşeviklerin erdem panteonunda bu ana kadar hiç yer almamıştı; paramiliter bir gelenek bile mevcut değildi. Yine de parti ve destekçileri arasında "Beyaz" düşmanla savaşmak için hızla bir şevk gelişti ve Lenin'in kendisi muhtemelen, meslektaşlarının çoğu tarafından benimsenen askeri kılığı asla benimsemese de iç savaşta zaferin, Bolşevik idaresini meşrulaştırmanın iyi bir yolu olduğunu düşünmüştü. Her hâlükârda iç savaştan kaçınmanın bir yolu yoktu, Çar ve ailesinin Urallar'ın başkenti olan Ekaterinburg'da 1918 ortasında idamının (yerel Bolşevikler tarafından, ama en azından merkezin örtük onayı ile) provokasyonu olmasaydı bile. Dağılmış İmparatorluk Ordusu'nun artık işsiz kalan subayları dövüşmek istiyordu ve 1918

Kasım'ında Avrupa savaşının taleplerinden kurtulmuş olan Müttefikler, destek vermek için hevesliydi.

Kendi açılarından Bolşevikler, Troçki'nin liderliği altında yeni bir "Kızıl Ordu" yaratarak önemli bir iş başarmışlardı; iç savaş sonunda beş milyon gücünde olup ülkenin en önemli işvereni ve ülkenin pek çok kısmında göstermelik sivil kuruluşlar yerine efektif olan idari güç. Bu, iç savaştaki muharebelerin siperler boyunca yaşanan büyük ölçekli kanlı çatışmalar yerine küçük, mevsimsel angajmanlar şeklinde olduğundan erlerin ölüm riskinin eski imparatorluk güçlerine kıyasla çok daha düşük olduğu gerçeği ve Bolşeviklerin firarilere karşı (çoğu zaman ekimden veya hasattan sonra birliklerine dönüyorlardı) göreceli olarak müsamahalı olmasıyla mümkün olmuştu. Her hâlükârda asker tayınında olanların sadece küçük bir kısmı aslında muharip kısımdandı. Subay bolluğu yaşayan Beyazlar, sıradan er bulmakta Kızıllardan çok daha fazla zorluk çekiyordu ve Müttefiklerden aldıkları destek askeri

Troçki "Sovyet Ülkesi'nde Barış ve Hürriyet" isimli bir Beyaz Ordu propaganda posterinde Kızıl bir şeytan olarak temsil ediliyor.

gidişatı tersine çevirmek için yeterli olmasa da Rus nüfusu içinde "yabancı müdahale" karşısında bir kızgınlık uyandırmaya yetmişti.

1920-1921 kışında ulaşılan zafer genellikle, bıçak kemiğe dayandığında toprak sahiplerini geri getireceklerinden korktukları Beyazlara karşı Kızılları destekleyen köylülere atfedilir. Aynı şey muhtemelen imparatorluğun, Beyazların "tek ve bölünmez Rusya"ya bağlılığı konusunda hevesli olmayan Rus harici nüfusu için de geçerliydi. Koordine olmayan ve genellikle kötü idare edilen Beyaz Ordular, ulaşım ve dağılım ağları merkezden dışarıya akan büyük bir ülkenin periferlerine dağılmış olmanın dezavantajını yaşıyordu. İç savaşın bitişi Beyazların büyük bir göçüne yol açtı, güney sınırlarını aşanların çoğu Yugoslavya, Çekoslovakya ve Bulgaristan'a yerleşti; Çin ile doğu sınırını aşanlar, Mançurya'daki bir Rus şehri olan Harbin'e vardı. Elitlerin büyük kısmının dâhil olduğu bir ila iki milyon kişinin göçü, yeni rejim için önemli bir yetenek kaybı oldu ancak muhtemelen politik bir tehlikeyi de kalıcı olarak ortadan kaldırdı.

1921 başlarında Orta Asya, Kafkaslar ve Uzak Doğu'da yapılacak biraz temizlik kalmıştı ancak iç savaşın sonucu kesindi: Kızıllar kazanmıştı ve yönettikleri bölgeler, eski Rus İmparatorluğu'nunkinden çok da fazla küçülmemişti. Baltık devletleri ve Finlandiya'nın ayrılmasına izin verilmişti. Polonyalı bölgeler –eski imparatorluğun en çok kentleşmiş ve sanayileşmiş kısım– Kızıl Ordu ve yeni Polonya devletinin güçleri arasında Kızıl Ordu'nun mağlubiyetiyle sonuçlanan askeri bir çatışmanın sonunda kaybedilmiş ve Bolşevik liderler için kıymetli bir ders olmuştu: Polonyalı işçiler, 1921'de Sovyet birliklerinin Varşova'ya yürüdüklerini gördüklerinde onları proleteryanın kurtarıcıları olarak değil, Rus işgalciler olarak görmüşlerdi.

1922'de Komünist Parti üyeleri yüzde 72'si Büyük Rus-lardan, yüzde 6'sı Ukraynalılardan, yüzde 5'i Yahudilerden,

yüzde 3'ü Letonyalılardan ve yüzde 2'si Gürcülerden oluşuyordu. Bunun anlamı, tüm uluslardan her bin Sovyet vatandaşının yaklaşık üç tanesinin Komünist Parti üyesi olması ve nüfustaki oranlarına bakıldığında Yahudiler, Gürcüler ve Rusların partide fazla temsil edildiği ve Ukraynalıların az temsil edildikleriydi. Rusların partideki baskınlığı iç savaştaki katılımın bir sonucu olup toplam sayıyı 1917'deki 24.000'den 1921 Mart ayında 700.000'in üzerine çıkardı ve ilk defa bir kitle partisi haline getirdi. Ayrıca 1917'deki durumun tersine, iç savaşta dövüşmenin anılarıyla ezici olarak bir *erkekler* partisi haline gelmişti. 1922 başlarında kadınlar, parti üyelerinin yüzde 8'den azını oluşturuyordu.

Bolşevikler, birliğin bölgesel sınırlarının eski imparatorluk ile benzerliği ve eski tebaaları tarafından Rus emperyalistler olarak yanlış anlaşılacakları ihtimali karşısında bir derece tedirgindi. Lenin, Rus olmayanlara karşı çok nazik davranılmasını ve ulusal terimlerde yanlış anlaşılabilecek "en hafif kabalık veya adaletsizlikten bile" kaçınılmasını defalarca istemişti. Polonyalıların ayrılmasından sonra bölgelerine bağlı en ele avuca sığmaz ulus olan Gürcülerle nasıl ilgilenilmesi gerektiği konusunda Stalin ile çatışmıştı. Kendisi de bir Gürcü olan Stalin, huysuz milli gururları Transkafkas Federasyonu'na dahil olmakta zedelenmiş Gürcü komünistlere karşı daha az hoşgörülüydü. Onun bakış açısından her şey oldukça basitti: Eğer yeni devrimci devlet, eski Rus İmparatorluğu'nun periferlerini kaybederse bunlar "kaçınılmaz olarak uluslararası emperyalizmin dümenine gireceğinden" uluslararası devrim hareketine sadece zarar verecekti. Yani bu iki seçeneği olan bir durumdu: "*ya* Rusya ile, yani emperyalist boyunduruktan kurtuluş *ya da* Antant ile, yani kaçınılmaz olarak emperyalist boyunduruk. Üçüncü bir seçenek yok" Eski Rus İmparatorluğu'nun toprakları üzerindeki birlikleri, bir "Dünya Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti" yolunda ilk adım olacaktı.

2. BÖLÜM

LENİN YILLARI VE VERASET MÜCADELESİ

Bolşeviklerin yazdığı tarihe göre kendileri endüstriyel işçi sınıfının partisi olarak iktidara gelmişti. Bu tamamen fantezi değildir; Temmuz'da Moskova ve Petrograd sokaklarındaki kalabalıklar onlar içindi ve partiye yeni bir üye akışı gerçekleşmişti. 1917 Ekim'inde seçilmiş olan ulusal Sovyetler Kongresi'nde en çok delege onlarındı. Kasım ayında Kurucu Meclis için yapılan seçimlerde ulusal oyların yüzde 25'ini alarak köylü odaklı Sosyalist Devrimci (SD) partinin ardından ikinci geldiler; ancak Aralık ayında bu parti bölündü ve solcu SD'lerin çoğu Lenin hükümetine girdi.

Ancak Bolşeviklerin temsil kavramı, kesin şekilde parlamento dışıydı. Partilerini işçi sınıfının seçilmiş temsilcisi olarak görüyorlardı ve onların zihninde bu, tarihte bir defa verilen bir karar, çözülmez bir birlikti. Bolşevikler işçilerin eğer yeni rejimden hoşnutsuz olurlarsa diğer politik temsilcilere dönebilecekleri ihtimalini tasavvur edemiyorlardı. Ancak süregelen zorlu ekonomik ve askeri koşullar altında böyle bir hoşnutsuzluk son derece olasıydı. Aslında 1918 baharı gibi erken bir zamanda bile işçilerin diğer (sosyalist) partilere yeni-

lenen ilgisiyle kendini göstermişti. 1920 sonlarında Kronstadt denizcileri –Bolşeviklerin 1917'den eski ve sağlam destekçileri– "Komünistlerin olmadığı bir sovyet" isteğiyle ayaklanmıştı (Bolşevikler 1918'de kendilerini Rus Komünist Partisi olarak yeniden adlandırmıştı ve 1924'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi olacaklardı). Kronstadt ayaklanması Bolşevikler için korkunç bir sembolik gerilemeydi ancak onları yollarından alıkoymadı. Rusya'yı "proleterya diktatörlüğü" ile geri kalmışlıktan çıkarıp sosyalizme getirme gücü ellerine geçmişti ve bunu bırakmayacaklardı.

İşçilerin hoşnutsuzluğu, Bolşeviklerin işçi sınıfıyla olan tek sorunu değildi. Sınıfın kendisinin dağılmakta olduğuna dair daha tehlikeli bir olasılık vardı. İmparatorluk Ordusu'nun devrim yılı boyunca geçici proleterya olarak hizmet eden askerleri ve denizcileri terhis olmuştu. Endüstri işçilerine gelince bazıları artık batı sınırının yanlış tarafındaydı ve Rusya ile Ukrayna'da kalanların çoğu da beklenmedik bir şekilde şehirlerden kaybolarak aile topraklarında hayatta kalmak için köylerine geri dönmüştü. Marx'a göre proleteryanın bu şekilde davranmaması gerekiyordu ve Bolşevikler Rusya'nın birinci nesil proleteryasının köylülükle hâlâ güçlü bağları olduğunu çabuk unutmuştu; bunun anlamı fabrikalar kapandığında ve kentlerde açlık kol gezdiğinde basitçe evlerine dönerek tekrar köylü olma fırsatlarının olmasıydı. Bolşevikleri aktif olarak destekleyen "bilinçli" işçilerin çoğu Kızıl Ordu için gönüllü olmuş veya partide tam zamanlı çalışmaya başlamıştı. İç savaş sona erdiğinde galipler toplumsal destekleri olması gereken sınıfı aradılar ve kaybolduğunu gördüler. Bir politik muhalif "mevcut olmayan bir sınıfın bir öncüsü olduğunuz için sizi tebrik ederim" diye alay ediyordu.

Köylülerle ilişkiler sallantılıydı ancak bu en azından tahmin edilebilir bir problemdi. Bolşevikler köylülerin kendilerinden yaptığı toprak müsaderesini geriye dönük olarak

onaylamış ve kırsal kesimdeki imajlarını iyileştirmişti ancak şehirlileri ve orduyu beslemek için tahıllara el koymaları – bunlar trampa için az sayıda mamul mal getiren, bazen de hiç getirmeyen silahlı işçi ve asker tugayları tarafından yürütülüyordu– ve Bolşeviklerin köylüleri zıt kamplara ayırmaya çalışma alışkanlığı kızgınlık uyandırıyordu. Bolşevikler sınıf istismarının köyde de şehirde olduğu gibi işlediğini, kulakların suistimalciler ve zavallı köylülerin de onların kurbanı olduklarını varsayıyordu. Ancak köylüler bu sınıf modelini çoğunlukla reddediyor ve köylerini, dış dünya ile geleneksel köy organizasyonu olan *mir* ile irtibat kuran üniter topluluklar olarak görüyorlardı. Ukrayna'da Nestor Makhno kumandasında "Yeşil" bir ordu bir tarafta Bolşevikler, diğer tarafta Beyazlar safında çarpışıyordu. Orta Rusya şehri Tambov'da büyük bir köylü ayaklanması, ancak elli bin Kızıl Ordu askerinin sevkedilmesiyle bastırılmıştı.

Kızıl Ordu iç savaşın sonunda Sovyet idaresinin belkemiği haline gelmenin yanı sıra köylü askerler için fiilen bir okurya-

Viktor Deni posteri "Kulak ve Rahip" Kulak'taki domuz burnuna dikkat edin.

zarlık okulu ve geleceğin komünist idarecilerinin ("kadrolar") yetiştirilmesi için bir eğitim alanı olmuştu. Ancak Kızıl Ordu bu işlevleri sonsuza kadar sürdüremezdi. Devrim tarihinin zeki öğrencileri olan Bolşevikler Fransız Devrimi'nin, Avrupa'nın büyük kısmını fetheden Devrim Ordusu'nun eski bir onbaşısı olan Napolyon Bonapart'ın kendini imparator ilan etmesiyle sonlandığının çok iyi farkındaydı. Bu, Rusya'da olmayacaktı. 1921 başlarında Kızıl Ordu'dan iki milyon kişi terhis oldu ve Politbüro, ordunun karizmatik lideri Troçki'yi kısa süre sonra başka işlere yönlendirdi.

İç savaşın sonlanması, Bolşeviklerin nasıl yönetmek istedikleri sorusunu tekrar ortaya çıkardı. Bunun üzerinde daha önce pek düşünülmemişti, çünkü ilk yıllarda Rusya için ayrı bir ulusal devrimci hükümet yaratma gerekliliğini ortadan kaldıracak bir uluslararası devrim için gerçek bir beklenti vardı. Ancak 1920'lerin başlarında Avrupa'da savaş sonrası devrimsel aktivitenin çöktüğü ve Rusya'nın tek başına ilerlemesi gerekeceği açık hale gelmişti. Ancak gelecekteki uluslararası bir devrim kuvvetli bir inanç olarak kaldı ve tüm dünyadaki komünist partileri Moskova'nın liderliği altında birleştirmek için 1919'da kurulan Komünist Enternasyonel (Komintern) bunu sağlayacaktı. Sovyetler Birliği ve Komintern batının yanı sıra artık doğuya da bakıyordu: 1920 Eylül'ünde Bakü'de toplanan bir Doğu Halkları Kongresi, koloni sömürgeciliğinin kurbanları arasında birlik ve kurtuluş hareketleri için destek ilan etti. Ancak devrim şu ana kadar sadece Rusya'da zafere ulaştığından, Stalin'in daha sonraları "tek ülkede sosyalizm" olarak adlandıracağı ayarlamaları halletmek ilk sıradaydı.

Bolşevikler devrimin uzun vadede tüm vatandaşlara iş, ücretsiz eğitim ile sağlık hizmetleri ve sosyal refah koruması sağlayacağını varsayıyordu; ancak devletin fakirliği ve savaş sonrasının kaosu düşünüldüğünde bunların hiçbiri genel olarak hemen sağlanamazdı. Kısa vadede sunulan şey bir "pro-

leterya diktatörlüğüydü". Bir yandan bunun anlamı, Bolşevik Parti iktidarının efektif olarak bir tek parti devleti olmasıydı (solcu SD'ler 1918'de hükümetten istifa etmişler ve diğer sosyalist partiler de kademeli olarak sıkıştırılarak yok edilmişti); öte yandan devletin kıt kaynakları dağıtırken işçilere imtiyazlı davranması anlamına geliyordu. Yaygın konuşma tarzında, o zamanlarda da günümüzde olduğu gibi "diktatörlük" genellikle diktatör gücünü eline alan bir kişinin idaresini ima eder: Tarihi olan Napolyon ve çağdaş olan Mussolini idi; arkasında kitleleri seferber etmek için ideolojik olarak adanmış gönüllülerden oluşan bir partiyle. Mussolini'nin Duçe olarak poz vermesi Sovyet basınında çok fazla dalga konusu olmuştu ve kişisel diktatörlük, kesinlikle Lenin'in aklında olan şey değildi. Partinin Politbüro'sunda Lenin, parti kurucusu olarak büyük otoritesine rağmen kendi konumunun, eşitler arasında birinciden fazla olmadığı konusunda ısrarcıydı.

Ancak Lenin kendisini 1917 Ekim'inde hükümetin (Halk Komiserleri Konseyi) başı yapmıştı ve bunun yeni sistemdeki en üst otorite olacağını tahayyül etmiş bile olabilir. Ama bunun tam tersi oldu. Hükümet bakanlıklarının isimlerinin "Halk Komiserlikleri" olarak değiştirilmesi, bunların çar bürokrasisindeki köklerini gizlemedi ve komünist olmayan "uzmanların" işe alınması, konumlarına zarar verdi. Kendi paralel bölgesel ve yerel ağını tam zamanlı komünist atamalarla hızla dolduran parti, öncelik için kuvvetli bir rakip oldu. İç savaş sonunda herhangi bir yerde yerel parti sekreteri genellikle bir numaralı adam olup yerel sovyetin başkanı (artık devlet aparatının bir parçasıydı) iki numaraydı. Merkezde Lenin'in hükümet başı olarak eşsiz otoritesi yüzünden aynı süreç biraz daha uzun sürdü ancak 1924'te ölümü esnasında Politbüro'nun baskın konumda olduğu barizdi.

1920'lerin Politbüro'su, partinin Merkez Komitesi (bu da partinin yerel dallarından delegeler tarafından aşağı yukarı

yılda bir yapılan parti kongrelerinde seçiliyordu) tarafından seçilen yaklaşık on kişiden oluşuyordu. İşlevi büyük siyasi meselelerde karar vermekti; ancak politikaya ilaveten yeni rejim yerleşirken acil bir görev olan atamalar sorusu da vardı. Partinin üst seviye atamalarının ve bunun yanı sıra hükümet ve askeri görevlerin Politbüro tarafından onaylanması gerekiyordu ancak partinin bu seviyenin üzerinde ulus çapında yeni parti bürokrasisinde istihdamı yönetecek bir kuruma ihtiyaç duyuyordu. Bu bir Politbüro üyesi ve 1922'den beri Genel Sekreter Josef Stalin önderliğinde Genel Komite sekreterliği tarafından idare ediliyordu. Kontrolü altındaki anahtar atamalar arasında bölgesel ve yerel seviyelerdeki parti sekreterlikleri vardı; "proleterya diktatörlüğünün" yerel uygulayıcıları.

Her birinin kendi anlaşılmaz kısaltmaları olan yeni kurumların çoğalması (Çeka, Ispolkom, Sovnarkom, VTsIK) çağdaşlarını afallatmış ve popüler pek çok şakada bunlarla dalga geçilmişti; efsanevi tiyatro yönetmeni Konstantin Stanislavski'nin Moskova'daki bir kamu süpermarketi olan GUM'yi güvenlik polisi olarak Çeka'nın halefi GPU ile karıştırması gibi. Ancak devrimci kuruluşların bile tanıdık eğilimlere kayma alışkanlığı vardır. Sistem yerleştikçe ve tarihi emsaller tekrar öne çıkmaya başladıkça, bölgesel ve cumhuriyetçi parti birinci sekreteri ofisleri, güçleri merkez onayına bağlı olduğundan (parti sekreterliği ve Politbüro) giderek çar zamanı eyalet valisini andırmaya başladı.

Sovyetlere gelince, ikincil rollere gerilediler. Ulusal seviyede 1930'lara kadar Yüce Sovyet olarak bilinen seçili kurum işçiler, köylüler, etnik azınlıkların üyeleri ve kadınları uygun bir şekilde temsil etmek için (parti tarafından aday gösterilmiş olan) seçilen delegeleri ile sözde parlamenter bir işlev görecekti. İki savaş arası dönemin büyük kısmında başkanı, Sovyet devletinin de resmi lideri olarak iş gören, işçi sınıfı ve

köylü kökleriyle saygıdeğer bir parti eskisi olan Mihail Kalinin'di. Yerel seviyede yerel olarak seçilmiş olanlar yerine artık merkez tarafından atanan kadrolarla sovyet idari komiteleri, merkezi Halk Komiserlikleri'nin bölgesel ve mahalli dallarına dönüştürülmüştü.

Bolşevik liderler ilk yıllarda yeni bir sistem icat etmek ve aynı anda bunu eyleme dökmekte zorlanıyorlardı. Sorunlar, özellikle de hem talimatları anlayabilecek hem de inisiyatif alabilecek güvenilir kadrolar bulmakta devasaydı. Lenin'in, herhangi bir aşçının hükümeti idare edebileceğini söylediği anlatılır. "Burjuva" eleştirisine karşı aslında yazmış olduğu, herhangi bir aşçının herhangi bir eğitim olmadan hemen öne çıkıp devleti idare edebileceğini düşünecek kadar aptal olmadığı, ne de sadece ayrıcalık içinde doğmuş olanların bunu yapabileceğini varsayacak kadar önyargılı olduğudur. Aslında Bolşeviklerin stratejisi, idareciler için ana işe alım alanı olarak "bilinçli" endüstri işçilerini kullanmaktı; kent toplumunun en alt katmanı olmayıp orta halli bir sosyoekonomik sınıf, Rus nüfusunun muhtemelen üst yüzde 15'i. Aşçıların terfii, eğitildikten ve bilinçleri artırıldıktan sonra gelecekti.

Kızıl Ordu, Bolşevik kadrolarının bir diğer önemli kaynağıydı. 1920'lerin başlarındaki terhis, kasaba ve köylere dönen ve liderlik rollerine hazır olan –ordudaki hizmetleri esnasında Bolşevik fikirlere maruz kalan– bir astsubay ve okuryazar er dalgası getirdi. Bunun beklenmedik bir sonucu, sivil kafalı bir partinin bir dereceye kadar kültürel olarak askerileşmesiydi. Bazen partide sadece elli yaşındaki Lenin takım elbiseyle görülüyordu: 1920'lerin stereotipik Bolşevik idarecisi, iç savaş tecrübesiyle asker çizmeleri ve ceketinin üzerine bir işçi şapkası giyen genç bir adamdı. (Bu rollerdeki az sayıda kadın da benzer şekilde ya da en azından mümkün olduğunca erkek gibi giyiniyordu.)

5 Mayıs 1920'de Polonya cephesinde Kızıl Ordu'yu ziyaret eden Troçki, Lenin ve Kamenev. Lenin sivil giysiler giyerken diğerlerinin askeri kıyafette olduklarına dikkat edin.

YENİ EKONOMİK POLİTİKA

Bolşevikler iç savaş esnasında hem ideolojiye hem de bir savaş ekonomisinin pratik gereksinimlerine uyarak kentlerde ticaret de dâhil görünürdeki her şeyi kamulaştırmıştı. Rejimin gücünün büyük şehirlerin dışındaki zayıflığı yüzünden köyler büyük oranda kendi yağlarında kavrulmaya bırakılmıştı, ancak Kızıllar tarafından (ve Beyazların ellerindeki topraklarda Beyazlar tarafından) dönem dönem yağmalamalara maruz kalıyorlardı. Avrupa savaşı esnasında kentlere gelen karne sistemi yürürlükte kalmıştı ve karne sisteminde her zaman olduğu gibi karaborsa semirmişti. Önü alınmayan enflasyon paranın değerini düşürürken bazı iyimser hevesliler bunu, Marx'ın sosyalizmle "paranın ortadan kaybolacağı" tahmininin bir işareti olarak görmüştü. İdari çöküş ve

kaos da Lenin'in 1917 ortalarında yazdığı sosyalizm ile gelen "devletin ortadan kayboluşu" olarak yorumlanabilirdi. Ancak devletin bir iç savaşın tam ortasında ortadan kaybolması, Lenin'in isteyeceği en son şeydi. Devletin güçlü olması (bir proleterya diktatörlüğü) ve daha da acili, iş görebilmesi gerekiyordu.

Komünistler iç savaşı kazanmıştı ancak bu, ufukta görünen tek umut verici şeydi. Kent ekonomisi ve endüstriyel altyapı mahvolmuştu. Ülke, Rusya'nın kritik bir anda Avrupa savaşından çekilmesini affetmemiş olan Batı güçlerinin boykotu altındaydı. Batı'nın minberlerinde "Ateist komünizm" lanetleniyor ve yamyamlık ile "kadınların kamulaştırılmasına" dair korku hikâyeleri dönüyordu. Özellikle Almanya ve Doğu Avrupa'da dolaşımda olan genelde dile getirilmeyen bir alt metin, antisemitik *Protocols of the Elders of Zion – Siyon Atalarının Protokolleri*'nde tahmin edilmiş olduğu gibi Rusya'yı ele geçiren vahşilerin bahsi geçen bir avuç Yahudi olduğuydu. Bu, Bolşevikleri rahatsız edecek bir benzetmeydi. Batı bölgelerinde yasal kısıtlamalarla artık sınırlanmayan genç Yahudiler Moskova ve Petrograd'a akın etmiş, Komünist Parti'ye kayda değer sayılarda katılmış ve yeni idarede hızla yükselmişlerdi. Yahudiler, Letonyalılar ile birlikte partide en çok temsil edilen etnik gruptu (Yahudiler 1927'de parti üyelerinin yüzde 4.3'ünü ve toplam nüfusun yüzde 1.8'ini oluşturuyordu). 1921 Mart'ında Onuncu Parti Kongresi'nde seçilen Merkezi Komite, eski Rus İmparatorluğu gibi çok etnikliydi ve Gürcüler, Yahudiler, Ukraynalılar, Letonyalılar ile diğer milletleri içeriyordu ancak Ruslar baskındı. Öte yandan Politbüro'nun oy hakkı olan beş üyesinin üçü (Troçki, Gregor Zinovyev ve Lev Kamenev) Yahudi, bir tanesi Gürcü (Stalin) ve biri Rus'tu (Lenin); ancak üç aday üyenin de Rus olduklarını belirtmek gerek (Nikolay Bukharin, Mihail Kalinin ve Vyaçeslav Molotov).

Bolşevik Parti endüstriyel modernleşmeye (Marksist terimlerle sosyalizmin öncüsü) sıkı sıkı bağlıydı ve Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanya ve başka muharipler tarafından uygulanmış olsa da barış zamanı için kavramsal bir yenilik olan merkezi devlet ekonomik planlamasıyla bunu yapmayı hedefliyorlardı. Ancak 1921'de Rusya'nın embriyo halindeki planlama kurumlarının kapasitelerinin ötesindeki acil ekonomik meselelerle baş etmeleri gerekiyordu. Lenin hemen uygulanabilecek tek seçeneğin, stratejik bir geçici geri çekilme olarak pazarın kısmi restorasyonu olduğuna karar verdi. Yeni Ekonomik Politika (YEP) ile bankalar ve büyük endüstriyel girişimler devletin elinde kaldı ancak perakende satış ile küçük endüstri özel girişime ve kooperatiflere geri verildi ve köylüler bir kez daha ürünlerini pazarda satabilir hale geldi. Bu hareket, Komünizm heveslileri için bir hayal kırıklığıydı ve ancak Lenin'in otoritesiyle yürürlüğe girebildi.

"Lenin Toprakları Pislikten Temizliyor": Viktor Deni'nin çizimi (sonra da Mihail Çeremnik tarafından kullanılmıştır), 1920. Pislik çarlar, rahipler ve kapitalistlerdir.

Sonuç kentlerde küçük işletmelerin ve ticaretin hızlı bir şekilde iyileşmesiydi, ancak aynı zamanda da Bolşevikler için kent yaşamı iç karartıcı bir şekilde geriye dönmüştü. "Burjuvalar" ve kürk giyen karılarının sık sık geldiği restoranlar, gece kulüpleri ve fuhuş. Bolşevikler ticaretteki, Nepmen olarak bilinen yeni burjuvadan nefret ediyorlardı ve onları sadece "sınıf düşmanları" olarak değil, aynı zamanda sahtekârlar olarak da görüyorlardı; YEP ekonomisi devlet depolarından her yola başvurularak alınan mamullere bağımlılık da dâhil olmak üzere, yerini almış olduğu karaborsanın pek çok özelliğini gösterdiğinden o kadar da abartılı bir benzetme değildir. Endüstri, özellikle de büyük ölçekli endüstri, esas olarak kapital kıtlığı yüzünden geri kalmaktaydı: Yeni Sovyet devleti nakit kıtlığı çekiyordu, yatırım yapacak yerel kapitalist kalmamıştı ve yabancı kapitalistler de artık hoş karşılanmıyorlardı.

Rus olmayan cumhuriyetler ve bölgelerde ana hikâye, geleneksel ve Sovyet adabı arasındaki yüzleşmenin özellikle kadınların başlarını açmaları üzerinde olduğu, tarihi olarak Müslüman olan Orta Asya'nın entegrasyonuydu. Sovyet ulusal politikası "geri kalmış" etnik gruplar (Özbekler ve Başkırlar gibi) ile Ruslarla aynı (veya daha üst) kültür seviyesinde olanlar (Ukraynalılar, Gürcüler ve Yahudiler gibi) arasında ayrım yapıyordu, ancak her yerde kullanılan parola, "yerelleşmeydi"; yerel lisanların kullanımı ve yerel kadroların eğitilmesi ve terfi ettirilmesi (1920'lerde Ukrayna'da bunu uygulayan, çocukluğunu köyde geçirmiş olan, paslı bir Ukraynaca konuşan bir Yahudi olan Lazar Kaganoviç'ti).

Yurtdışından bazı gözlemciler, YEP ile Rusya'nın devrimci nöbetten çıkıyor ve normale dönüyor olduğunu umut etmeye başlamıştı. Bolşevik liderlerin *korktuğu* şey de tam olarak buydu; politik olarak devrimi kazanmak, ancak ekonomik ve toplumsal olarak kaybetmek. Batı ile çarlığın (Bolşeviklerin

Sovyet Birliği Cumhuriyetleri
1 Rusya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti
1a Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti
1b Harezm Sovyet Halk Cumhuriyeti
2 Belarus Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti
3 Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti
4 Transkafkasya Sosyalist Federal Cumhuriyeti
4a Ermenistan Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti
4b Gürcistan Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti
4c Azerbaycan Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti
Rusya Cumhuriyeti İçinde Yer Alan Bazı Özerk Bölgeler
5 Çeçen Otonom Bölgesi (Çeçenya)
6 Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
7 Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
8 Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
9 Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
10 Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
11 Volga-Alman Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BALTIK DENİZİ
Tallin
Riga
POLONYA
Varşova
Kaunas
Minsk
Moskova
Kiev
Kişinev
URAL DAĞLARI
SİBİRYA
RUSYA
BERİNG DENİZİ
OHOTSK DENİZİ
KARADENİZ
Sukhumi
Orenburg
Alma-Ata
Aral Gölü
HAZAR DENİZİ
Bakü
MOĞOLİSTAN
JAPON DENİZİ
Taşkent
ÇİN
0 500 1000 km

1924, SSCB.

tanımayı reddettiği) borçlarının kısmi affı ve ticaretin tekrar başlaması şartlarıyla çekingen girişimler başlamıştı. Ancak uluslararası ticaret konusunda Lenin sertti: Çarlık zamanında olduğu gibi emperyalistlerin Rusya'yı kolonyal bir itaatkârlık konumuna itmede kullanabilecekleri bir araç olduğu korkusuyla bir devlet tekeli olarak kalmalıydı. Uluslararası ticarete karşı bu tavrın bir neticesi, devrim sonrası ilk yıllarda filizlenen kaçakçılığı –ve sonra tehlikeli Batılı fikirleri de– önlemek için sınırların sıkı sıkıya kapatılmasının gerekliliğiydi. Sovyetler Birliği'nin aşağı yukarı tüm ömrü boyunca sürecek olan Dünya'dan kendi kendine bu izolasyonun sonucu, Sovyetler'in Batı ile ilişkilerde bir böbürlenme ve aşağılık hissinin kombinasyonu olan agresif kültürel izolasyondu.

Lenin, ekonomik politikaların gevşemesinin politik gevşeme anlamına gelmediğinde ısrarcıydı. Aynen taktiksel olarak geri çekilen bir ordu gibi olduğunu yazıyordu: Geri çekilişin bir bozgun haline gelmesini önlemek için disiplinden taviz verilmemeliydi. İç savaş sonunda ülkede efektif olarak bir tek-parti sistemi vardı, yani mücadele için esas olası alan, partinin kendisiydi. Lenin devrimden önce Bolşevik Parti içerisinde fikir ayrılığına asla müsamaha göstermemişti ancak 1917'de ve iktidarın ilk yıllarında bazı meselelerde bir miktar tolerans gösteriyordu; her şeyin ötesinde Ekim ayında iktidarı alıp almamak (Zinovyev ve başkalarının şüpheleri vardı); Almanlar ile 1918'de Brest-Litovsk Anlaşması'nın imzalanıp imzalanmaması (Bukharin ve "sol komünistler" buna karşıydı); ve çarcı subayların ("burjuva uzmanlar") uygun kontroller altında iç savaş esnasında Kızıl Ordu'da kullanılıp kullanılamayacağı (Troçki bunu destekliyor, Stalin karşı çıkıyordu).

1920'nin bitiminde hizip mücadelesi parti içerisindeki yerleşik usul olmanın yanı sıra bir prensip meselesi de ortaya çıkarmıştı. "Demokrat Merkezciler" adlı bir grup parti içerisinde daha fazla demokrasiyi savunurken Lenin, zaten yeterin-

den fazla demokrasi olduğunu düşünüyordu. Eğer Demokrat Merkezciler kazanmış olsaydı parti, sonuçları bağlayıcı olarak kabul edilen oylar ile belirlenmiş kesin gündemler için destek arayan bir dizi organize hizip için bir şemsiye haline gelebilirdi; ancak böylesine bir çoğulculuk, demokratik yerine kararlı liderlik isteyen ve tepedeki anlaşmazlıkları onaylamayan sıradan Bolşeviklerin çoğuna tersti. Her hâlükârda Lenin, buna izin vermeyecekti. Onuncu Parti Kongresi'nde, hizipleri yasaklayan bir "parti birliği" kararını çıkarmak için hiç çekinmeden kendi hizbini seferber etti; Stalin ve Politbüro aday üyesi Molotov dahil. Bu Lenin'in grubuna, hizipçilik yasağını ihlal etmeyle suçlayabilecekleri karşıt görüşlülere karşı kullanacakları faydalı bir silah sağladı. Ancak bu kararın partideki hizipçiliği ortadan kaldırmış olduğu sonucuna varmak hata olur. Tersine 1920'lerde daha önce olmadığı kadar yayıldılar; ta ki Stalin buna bir son verene kadar.

ŞİMDİ NEREYE?

1920'ler geriye dönüp bakıldığında nostaljik olarak sık sık çoğulculuğun ve serbestliğin altın çağı olarak resmedilir. Ancak o zamanlarda "altın çağ" gibi gelmiyordu; bir anksiyete çağı daha uygun olurdu. İşçiler işsizlik hakkında endişeliydi. Köylüler, özellikle de daha yaşlı olanlar, Bolşeviklerin Batılı konuşma dili ve yabancı referans çerçevesi karşısında afallamışlardı: Karlo-Mars kimdi? *Levoliutsiia* neydi (eşit derecede zorlu *revoliutsiia*'nın yanlış işitilmesi)? Neden kasabalardaki gençler kendilerine *komsomoltsy* (Komsomol, Komünist Gençler Birliği'nin kısaltmasıdır) diyorlar ve rahiplerle alay ediyorlardı? Eğer Lenin yeni çar ise neden ona öyle seslenmiyorlardı? Neden Bolşeviklerin "kadın departmanları" edepli köylü ve işçi kadınları kendi uygun çevrelerinden toplum yaşantısına çekmeye çalışıyorlardı ve neden erkekler artık karılarını

ve çocuklarını "kartpostal boşanmalarla" bir kenara atıyorlardı? Sıradan kentliler –Bolşeviklerin "yontulmamış önemsiz burjuvalar dedikleri"– zorla anladıkları politik fırtınalarla harabeye döndüklerini hissettiklerinden endişeliydi ve Bolşeviklerin başka neler yapabileceklerinden korkuyorlardı. Entelijansiya (daha sonraları "altın çağ" mitini yayacaklardı) Bolşeviklerin onlara "burjuvalar" demesine, ahlaki liderlik iddialarını görmezden gelmesine ve üniversiteler ile devlet tiyatroları gibi enstitüleri politik gözetim olmadan işletmelerine izin vermemesine sinir oluyordu. Sanatta avangart bir canlılık zamanı olmanın yanı sıra sanatsal acı bir hizipçilik zamanı olup rekabet halindeki hizipler birbirlerinin gırtlağına sarılmıştı ve birbirlerini otoritelere şikâyet ediyorlardı.

Parti üyeleri de anksiyete doluydu. Genellikle uygun olmadıkları idari işleri becerip beceremeyecekleri hakkında endişeleniyorlardı. Kapitalist casuslar ve sızmalar, yabancı askeri müdahale, tehlikeli burjuvanın misillemesi ve kulak-

1920'lerin ortalarında sağda Aydınlanma Halk Komiserleri'nin ilki (1917-1929) Anatoli Lunaçarski, sekreteri ve kayınbiraderi İgor Sats (daha sonra *Novy Mir*'in editörlerinden bir olacaktır).

lar, rahipler, Nepmen ve diğer "sınıf düşmanları"nın etkisi ile tehdit altında olduklarını hissediyorlardı. "Maskelemeden" de korkuyorlardı: Yani proleteryaymış gibi davranan burjuvalar ve fakir köylülermiş gibi davranan kulaklardan; Bolşeviklerin protelerleri kayırma ve ödüllendirme ve burjuvayi cezalandırma politikaları göz önüne alındığında pek çok farklı türde insan böyle aldatmacalara giriştiğinden tamamen makul bir korku. Kıymetli "Eski Bolşevikler" grubunun yorgunluğu ve kötü sağlığı ile gençler arasındaki hayal kırıklığı ve intiharlardan korkuyorlardı. Parti içerisinde Fransız Devrimi terörünün hemen ardından gelen "Termidoryan çürüme"den korkuyorlardı. İç savaş gazileri, savaş dönemi dostluklarını özlüyorlardı. Savaşa katılmış olmak için çok genç olan komsomol heveslileri, partinin askeri ruhunu kaybetmiş olduğundan yüksek sesle yakınıyorlardı.

Lenin son yıllarında, partinin üstüne almış olduğu devasa ödevleri yürütmek için beceri ve kültür sahibi olup olmadığına dair endişelenmeye başlamıştı. Son yazılarında kulağa neredeyse, Ekim Devrimi'nin "hamlığından" şikâyet eden bir 1917 Menşevik'i gibi geliyordu. Ancak bu yıllarda hasta bir adamdı, hastalığı yüzünden sihirli güç halkasından uzaklaştırılmıştı ve karamsarlığına esas katkıda bulunan şeylerden biri kesinlikle buydu. Lenin 1920'de sadece elli yaşındaydı ancak sağlığı, 1918'deki bir suikast girişiminde yediği bir kurşundan etkilenmişti ve 1922 Mayıs'ında bir felç geçirmişti. Çalışmaya devam etmeyi denedi ancak Aralık ayında ikinci bir felç politik hayata katılımını sonlandırdı. 1923 Mart'ında üçüncü bir felç geldi ve 21 Ocak 1924'te öldü.

Yirmi aylık hastalığında Moskova dışındaki daçasında karısıyla izole olmuştu ve Rusya'nın geri kalmışlığıyla partinin düşük kültür seviyesi neredeyse bir saplantı halini almıştı. Lenin, kitlelerin pasifliğinin komünistlerin ağır yük altına girmelerine neden olduğundan, ancak komünistlerin kendileri

yetersiz eğitilmiş ve sonuç olarak farklı değerleri olan hükümet bürokratlarının (eski rejime tutunanlar) merhameti altında olduğundan endişe ediyordu. 1922'de neredeyse umutsuz bir şekilde "Sorumlu konumlarda 4.700 komünistin olduğu Moskova'yı ele alalım ve bu devasa bürokrasi makinesini, bu devasa yığını ele aldığımızda şunu sormalıyız: Kim kimi yönetiyor?" diyordu.

Lenin bu dönemde ayrıca partinin "oligarşik" eğilimlerini, yani hastalığı yüzünden artık aktif bir üyesi olmadığı bir Politbüro tarafından yönetilmesini şiddetle eleştirmeye başlamıştı. Bazı tarihçiler bu son yazıları Lenin'in katılımcı demokrasi ve çoğulculuğa geçişinin kanıtı olarak yorumlarlar. Böyle bir yorum ihtimali, Sovyet Komünist Partisi'nin içerisinde gelecekteki tartışma çerçevesi için kayda değer bir öneme sahip olacaktır, çünkü baskıcı ve keyfi bir güce karşı yasallığın bir savunucusu olarak bir çeşit karşı-Stalin olarak "demokratik" bir Lenin'e olanak verir (Stalin sonrası dönemde olduğu gibi). Bunun gerçek hayatta Lenin'in gerçeğe uygun bir temsili olup olmaması daha şüphelidir. Yetenekli bir diyalektikçi olan Lenin bir argümanın bir tarafından aniden diğer tarafına geçebilme becerisine sahip olmuştu. Doktorların emriyle Politbüro döngüsünün dışında bırakılmasından kesinlikle derin bir kızgınlık duyuyordu. Ancak başkanlık ederken bir Politbüro oligarşisinden asla şikâyet etmemişti ve hastalığı esnasında bile ne hizipler üzerindeki yasağın kaldırılmasını, ne de giderek sönükleşen sovyetlerin politik yaşama aktif bir şekilde tekrar katılmaları için cesaretlendirilmelerini önermişti. Lenin'in son yıllarında tekrar yüzeye çıktığı kesin olan şey karısıyla –artık tek yoldaşıydı– her zaman paylaşmış olduğu okullar, okuryazarlık kursları, okuma odaları ve kütüphaneler yoluyla halkın aydınlanması için hümanist bir endişeydi.

VERASET MÜCADELESİ

Lenin'in hastalığı ölümünden önce bile liderlik içerisinde bir hizip savaşı tetiklemiş, –hizip yasağı buraya kadarmış!– beş yıl süren mücadelenin ardından Stalin yeni lider olarak ortaya çıkmıştı. Başlangıçta bir liderlik kavgası olarak değil, Politbüro birliğini koruma mücadelesi olarak kavramlaştırılmıştı. Başlangıçta bu birliğe karşı tehdit olarak algılanan kişi, Troçki idi; bir iç savaş kahramanı, sadece Lenin tarafından aşılan popüler bir şöhret, ancak Bolşevik Parti'ye geç katılan biri ve Fransız Devrimi tarihini okumuş olanlar için Bonapart olarak ortaya çıkıp devrimi kendine mal etmeye en yakın olan kişi. Politbüro'nun geri kalanlarının çoğu, Stalin, Zinoviyev ve Bukharin de dâhil onu dışarıda bırakmak için saflarını sıklaştırdı ve başarılı oldular.

Lenin bu mücadelelere doğrudan katılmamıştı ancak ikinci felcinden kısa bir süre sonra Merkez Komite'ye –kendisi için olmasa da tarihçiler tarafından "Vasiyet"i olarak bilinen– bir mektup yazarak Troçki, Stalin, Zinoviyev ve Bukharin dâhil çeşitli parti liderlerinin kapasitelerini özetlemişti. Aşağı yukarı eşit miktarda övgü ve eleştiri dağıtan bu belgenin orijinal hali, potansiyel lider adaylarının herhangi birini desteklemiyor veya diskalifiye etmiyordu. Ancak Lenin birkaç gün sonra Stalin için bir dipnot ekleyerek "çok kaba" olduğunu ve partinin genel sekreteri olmak için gereken niteliklerden yoksun olduğunu belirtti. Bu değerlendirme, Krupskaya ile Stalin arasındaki bir ağız dalaşıyla tetiklenmişti. Politbüro Stalin'e, gazeteler ve resmi yazışmaların Lenin'den uzak tutulmasına dair doktor emirlerini uygulamasına dair sevimsiz bir görev vermişti ancak hastanın karanlıkta kalınca daha huzursuz olduğunu düşünen Krupskaya buna itaatsizlik etmişti. Lenin, Stalin'in karısına bu yüzden sert çıktığını duyduğunda hiç de Bolşevik olmayan bir ifadeyle –gençliğinin onur anlayışına hakiki bir dönüşle– karısına hakaret eden bir adamla hiçbir işinin olmayacağı şeklinde araya girmişti.

Lenin'in söyledikleri Stalin'i kişisel olarak yaralamıştı – mektup ortaya çıktıktan sonra Moskova'dan kaçtığı ve birkaç gün bir daçada tek başına saklandığı söylenir– ve önemli derecede politik utanç kaynağı oldu. Ancak bunlar söylendiğinde Stalin, belki kendisi hariç kimse tarafından Lenin'e makul bir halef olarak görülmüyordu. Genel sekreter olarak diğer Politbüro üyelerinin zaman ayıramadığı sıkıcı organizasyon işlerini yapan, Gürcü aksanlı renksiz arka oda adamıydı. 1923-1924'te Troçki ile mücadelede bile Stalin, sadece partiyi Troçki'nin meydan okumasına karşı koruyan bir Politbüro grubunun, "Merkez Komite çoğunluğunun" bir üyesiydi. Bu grup, partinin Leningrad dalının ve Komintern'in başı olan ve muhtemelen kendisini lider olarak gören Zinoviyev'i ve daha genç ama bir şekilde hafif sıklet olan, parti gazetesi *Pravda*'nın editörü olan ve Komintern'in başı olarak 1926'da Zinoviyev'in yerini alan Bukharin'i içeriyordu.

Veraset mücadelesi, 1920'lerin hizip çatışmalarının altında yatan temel meseleydi, ancak bu şekilde açıkça kabul görmemişti ve bir *Führerprinzip*'e[3] veya bununla ilgilenecek bir ofise sahip olmayan partinin resmen değiştireceği bireysel bir lideri yoktu. Ancak sonra Lenin öldü ve temel olarak tanrılaştırılmasına dair –parti liderlerinin bazıları tarafından benimsense de onlardan kaynaklanmamıştı– bir popüler talep selinin sonucu olarak her şey değişti. Günün sloganı "Lenin hayatta" oldu ve takipçileri, mirasını takip etmek için yüreklendirildi. Ateist dulunun ve yoldaşlarının çoğunun dehşetine rağmen bedeni mumyalandı ve Kremlin'in yanındaki bir mozoleye yerleştirildi. Lenin kültü tam olarak başlatılmıştı ve bu şekilde, üstü kapalı bir şekilde, partinin bir lidere (Rusça *vozhd*) ihtiyacı olduğu varsayımı da.

1920'lerdeki hizip mücadelesinin altında yatan ana mesele veraset olsa da politika meseleleri de söz konusuydu. Bunla-

3 Führerlik veya liderlik ilkesi. (ç.n.)

rın arasında kapsayıcı olan, parti içerisinde popüler agresif politikalarla mı, yoksa nüfusa çekici gelen uzlaştırıcı olanlarla mı devam edileceğiydi. Bir yabancı grupla kavga çıkarmak –Nepmenler, kulaklar, rahipler, "burjuva uzmanlar", kapitalist yabancılar– ve devlet gücünü kullanarak onu ezmek, partinin devrimci kimlik hissini ve amacını sürdürmek için iyi bir stratejiydi. Ancak onları kazanmak ve rejimi daha güvenli kılmak için nüfusa, özellikle de köylülere tavizler vermek, açıkça daha mantıklı olandı. 1920'lerin büyük kısmı boyunca bu ikinci yol izlendi.

Troçki ile çatışma, Lenin hâlâ hayattayken siyasi meseleler üzerinden başlamıştı, parti liderliği üzerinden değil. Parti içerisinde bürokrasinin büyümesi, sıradan üyelere danışılmaması ve küçük bir "Eski Bolşevik" elitin aşırı gücü meseleleri, Lenin'e yakın olanların ifade ettiği endişelerdi. Troçki'nin 1923'te ilan ettiği "Yeni Rota" manifestosu, parti içerisinde

Lenin Mozolesi: 1920'lerden Aleksey Şçusev'in Kızıl Meydan'da Kremlin duvarına dayanan granit konstrüktivist anıtının 1950'lerde bir görüntüsü.

yaygın tartışmalar başlatan nesilsel bir değişim çağrısıydı. 1923-1924 kışındaki On Üçüncü Parti Kongresi için delege seçimi, yerel parti dallarında bir çeşit gerçek seçim kampanyasına dönüşmüştü ve delegelerin bir kısmı Troçki'nin tezlerini destekliyor, bazıları "Demokrat Merkezcileri" (1920'den beri parti demokrasisi meselesini öne sürüyorlardı) ve diğerleri de Zinoviyev ile Stalin'in "Merkez Komite çoğunluğu" çizgisini destekliyordu; bu son grup kazandı, ancak kayda değer miktarda uyuşmazlıkla.

Troçki'nin hizbi bundan sonra "Merkez Komite çoğunluğu" karşısında "muhalefet" olarak etiketlendi; Lenin'in 1903'te Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ndeki kendi azınlık hizbini "Bolşevikler" olarak adlandırması kadar muntazam bir damgalama. Zinoviyev, Kamenev ve Stalin artık kontroldeki üçler erkiydi ve 1924'lerin ortalarında Zinoviyev, Politbüro'nun da arkalamasıyla köylere daha fazla ekonomik ve kültürel kaynak götürmek ve köylüleri proleterya gücünün onların yanında olduğuna ikna etmek için "Kırsala Dönme" adlı kampanyayı başlattı. Bukharin köylülerin "zenginleşmesi" çağrısıyla buna katıldı, ki bu komünistlere modern fikirli, varlıklı köylüleri, kulak sömürücüler olarak etiketlemeyi durdurmaları için açık bir ricaydı. Ayrıca bir zamanlar popüler demokrasinin siperleri olan, ancak artık ruhsuzlaşan sovyetleri tekrar canlandırmak için de bir çaba vardı. Sovyet seçimlerindeki adayları, yerel parti tarafından aday gösterilenlerle sınırlama uygulaması, birkaç yıllığına terk edildi: Parti ve Komsomol organizasyonlarının kontrollerini gevşetmeleriyle yereller kendi adaylarını öne sürmek ve aşağı yukarı istedikleri herhangi birine oy vermek için özgür kaldılar.

Yani 1920'lerin ortalarında hem parti hem de sovyetler içinde demokratik kıvılcımlar vardı. Ancak sovyet demokrasisi deneyi kısa sürede solup gitti (pek çok köylü, yerel partinin sınıf düşmanları olarak gördüğü yerel otoriteleri seçmek

istiyordu) ve parti demokrasisi de bundan daha iyi sonlanmadı. 1924 Mayıs'ında göreceli olarak yakın geçen sahte seçimin ardından Stalin parti sekreteri olarak bölgelerde Moskova'nın onayladığı delegeler seçerek kongreyi ayarlamaya daha çok çaba harcamaya başladı. Partide hiziplerin başkentler haricinde pek az ilgi görmesi gerçeği de buna yardımcı oldu. Yerel komünistler, Politbüro mücadelelerini çok eski bir Rus kategorisi olan "boyarlar arasında mücadele" olarak sınıflandırmaya ve muhalifleri ayrıcalıklı eleştirmenler olarak görmeye meyilliydiler.

Stalin'in bölgesel parti sekreterlerinin –bunlar da bölgelerinden Merkez Komite'yi ve nihayetinde Politbüro'yu seçen parti kongrelerine delegeler olarak gönderiliyordu– atanması üzerindeki kontrolü, kendisine büyük avantaj sağlayan bir "sirküler güç akışı" sağlamıştı. Ancak bu bölgesel parti sekreterleri, Stalin'in hamiliğinde bağımlı güçler rolünden fazlasını oynuyorlardı. Onlar kendileri olmaksızın Moskova'nın bölgeleri idare edilemeyecek olan, kendi politik bağımlılarından oluşan "ailelerle" çevrili "küçük Stalinler" olmuşlardı. Doğrusu tekrarlanan skandallar ve arada sırada olan temizlikler vardı ancak genel olarak parti birinci sekreterinin kendi derebeyliğindeki ve onun için Moskova'da lobici olarak gücü, Sovyetler Birliği'ndeki tüm hayat için bir sabit olacaktı.

1920'lerin ortalarında iç savaşın kesintisinin ardından ekonomi yarı normal işleyişine döndüğünde partinin temel bir taahhüdü hakkında daha ciddi düşünme zamanı gelmişti: Sanayileşme. Sosyalizmin önkoşullarını yaratmak için hızlı sanayileşmenin gerekliliği hakkında herkes fikir birliğine varmıştı, ancak bunun ne kadar hızlı olması gerektiği ve binlerce yeni fabrika, maden, hidroelektrik tesisi ve demiryolları için yatırım parasının nereden gelmesi gerektiği hakkında fikir ayrılığı vardı. Bazıları, zaman zaman Troçki de dâhil, Lenin'in bu mesele hakkındaki kısıtlamalarına rağmen yabancı

yatırımcıların dikkatli bir şekilde kullanımını destekliyordu, ancak yabancı kapitalistlerin yatırım yapmak isteyip istemeyeceği bir yana, böyle bir politikaya partinin bütün olarak ikna edilip edilemeyeceği belirsizdi. Beş yıl önce Rusya'nın ekonomik gelişiminin nasıl olacağı konusunun Batı'daki devrimin etkisiyle tartışmalı hale geleceği ve Rusya'nın Almanya ve diğer gelişmiş ekonomilerle birleşeceğini ummak olasıydı. Artık bu umut suya düşmüştü ve Stalin "tek bir ülkede sosyalizm" sloganını öne sürdüğünde, sadece bariz olanı ifade ediyordu; önerilecek başka bir seçenek yoktu.

Ancak eğer sanayileşme yabancı yatırım olmadan başlatılacaksa para, bir şekilde yerli ekonomiden bulunmak zorundaydı ve ne yazık ki parası olanların çoğu ("suiistimalciler") çoktan müsadere edilmişti bile. "Köylüleri sıkıştırmak" –yani kentten aldıkları mamuller için daha fazla ödeme yapmalarını sağlamak ve pazara getirdikleri mamuller için onlara daha az ödemek– çoğu kişiye iyi bir seçenek gibi gözüküyordu. Ancak Zinoviyev'in savunduğu "kırsala dönün" politikalarıyla pek uyumlu değildi ve köylüler üstünde çok fazla baskının ayaklanmaları tetikleyebileceğine dair endişe de vardı.

Bir yıl kadar sonra Stalin, Troçki karşıtı üçler erkinin diğer iki üyesi olan Zinoviyev ve Kamenev'i yeni bir muhalefete sıkıştırarak gerçek bir politik etki yaratmak için, çok geç olsa da Troçki'nin muhalefeti ile güçlerini birleştirmeye zorladı. Hizipler dansı giderek daha karmaşık hale gelirken çeşitli hiziplerin hangi politikalarla özdeşleştiğini tanımlamak giderek zorlaştı. Troçki genelde bir maksimalist ("solcu") olup en hırslı ve çabuk ekonomik gelişim planını öne sürüyordu. 20'lerin başlarında sosyal meselelerde bir radikal olan Bukharin öte yöne dönmüş ve bir "sağcı" olmuştu. Stalin bazen bir sağcı, bazen de bir solcu gibi gözüküyordu; önce sola sonra sağa kıvrılan el hareketleriyle "asla sapmayan parti çizgisinden" bahseden çağdaş bir fıkra gibi.

Lenin kültü ile birlikte tehlikeli yeni bir kült de kök salmaya başlamıştı; partinin ve "çizgisinin" doğruluğu. "Parti her zaman haklıdır" düstur olmuştu ve çok geçmeden, saygıdeğer Eski Bolşevikler yıllık parti kongrelerinde yuhalayan ve uğuldayan delegelerin önünde muhalif görüşleri için alçaltıcı özürler dilemeye zorlanmaya başlamışlardı. 1925'te Zinoviyev Muhalefeti'ne katılmış olan Krupskaya, aşağılamalara direnen ve özür dilemeyi reddeden, hatta partinin yanılamayacağı fikriyle dalga geçen –ancak Lenin'in dulu bunu yapmaya cesaret edebilirdi– nadir bir istisnaydı.

Parti üyelerinin yüzde 72'sini oluşturan Ruslara karşı yüzde 1'i oluşturan Gürcülerden biri olan Stalin'in 1920'lerin sonunda liderlik ödülüne konması belki de şaşırtıcıdır. Rusçayı aksanlı bir şekilde konuşmasına rağmen kendisini giderek daha fazla bir Rus olarak tanımlıyordu. Şüphesiz ki büyük bir avantajı iki esas rakibinin –Troçki ile Zinoviyev– Yahudi olmasıydı ve Troçki'nin kendisinin de kabul ettiği gibi Yahudi bir lider, ülkenin genel nüfusu ve belki de partinin sıradan üyeleri için aşılması zor bir çizgiydi. Gerçek bir Rus olan Bukharin daha iyi bir politikacı olsaydı, Stalin'e karşı bir şansı olabilirdi ancak hamlesini yaptığında artık çok geçti. Stalin, Yahudi meselesinden açıkça faydalanmamıştı ancak Stalin'in "tek bir ülkede Sosyalizm"i hakkında parti tartışmasını Troçki'yi bir enternasyonalist olarak köşeye sıkıştırarak renklendirmişti. Enternasyonalizm elbette ki Leninci parti politikasının çekirdeklerinden biriydi. Ancak artık bu söz, Yahudiliğin bir işareti olarak anlamlar kazanıyordu.

Bolşevikler, YEP esnasında biraz geri çekilmeden önce iç savaşta açıkça yapmış oldukları gibi sınıf düşmanlarına karşı terör kullanmaktan kaçınmıyorlardı. Ancak Fransız Devrimi'nde olduğu gibi "devrimin kendi çocuklarını yemesine" (yani parti muhaliflerine karşı terörü bir silah olarak kullanmaya) izin vermeye karşı her zaman güçlü bir hoşnutsuzluk

ifade etmişlerdi. Lenin idaresinde politika mücadelelerinde mağlup edilenler partiden atılmıyorlardı ve herkesin de rızasıyla önce Çeka, sonra da halefi GPU parti liderlerini rahat bırakıyordu. 1927 sonlarında bu değişti ve önde gelen muhalifler partiden kovuldu; muhalefetten ayrılmayı reddedenler GPU tarafından iç sürgüne gönderildi. Troçki'nin istikameti Kazakistan'da Çin sınırındaki Alma Ata olmuştu, ancak tuhaf bir dikkatsizlikle tüm kitaplarını ve evraklarını yanına almasına (bunlar nihayetinde Harvard'ın Widener Kütüphanesi'ne ulaşmıştır) ve ülkenin farklı taraflarına sürülmüş olan takipçileriyle kapsamlı bir şekilde irtibat kurmasına izin verildi. İki yıl sonra (Şubat 1929) parti geleneğinden olağanüstü bir sapma ile bir devrim haini olarak –anavatanı olan– Sovyetler Birliği'nden sınır dışı edildi. Bundan on bir yıl sonra Meksika'da Stalin'in bir suikastçısı tarafından öldürülecekti.

Moskova'da Djerzinski Meydanı (eski adıyla Lubyanka), 1958'de Yevgeni Vuçetiç tarafından dikilen bir Feliks Djerzinski heykeliyle. Gizli polis karargâhı sağ tarafta kısmen gözükmektedir.

Kibirli bir adam olan Troçki her zaman Stalin'i hor görmüş ve onu gerçek bir politik tehlike olarak algılamakta yavaş kalmıştı. Stalin ne bir hatip ne de teorisyendi (bu iki alan partide çok kıymetli olup Troçki bunlarda uzmandı) ve Gürcistan'da profesyonel bir devrimci olmak için bıraktığı bir Ortodoks papaz okulunda eğitim görmüş olup Troçki'nin gözünde bir entelektüel bile değildi. Kozmopolit değildi: Devrimci çıraklığı göçte geçen yıllar yerine hapishane ve iç sürgünde geçmişti. Biyografisinde 1905'te Petersburg Sovyeti'ne liderlik etmek veya iç savaşta yoktan Kızıl Ordu'yu var etmek gibi başarılar yoktu. Lenin'in "Vasiyetname"deki hakareti, ciddi bir politik darbe olmuştu. "Gri bir bulanıklık" (anı yazarı Nikolay Sukhanov'un ifadesi ile); Troçki'nin daha sonra ifade edeceği üzere sadece "bürokrasinin yaratığı"; Lenin'in hastalığı esnasında yaptığı kabalık için Krupskaya'dan özür dilerken kendisinin de kabul ettiği gibi "kaba bir adamdı" Troçki ona karşı nazik olma zahmetine bile katlanmazdı, 1920'lerin ortasında onu destekleyen Molotov, eski Kızıl Süvari Klim Voroşilov ve Ukrayna'da birinci sekreter olan Politbüro aday üyesi Kaganoviç dâhil çeşitli Politbüro üyelerini içeren gruba karşı daha da saygısızdı.

Troçki'nin hor görüsü –1990'larda Sovyet arşivleri açılana dek genelde tarihçiler arasında yankılanmıştır– hedeften çok uzaktadır. Stalin bayağı ve aptal değildi, kimsenin yaratığı değildi. 1920'lerin politik tartışmalarında diğerleri daha parlak roller oynamışlarsa da gidilecek yol hakkında basit bir sonuca varan Stalin olmuştu. Lenin partiyi Ekim'de politik zafere taşımıştı ancak ekonomik devrim –Marksist terimlerle çok önemlidir– gelmemişti. Buna önderlik eden, Stalin olacaktı.

3. BÖLÜM

STALİNİZM

Eğer Sovyetler Birliği'nin hâlâ ikinci bir devrime, ekonomik olana ihtiyacı varsa bu nasıl yürütülecekti? 1917'de olduğu gibi kendiliğinden sokaklara dökülen halkla olmayacağı açıktı. Bu devrimin Moskova tarafından planlanması (nihayetinde amacı, merkezi ekonomik planlama fikrini hayata geçirmekti) ve yönetilmesi gerekiyordu. Tarihçiler bunu genellikle "tepeden inme devrim" olarak adlandırıp "tepeden inme" kısmına vurgu yaparlar. "Devrim" kısmını gözden kaçırmadığımız ölçüde bu oldukça doğrudur. Stalin'in ekonomik dönüşüm programı hakkında olağanüstü olan şey, aslında sahte devrimci araçlarla yürütülüyor olmasıydı; amaçlarına ulaşmak adına Stalin, parti ve destekçilerini nüfusun diğer kısımlarına karşı seferber etmişti.

Planlanmış, devlet destekli bir sanayileşme programını "sınıf düşmanlarına" ve "yabancı müdahalecilere" karşı devrimci bir savaşmış gibi sunmak tuhaf gözükebilir. Ancak Stalin nihayetinde bir devrimciydi: Şiddet ve sınıf dargınlıklarını kışkırtmak, nasıl yapılacağını bildiği şeylerdi. Parti de bunları nasıl yapacağını biliyordu. Ekonomik rasyonellik terimleriyle bu yöntem çok müsrifti, ancak partinin ve iç savaş oluşumunun militan zihni göz önüne alındığında kendi politik mantığı vardı.

Vera Mukhina'nın ikonik heykeli olan *İşçi ile Kolektif Çiftçi Kadın*, ilk olarak 1937'de Paris'te Uluslararası Sergi'de Sovyet çadırında sergilenmişti.

Stalin'in kendisinin adlandırdığı 1929-1932 "Büyük Atılım", üç aşamaya sahipti. İlki devlet planlama teşkilatı tarafından hazırlanan bir Beş Yıllık Plan doğrultusunda yürütülen zorla hızlandırılmış sanayileşmeydi; ikincisi tarımda kolektivizasyondu; üçüncüsü de Çinli komünistlerin 1960'lardaki kullanımından çok önce Sovyetler tarafından icat edilmiş olan "kültürel devrimdi". Programın tüm bu üç aşamasını çevreleyen şiddet, komünist olmayan nüfusu korkutmaya ve sindirmeye yaradı. Ancak amacı aynı zamanda Stalin'in kendi birliklerini –komünistler, genç komünistler, "bilinçli" kentli işçiler– gerçekten yapmak istedikleri şeyleri yapmalarına, yani düşmanları olduklarını düşündükleri insanlarla kavga çıkarmalarına izin vererek bir arada tutmaktı.

İçsel kriz anlarında yaygın olduğu gibi eylem tetikleyicisi olarak iddia edilen yabancı bir tehdit öne sürüldü. Batılı kapitalist güçlerin (düşmanca oldukları kabul edilmelidir) Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir askeri operasyon hazırlığında

olduklarının gerçek bir kanıtı olmasa da Sovyet basını, aylardır bir savaş korkusu besliyordu. Bununla bağlı olan kültürel devrim –kültürel çevredeki "burjuva baskınlığını" devirme hareketi olarak kavramlaştırılmıştır– 1928'in başlarından bu yana endüstriyel sabotaj ve yabancı istihbarat kuruluşları için casusluk suçlamaları yöneltilen mühendislerin ("burjuva uzmanlar") dramatik olarak yayınlanan şov mahkemeleriyle doluydu. Bu, fabrikalarda işçilerin, ayrıcalıklı sosyal durumları yüzünden genelde gücenik oldukları "sabotajcı" mühendislere karşı bir cadı avı başlattı.

Stalin'in devriminin ekonomik gündeminin merkezinde olan şey tarımda kolektivizasyon değil, sanayileşmeydi. Tahmin edilebilecek köylü direnci göz önüne alındığında kolektivizasyon, aslında akıllıca sonraki bir tarihe ertelenebilecek ikincil bir hedefti. Ancak 1928'de Sovyet Komünist Partisi'nde argümanları kazanan sınıf savaşının zorunluluğuydu, sağduyu değil. Köylüler ve Sovyet hükümeti, ilk defa olmayacak şekilde tarım mamullerinin ücretleri hakkında bir çekişmeye girmişlerdi. Devlet alım ücretlerini artırabilirdi ancak ekonomistler arasında konvansiyonel bilgelik, sanayileşmeyi finanse etmenin tek yolunun köylüleri "sıkıştırmak" olduğunu söylüyordu. Başkentin dışına nadir çıkışlarından birinde Stalin, duruma kendi bakmak için Sibirya'ya gitti. "Kulaklar"ın pazara tahıl vermeyerek fiyatları yükseltmeye çalıştığı, bunun da politik sabotaj anlamına geldiği haberleriyle geri döndü. "İstifçiliğe" karşı yeni cezalar geldi; bunun sonucunda köylüler daha fazla direndi. 1929 kışında başlatılan tam kolektivizasyon programının, yeni oluşturulan kolektif çiftlikleri tahılın tek pazarcısı ve devleti de bunların tek müşterisi yaparak problemi bir defada çözmesi amaçlanıyordu. Kulak problemi de kulakları köyden atarak kesin olarak çözülecekti.

Bu esnada kent ekonomisini kamulaştırma kampanyalarından birinde başka bir sınıf düşmanı kuşatma altındaydı.

GPU'nun yardımıyla Nepmenler ve küçük tüccarlar ile üreticiler, iflas ettirilmişti (genelde hapse de atılmıştı). Bu devletin aceleyle ve neredeyse önceden planlamadan kendi satış ağlarını kurmasını gerektiren acele ve kötü düşünülmüş bir politikaydı. Sonuç kıtlıklar, karneleme (savaş zamanı krizinin nüfusa yansıtılmasının başka bir ölçüsü) ve bunların sonucu olarak karaborsanın hızla büyümesi oldu.

KOLEKTİVİZASYON VE KÜLTÜREL DEVRİM

Kolektivizasyonun gönüllü bir süreç olması gerekiyordu. Ancak köylerde kolektivizasyon için kendiliğinden pek az istek vardı ve "kulaklardan arındırma" adlı paralel bir süreçle programın kumaşına tehdit eklendi; bunun anlamı kulaklar olarak etiketlenmiş insanların toprakları ve konutlarına el konulacağı ve "kulakların" kendilerinin de GPU tarafından sürüleceği ve Sovyetler Birliği'nin uzak kısımlarına yerleştirileceğiydi. Slogan "kulakların sınıf olarak tasfiyesiydi" ancak köylerde fakir köylülerin iş gücünü semiren az sayıda eski usul kulak kalmış olduğundan (kısmen böyle uygulamaları baskılamak için 1920'lerdeki çaba sonucunda) köyde sevilmeyen herhangi biri bu şekilde etiketlenebilir ve derhâl cezalandırılabilirdi. Kolektivizasyonu organize etmeleri için köylere komünistler ve kentli gönüllülerden tugaylar gönderildi, temelde bunun anlamı köylüleri, eğer reddederlerse köyden kulaklar olarak atılacakları örtülü tehdidiyle *kolhoz*'a (kolektif çiftlik) katılmaya ikna etmekti. Köylüler imza attıklarında bireysel mülklerin geleneksel parçalarından konsolide edilecek kolektif tarlaları sürmeleri için atlarını teslim etmek zorundaydı; kolektivizasyon memurları bazen diğer hayvanları da alıyorlardı.

Planlama hakkındaki tüm çağdaş heyecana rağmen kolektivizasyon, aslında herhangi bir hazırlık olmadan başlatıldı; kervan büyük oranda yolda düzülüyordu. Ne kolektivizas-

yon memurlarına ne de köylülere açık talimatlar verilmişti ve kolektif ahırlar gibi gerekli tesisler planlanmamıştı. İşler kötü gittiğinde Stalin, aşırı hevesli yerel memurları suçladı. Sovyet propagandası kolektivizasyonu küçükten büyük ölçekli çiftçiliğe ve çok eski kol gücü tekniklerinden modern mekanize olanlara geçiş şeklinde tanıtıyordu. Ancak herkese yetecek kadar traktör ve biçerdöver yoktu ve köylüler bunları nasıl kullanacaklarını bilmiyorlardı. İlaveten "dev" gibi isimleri olan devasa yeni kolektif çiftlikler için yapılan tüm reklamlara karşın, mevcut köylerden daha büyük işlevsel tarım birimleri kurmanın çok zor olduğu ortaya çıktı ve (sessizce) daha küçük çiftliklerde karar kılındı.

Kolektivizasyon ulus çapında zorlanmıştı ancak bölgesel varyasyonlar da vardı. Yerli çoban nüfusunun hâlâ büyük oranda göçebe olduğu Kazakistan'da zorunlu olarak yerleşik hale geçişin bir sonucu olarak devasa bir direnç ve sınırdan Çin'e kaçış başladı. Tarımsal olarak tahıllar yerine meyveler, asmalar ve teknik ekinlere odaklanmış olan Gürcistan, Lavrenti Beriya dâhil yerel komünist liderlerin koruyucu çabaları sayesinde normdan daha hafif bir kolektivizasyon geçirdi. Etnik olarak karışık nüfusun olduğu alanlarda çoğunluk olan etnik grup, bazen Alman çiftçiler gibi görece varlıklı azınlık gruba kulak etiketini yapıştırmaya çalıştı. Sürülen Rus ve Ukraynalı kulakların Kazakistan gibi yerlere atılmasıyla daha da çok etnik gerilim yaratılmıştı.

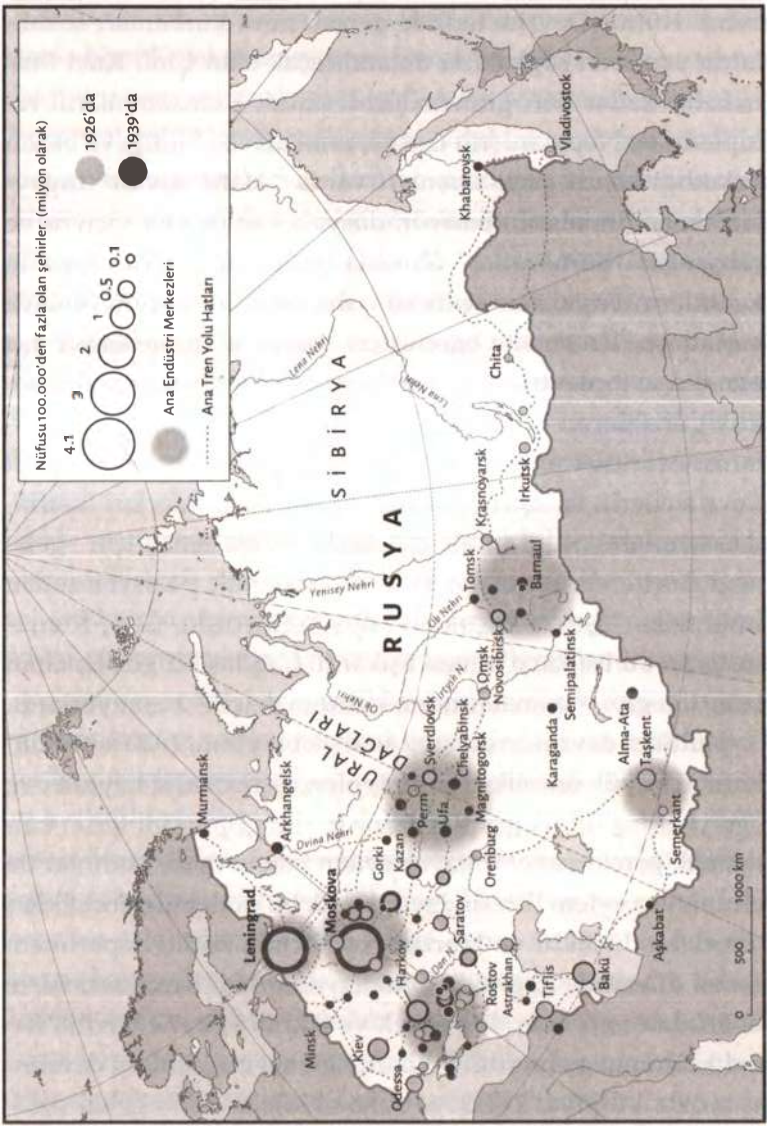
Tüm köylü nüfusunun yaklaşık yüzde 4'ünü oluşturan beş ila altı milyon köylü, kulaksızlaştırmanın kurbanı olmuştu (müsadere tehdidi altında kasabalara kaçanlar dâhil). Kendi bölgelerinin dışına sürülenlerin iki milyonu, ekilmemiş kırsal alanlara yerleştirilmişti ve kayda değer bir azınlık da yeni endüstriyel inşaat alanlarında çalışmaya gönderilmişti. Avrupa Rusya'sında büyük ölçekli ayaklanmalar olmamıştı: Birdenbire bitiveren olağandışı terör önlemi, köylülerin çoğu için

yeterli bir caydırıcı unsur olmuştu; ancak öfke ve pasif direniş yaygındı. Köylüler besi hayvanlarını teslim etmektense bunları boğazladılar ve tedarik kotalarından kaçınmak için tahılları sakladılar. Kolektivizasyonun Deccal'ın gelişi olduğu ve kolektivizasyon memurlarının kadınların saçlarını kesmekte ve komünal evlilikler düzenlemekte olduklarına dair söylentiler dolaşıyordu. Popüler bir direniş biçiminde köylü kadınlardan oluşan gruplar (erkeklere göre tutuklanma olasılıkları daha düşüktü) köy boyunca kolektivizasyon memurlarını takip ediyor, gözle görülür şekilde ağlayarak ilahiler söylüyordu.

Kolektivizasyonun en kayda değer yönlerinden bir tanesi, Rusya ve Ukrayna kırsalında rahiplere ve kiliselere, ülkenin diğer yerlerinde de Budizm'e ve İslam'a karşı paralel bir şekilde yürütülen seferberlikti. Köylüleri geleneksel tarım ve pazarlama alışkanlıklarını değiştirmelerine ikna etmek için ciddi umut taşıyan herhangi biri, yerel kilise veya caminin peşine düşerek yaraya tuz basmayacağından bu, "sınıf savaşı" şiddetinin sürecin ayrılmaz bir parçası olduğunu bariz şekilde göstermektedir. Ancak Komsomolların kentli tugayları "kolektivizasyon" için geldiklerinde keyifle kiliseleri tahrip ettiklerinde, mezarları kazarak iskeletlerle dans ettiklerinde ve "endüstrileşme için hurda metal" temini için kilise çanlarını indirdiklerinde tam olarak bunu yaptılar. Bu esnada GPU sessiz bir şekilde rahipleri tutukluyor ve "kulaklarla" birlikte içlere sürüyordu. Rus köylülerinin Hristiyan inancının kiliseye bu saldırıdan önce ne kadar derin olduğu tartışılabilir ancak kovuşturmanın bu inancı pekiştirdiği kesindir. Kentli kolektivistlere gelince bazıları köylülere üzülüyordu, ancak çoğu kırsaldaki sınıf düşmanları tehdidine inanıyordu, özellikle de öfkeli köylüler onlara bir şeyler fırlattığında ve gece onlara pusu kurup nehre attıklarında. Komünist mitolojisindeki iç savaş mücadelesinin kahramanlık destanlarına katılan ateşle vaftiz ediliyorlardı (pek fazla ateş olmasa da).

Şehirlerde ve kasabalarda kültürel devrim karnavallardan eğitim müfredatına kadar uzanıyordu. Sovyet Komsomolları, kendi Kültür Devrim'lerinde gerçek canlı kurbanları sokaklarda ucu sivri şapkalarla dolandıracak olan Çinli Kızıl Muhafızlar kadar ileri gitmemişlerdi ancak Komsomolların rahiplerin ve Nepmenlerin tasvirlerinin alaya alındığı ve bazen yakıldığı kendi geçit törenleri vardı. "Hafif süvari" tugayları devlet binalarını basıyor, dosyaları sağa sola saçıyor ve çalışanları "bürokratlar" olmakla suçluyordu. Orta Asya'da kadınların başlarının açılması daha cebri ve yaygın olmaya başlamıştı. Üniversite öğrencileri "burjuva" profesörleri ifşa etmek için toplantılar düzenliyorlar, bunlar da daha sonra politik günahlarını açık bir şekilde itiraf ederek ders programlarına Marksist metinler koymaya söz veriyorlardı. Kültürel devrimcilerin en aşırı eylemleri bazen parti liderleri tarafından azarlanıyordu ancak genellikle iyi bir amaç için –geleneği devirerek burjuvayı kültürel baskınlık pozisyonundan indirmek– "aşırıya kaçtıkları" düşünülüyordu. Genç Komünistlerin bu işe karşı hevesi aşikârdı: Çağdaş bir gözlemcinin belirttiği gibi, "tasmalarından kurtulmak için" kaşınıyorlardı.

Kültürel devrimin daha az anarşik bir yönü, 1920'lerin sonlarında büyük öncelik kazanmış olan, işçiler, fakir köylüler ve "geri kalmış" etnik gruplar adına (tarihi geçmiş bir terim kullanmak gerekirse) olumlayıcı eylem hareketiydi. Kadınlar da olumlayıcı eylem listesindeydi ancak bu dönemde öncelikleri çok daha düşüktü ve Merkez Komite'nin kadın departmanı da bu dönemde dağıtıldı. Olumlayıcı eylem hem idari işlere doğrudan terfi hem de yüksek ve teknik eğitime tercihli kabul anlamına geliyordu. Bu ikincisine iyi bir kültürel devrimci tarzda burjuva, kulak ve ruhban ailelerinden gelen mevcut öğrencilerin temizlenmesine eşlik etti (eğitim otoriteleri tarafından acısız karşılanmamış olsa da). Olumlayıcı eylem 1930'da uluslararası sahnede yeni bir şeydi; bunu tanımlaya-

Birinci Beş Yıllık Plan altında endüstriyel inşaat sitelerinin haritası.

1930'larda çok kültürlülük: Gürcü Josef Stalin ve Rus Klim Voroşilov, 1936'da Türkmenistan ve Tacikistan'da ödül kazanan kolektif çiftçilerin onlara sunmuş olduğu Orta Asya kaftanlarıyla. Askeri ceketli Sergo Ordzonikidze sağda.

cak çağdaş İngilizce bir terim bile yoktu. Marksist kuramcılar programı hor görüyorlardı, çünkü işçiler kendi sınıflarından ayrılmayı istememeliydiler, ancak Rus olmayan, işçi ve köylü aileler ilerleme fırsatına sarıldılar. Nikita Kruşçev ve Leonid Brejnev gibi geleceğin ulusal liderleri ve cumhuriyetlerde yerlilerin oğulları olan bir dizi lider, bu programdan faydalananlar arasındaydı.

SANAYİLEŞME

Birinci Beş Yıllık Plan, Sovyetler Birliği'nin (ve Sovyet propagandacıların tekrar tekrar söylediği gibi dünyanın) ulusal ekonomik planlaması için ilk çabaydı ve ağır sanayinin, özellikle de madenciliğin, metalürjinin ve makine inşasının hızla geliştirilmesine odaklanıyordu. Hırslı plan devletin sanayi yatırımını beş yıl içerisinde iki katına ve üretimi de savaş ön-

cesi seviyenin üç katına çıkartmaktı. Kapital yatırımın nereden bulunacağı sorunu asla tam olarak tatmin edici şekilde çözülemedi: Kısa vadede köylüleri kolektivize etmek verimli bir "sıkıştırma" yöntemi olmamıştı, çünkü masraflar beklenenlerden yüksek ve geri dönüşler düşük olmuştu. Devlet tarafından üretilen votkada bir artış (Stalin'in 1930'da Molotov'a yazmış olduğu gibi, askeri harcamaları karşılamak için gerekiyordu) ve kentlerde yaşama standardında keskin, planlanmamış bir düşüş, boşluğun kapatılmasına yardımcı oldu.

Probleme yatıracak fazla kapitali olmayan Sovyet devleti, ucuz iş gücüyle sorunu çözdü. İlk olarak iş gücüne katılan kadınlar –bu dönemde kadınların özgürleştirilmesinin ana odağıydı– önemli bir kaynak olup neredeyse on milyon kadın, 1930'larda ücretli bir şekilde işe girdi; kentlerdeki işsizler, bir diğer rezervi oluşturuyordu. Ancak faydalanılan ana iş gücü kaynağı köylüler olup kulakların sürülmesi, bu sürece esas katkı sağlayandı ve Gulag'ın giderek artan çalışma kampı ağı ile GPU, endüstri için anahtar bir işçi sağlayıcı halini aldı. İlaveten milyonlarca genç köylü kolektivizasyon esnasında, kimi kulaksızlaştırmadan veya kolhozdan kaçarak ve diğerleri de kentlerde işler açıldığından sadece yeni fırsatlar arayarak köyleri terk edip şehirlere gelmişti. Birinci Beş Yıllık Plan yıllarında geride kalarak kolhoz üyesi olan her üç köylüye karşı bir tanesi köyü terk edip maaşlı çalışan olmuştu. Sadece 1928-1932 arasında on iki milyon kişi kalıcı olarak köylerden şehirlere taşınmıştı.

Karşılaştırmaya cüret edecek olanlar olursa, kolektivizasyon Sovyetler Birliği'nde on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'deki çitleme hareketiyle aynı işlevi görmüştü; yani, Marx'ın da belirtmiş olduğu gibi çiftçileri acımasızca topraklarından ederek sanayi devrimi için iş gücü sağlamıştı. Bu sonucun ne dereceye kadar tahmin edilmiş olduğu ve rejimin kolektivizasyon stratejisinin ne kadarını oluşturduğu

belirsizdir. En azından Stalin, bundan bahsetmiyordu. Kolektivizasyonun kırsal fakirliği ortadan kaldırışını kutlayan çarpıcı derecede uydurma bir konuşmada, –Sovyet kentli nüfusunun dört milyon arttığı bir senede– kolhozların çekiciliği sayesinde köyden şehre "köylü kaçışının" geçmişte kaldığını iddia etmişti.

Birinci Beş Yıllık Plan'ın ve ardıllarının taslakları hazırlanırken devletin hangi yeni tesisleri, demiryollarını ve hidroelektrik tesislerini nerede inşa edeceği hakkında büyük tartışmalar dönüyordu. Bunun Batı'daki hizmet kayırmacılığı politikalarıyla bahsedilmeyen bir benzerliği vardır. En ateşli ve uzun süreli tartışmalardan biri daha fazla modern altyapısı olan ancak batı sınırına rahatsızlık verici derecede yakın olan Ukrayna'nın mı, yoksa endüstriyel temel olarak daha az modern olan ancak coğrafi olarak daha güvenli olan Urallar'ın mı geliştirilmesine odaklanılması üzerineydi. Sovyet planlayıcılar ve politikacılar arasında uzun süredir mevcut olan bir varsayım, Sibirya, Orta Asya ve Kafkaslar gibi ülkenin endüstriyel olarak daha az gelişmiş bölgelerinin öncelik sahibi olduğuydu. Ancak birbiriyle rekabet halinde zorunluluklar vardı, güvenlik de dahil: Birinci Beş Yıllık Plan'ın esas hedeflerinden biri olan, ülkenin savunma becerisinin inşasında Stalin, savunma ile alakalı tesislerin konumu olarak Rus/Ukrayna topraklarının göbeğini Slav olmayan bölgelere tercih ediyordu. Ancak bu seçimler tek başına Stalin'e değil, Politbüro'ya aitti ve karar süreci, cumhuriyetler ve bölgelerin favori projeleri için ağır ve aralıksız lobi faaliyetlerine girişmesini içeriyordu. Böyle lobicilik –ve daha genel olarak bölgesel çıkarların Moskova'da temsil edilmesi– cumhuriyet ve bölge birinci sekreterlerinin anahtar görevi oldu. Ayrıca Politbüro üyelerinin bazılarının bütçelerini savundukları kendi bölgeleri vardı; en çok da Ağır Endüstri Halk Komiseri ve Stalin'in Gürcü hemşerisi Sergo Ordzonikidze'nin (ya da aralarındaki en başarılısı oydu).

Moskova'nın İşçi Gençlik Tiyatrosu'nda sergilenen *Keten* gösterisi için F.F. Kondratov'un betimlediği kolektif çiftlikte mutlu yaşam (1931).

Urallar'da hiçliğin ortasında inşa edilmiş büyük metalurji kompleksi Magnitogorsk, birinci Beş Yıllık Plan'ın tipik inşaat projesi olup çelişkilerinin de çoğunu somutlaştırıyordu. GPU muhafızlarının gözetiminde mahkûmların ve sürülmüş kulakların iş gücüyle daha sıhhatli bölgelerden uzaklaştırılmış olan "sabotajcı" mühendislerin yeni eğitilmiş komünistlerle yan yana çalıştığı Magnitogorsk, aynı zamanda, "doğayı fethetmek" için tüm olanaksızlıklara rağmen mücadele etmek ve boş bozkırda bir Sovyet endüstrisi inşa etmek için gaza gelmiş genç Komsomol gönülllülerinin de kâbesiydi. Zorluklarla dolu olan ancak macera ve yoldaşlığın da bol olduğu, insanların köklerinin sıklıkla unutulduğu ve sabık bir kulak'ın oğlunun bir Stakhanovit (aşırı başarılı) işçi olup sonra da Komsomol'a katılabildiği klasik bir sınır kentiydi. Tam olarak planlarda tasarlandığı gibi olmasa da "yeni Sovyet erkeği" burada yoğuruluyordu.

Sovyet basınında, ülkenin her gün sosyalizmin inşasındaki "kazanımlarını" (1930'ların anahtar bir kelimesi) ilan eden belirgin bir böbürlenme kültürü belirmişti: Çok fazla demir cevheri çıkartılmıştı, çok fazla demir fırını işleme sokulmuştu, çok fazla demiryolu rayı döşenmişti, yeni hidroelektrik tesisleriyle çok fazla kilovat-saat elektrik üretilmişti. Stalin yaygın hale gelen askeri metaforlardan birini kullanarak "Bolşeviklerin fethedemeyeceği hiçbir kale olmadığını" söylemişti. Ancak yolda pek çok "pusu" ve "taktik geri çekilme" olmuştu. Bu noktada Sovyet planlaması birbiriyle rekabet halindeki projeler arasında önceliğe karar vermek ve üretim hedefleri koyarak girişimlerin bunları "aşması için" ısrar etmekti; belirli bir fabrikanın lastikleri için kauçuğu nereden alacağı ayrıntısında ise işe yaramıyordu. Sonuç olarak endüstriyel girişimler gerekli malzemeleri aramak ve onların doğru yola çıkarıldıklarından emin olmak adına tesis idarecilerinin gizli ödeneklerinden fonlanan gayriresmi bir "ajan" ordusu çalıştırıyordu.

Yiyecek ve tüketim maddesi kıtlıkları endüstriyel hammaddelerden daha kritik hale gelince Sovyet vatandaşları, benzer becerilerini keskinleştirdiler. Bir Sovyet deyişi olan "Yüz rublen olacağına yüz arkadaşın olsun" cümlesindeki gibi, "bağlantılar" sayesinde mallara ulaşmak anahtarken onlara ödenecek paraya sahip olmak, ikincil öneme sahipti. Bu, bir ayakkabı fabrikasında çalışan ve kolhoz'daki bir arkadaşına patates karşılığında bir çift kundura kaçıran işçi için de, bir parti sekreteri veya bir akademisyen için de geçerliydi. Polis şefi Nikolay Ezhov'un karısı, elit bir tatil yerinde rastladığı şair Osip Mandelstam'ın karısına "Kime gidiyorsunuz?" diye sormuştu. "Velinimetiniz kim?" demek istemişti. Alicenap Nadezhda önce soruyu anlamamıştı, ancak durumu anlayan kocası "Nikolay Bukharin'e gidiyoruz" diye açıklamıştı.

SONUÇLAR

İlk iki Beş Yıllık Plan, korkunç masraflar ve devasa israf karşılığında olsa da endüstriyel bir atılım üretti. Sovyet rakamları 1928 ile 1932 arasında brüt endüstriyel üretimin iki katına çıktığını, sonraki Beş Yıllık Plan döneminde bunun tekrar ikiye katlandığını ve 1928-1940 dönemi için ortalama yıllık büyüme hızının neredeyse yüzde 17 olduğunu iddia etmektedir. Batılı analizciler (ve 1980'lerdeki revizyonistçi Sovyet ekonomistleri) bu yıllık büyüme hızını yüzde 10'a indirse de bu bile oldukça etkileyicidir. Petrol, kömür, kamyonlar ve traktörler gibi bazı üretim belirteçleri ilk Beş Yıllık Plan'ın sonlarına doğru çoktan keskin bir yükseliş gösteriyordu. Ancak ilk planın asıl çabası pik demiri ve haddelenmiş çelik gibi kaynaklar üretecek tesislerin yaratılmasına gitmişti ve bunlar, 1930'ların ortasına kadar faaliyete geçemeyecekti. Üretimi artmış olan tek tüketim maddesi votka olup 1930'larda devletin toplam kaynaklarının beşte birini sağlıyordu.

Tam istihdama temel olarak ilk Beş Yıllık Plan esnasında ulaşılmıştı ve işsizlik, sonraki altmış yıl boyunca Sovyetlerin sosyal problemler repertuarından kaybolmuştu. Ancak kaynakların ağır endüstriye kaydırılması, sosyal refah programlarının kronik olarak yetersiz beslenmesi, genel olarak sadece kentli maaşlılara açık olması ve sıklıkla da anahtar endüstrilerdeki işçiler gibi ayrıcalıklı gruplarla sınırlı olması anlamına geliyordu.

Endüstriyel üretimin coğrafi dağılımı terimleriyle Urallar, Sibirya ve Orta Asya, paylarını kayda değer şekilde artırmıştı (lakin Orta Asya çok düşük bir seviyeden başlamıştı). Sovyetler Birliği, Batılı kapitalist rakiplerinin hâlâ çok gerisinden geliyordu ancak Japonya ile aynı seviyeye gelmişti. Bazı ekonomistlerin iddia ettikleri gibi daha ılımlı politikalarla aynı sonuçlara daha az israfla da ulaşılabilirdi; ancak belki de sadece politik kültürün ılımlılığı kucakladığı bir ülkede.

Kolektivizasyon büyük bir başarısızlık olup Sovyet tarımını on yıllarca geriye attı, köylüleri yabancılaştırdı ve yiyecek kıtlıklarını kentlerde yaygınlaştırdı. Stalin'in ölümünden sonra Sovyet politikacılar kolektivizasyonun kendisinin değil, "aşırıya kaçılmasının" suçlanması gerektiğini söyleyeceklerdi. Ancak aşırıya kaçmak, paketin bir parçasıydı. Kolektif çiftliklere dayatılan yüksek tedarik hedefleri, kısa vadede en sert şekilde ülkenin büyük tahıl üretim yerlerini vurdu. Günümüzün Ukrayna hükümeti, Ukrayna'da "Holodomor" olarak bilinen bu kıtlığın Stalin'in Ukraynalıları öldürmek için bilinçli bir planının sonuçları olduğunu iddia etmektedir; ancak sonuçlar güney Rusya ve Kazakistan'da da eşit derecede yıkıcıydı. Stalin'in gerçekten köylüleri öldürmek istediği pek olası gözükmemektedir; aksine köylerden köylülerin bahar ekimine kadar hayatta kalmalarına yetecek olanla tutarlı bir şekilde alabileceği en fazla miktarda tahılı almak istiyordu. Sorun, bu miktarın ne kadar olduğunu kimsenin bilmiyor olmasıydı ve Stalin yerel memurları kesinliklere son dereceye kadar zorladı ve köylülerin artık gizli rezervleri kalmadığını söyleyenlere kulak vermeyi reddetti. Köylülerin "kıtlık rolü yapmaları" ve "mahvolmuş gibi yapmaları" hakkında tuhaf bir retorik Sovyet söylevlerine girdi ve Stalin köylülerin sonunda rol yapmayıp gerçekten öldüklerine ikna olduğunda artık çok geçti. 1932-1933'te açlıktan kaçan köylüleri engellemek için kentlerin girişlerinin kapatılması ve bahar geldiğinde ekim yapılabilmesi için devlet rezervlerinden tahıl gönderilmesi gerekmişti. Kıtlık yüzünden beş milyondan fazla insanın öldüğü tahmin edilmektedir (Sovyetler bunu on yıllarca reddetmişti). Kıtlık derin yaralar bıraktı, ancak perestroyka esnasında Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yetmişinci yıl dönümünde Ukraynalı parti sekreteri Volodimir Şerbitski sessizliğini bozana kadar yarım yüzyıl resmi olarak bahsedilemez kalmıştı.

"GALİPLER KONGRESİ"

Önemli politikaların tartışılması ve Merkez Komite ile Politbüro'nun seçilmesi için yıllık ulusal parti kongrelerinin düzenlenmesi gerektiğini dikte eden geleneğe rağmen 1930 ile 1934 arasında bunlar düzenlenmemişti. 1930'daki On Altıncı Parti Kongresi, Bukharin ile Lenin'in halefi Aleksey Rykov'un öncülük ettiği, kolektivizasyon ve sanayileşmeye daha ılımlı bir yaklaşım tavsiye eden "sağcı" bir hizbin göreceli olarak kolay mağlubiyetine şahit olmuştu. Bu, Lenin'in hiziplere 1921'de koyduğu yasağın uzun bir gecikmeyle uygulanması olup partideki son bariz hizipti. Bunun ardından gelen tüm hizip organizasyonlarının küçük ölçekli ve komplocu olması gerekecekti ve daha küçükken ezileceklerdi. Aynı zamanlarda tüm hükümet girişimlerini şahsen Stalin'e atfeden ve mutlu bir çocukluktan pamuk planında yerel başarılara kadar ona hesapsızca teşekkür eden, giderek büyüyen bir Stalin kültü ortaya çıkmıştı. Lenin gibi Stalin de, belki daha az içten olarak kültü resmen reddetti ve bunu çarın varlığına alışmış kitlelerin basitliğine atfederek kendisini yabancı muhabirlere alçakgönüllü, gösterişsiz bir adam olarak sundu.

Üye sayısı artık iki milyona yaklaşan bir partiyi temsil eden On Yedinci Parti Kongresi, kendine "Galipler Kongresi" adını vermişti. Ancak eğer bu bir zaferse, zar zor bitirilen kıtlık ile zor kazanılmış bir zaferdi ve parti elitleri arasında, kolektivizasyonu izleyen tarımsal problemler için özel olarak Stalin'i suçlayan pek çok kişi olmalıydı. Her zaman şüpheci olan Stalin'in ruh hali, karısının 1932'nin sonlarında ihtihar etmesiyle kötüleşmişti. "Büyük lider ve öğretmene" gösterilen aralıksız hürmet, herkesin onu sevdiğine ikna etmeye yetmeyecekti. Kendi perspektifiyle bir yerlerde hoşnutsuzluk olmalıydı; soru tam olarak nerede olduğuydu ki bulunabilsin ve ortaya çıkartılabilsin. Bunu yapacak araçlar mevcuttu; güvenlik birimlerinin (1934'te NKVD adını almıştı) güçleri ve

1934'te yakın arkadaşlarıyla Stalin; soldan ikinci ve üçüncü Vyaçeslav Molotov ve Valerian Kuybişev; önde Sergo Ordzonikidze, bulanık olan muhtemelen Sergey Kirov; sofada Dimitrov ve Stalin; Stalin'in arkasında uzakta sağda Klim Voroşilov.

yetki alanı, kulaklara ve Nepmenlere karşı yürütülen seferberlik ve Gulag'ın büyümesiyle çok genişlemişti.

Artık "savaş" kazanılmış olduğundan Stalin ve parti liderliği, normalliğe dönüş fikrini enerjik bir şekilde işlemeye başladılar. Bu, kolektivize edilmiş köyler, ülkeye yayılmış baca endüstrisi, yerden bitiveren kentler, dünün köylüleriyle dolu kentli bir iş gücü, giderek artan bir polis mevcudiyeti ve ufukta beliren daha fazla terör olasılığı ile elbette ki yeni bir normaldi. Stalin'in yeni sloganı olan "Hayat daha iyi oldu yoldaşlar; hayat daha neşeli oldu", gerçeğin yerine dileği koymuş olabilir, ancak en azından niyetin cesaretlendirici bir ifadesini taşıyordu. Karnelendirme kaldırılmıştı ve yeni "ticari" devlet mağazalarında –fiyatı karşılığında– mallar bulunabiliyordu. Köy evlerinin kendi şahsi tarlalarında tahıl ol-

mayan ekinler ekmeye ve bir inek sahibi olmaya hakkı vardı (ancak bir ata değil). Daha önce bir burjuva kalıntısı olarak görülen Noel ağaçlarına tekrar izin verilmişti; benzer şekilde evlilik yüzükleri de satış için tekrar ortaya çıkmıştı. Tutuklanmış mühendisler sessizce serbest bırakıldılar ve çoğu basitçe eski işlerine döndü. Öğrenciler tekrar sınıflarına döndüler ve profesörlerine kibar davranmak zorunda kaldılar. Sendikalar, iş gücünü idareye karşı korumaya dair eski işlevlerini tatiller ve misafirhaneler gibi işçi ikramiyeleri sağlayıcılar ve dağıtıcılar olarak tekrar düşünmeleri için cesaretlendirildiler; bir futbol takımı idarecisi bile olabilirlerdi.

1930'lar pek çok kişinin hafızasında büyüme için harika ve heyecanlı zamanlardı; macera umudu (uzak bölgelerde "doğayı fethetmeye" ve "sosyalizmi inşa etmeye" gitme) ve bireyin kendi hayatını önemsizliğin üstüne çıkartan bir kolektif amaç hissiyatı. Bu amaç hissiyatı ve önemsizliği küçümsemenin edebiyata ve sanata da yansıtılması bekleniyordu; yazarlar artık "insan ruhunun mühendisleri" olarak etiketleniyordu. Tavsiye edilen yöntem "sosyalist realizmdi": Genellikle karışık ve kaotik olan şimdiki zamandan aydınlık geleceğin ana hatlarını görebilme becerisi anlamına geliyordu ve stilistik olarak hedef kitle tarafından kolayca takdir edilen geleneksel formların kullanımı ve avangart tuhaflıklardan kaçınılması şeklinde kendini gösteriyordu. Yaratıcı sanatçılar ve genel olarak entelijansiya için yeni kültürel devrim sonrası normun artıları ve eksileri vardı. Nasıl yazılması ve resmedilmesi gerektiği hakkında uyarı niteliğindeki talimatlar bir eksiydi, ancak artı tarafta yazıp resmettiğiniz şeyler için cömert ödemelerin yanı sıra devrimden beri bilinmeyen ayrıcalıklar ve sosyal statü vardı. 1930'lara gelindiğinde sopadan çok havucu andırıyordu. Stalin yüksek kültür ve eğitimin yükseltilmesine kendi prestijini ödünç vermişti ve bu, sona kadar Sovyetler Birliği'nin bir karakteristiği olarak kalacaktı.

Politik rahatlama işaretleri bile vardı. 1936'da ilan edilen yeni bir SSCB Anayasası, düşman sınıflar dönüşmeye uygun olduğundan ve kalan sınıflar artık "uyumsuz olmadıklarından", "sınıf düşmanlarıyla" savaşın sonlandırılması zamanı geldiğini ilan etmişti. Marksist teori için şaibeli bir iddiaydı, ancak öte yandan güven verici bir mesajdı. Anayasa ilaveten, o zamanlarda Sovyetler Birliği'nde bulunmadığı kesin olan konuşma ve toplanma hakkı da dâhil temel özgürlükleri garanti altına alıyordu. Stalin bu belgenin taslağı üzerinde şahsen çok fazla zaman ve çaba harcamıştı ve kişisel arşivindeki önemine bakılırsa sonuçlardan gurur duyduğu varsayılmalıdır.

Pek çok kişi Stalin "Anayasa'sını" Batı'yı kandırmak için sinik bir propaganda olarak görmüştür, ancak aslında en azından bir *Sovyet* hedef kitlesine de eşit derecede hitap ediyordu. Kamuoyu yoklaması için yeni bir yaklaşımda (önceki yıl, kentli elitler haricinde yaygın bir şekilde kınanan kürtajı yasaklayan bir yasa taslağı buna öncülük etmişti), Anayasa taslağı, Sovyet vatandaşlarının belgenin maddeleri hakkında görüşlerini açıklamak için gönüllü olmalarında ısrar edilen, çok reklamı yapılan "ulusal diyaloglar" için bir tartışma konusu yapıldı ve pek çok vatandaş da buna katıldı.

Yeni Anayasa'ya uygun olarak, 1920'lerin ortasında "sovyet demokrasisini tekrar canlandırmak" için yapılan çabaya benzer şekilde yaklaşan sovyet seçimlerinde birden fazla aday gösterilebileceği ilan edilmişti. 1920'lerdeki deney, çok fazla "düşman" aday gösterildiği için patlamıştı. Bir tekrarın aynı kaderi paylaşıp paylaşmayacağı henüz belirsizdi.

Moskova'nın yönettiği uluslararası komünist hareketteki Halk Cephesi de evdeki rahatlamaya paralel gidiyordu. Komintern 1920'lerin büyük kısmında enerjisini Avrupalı sosyal demokratlarla dövüşerek harcadı ancak Nazilerin 1933'te Almanya'da iktidara gelişi bunun beyhudeliğini göstermişti ve

1935'in Halk Cephesi (faşizme karşı komünist, sosyalist ve radikal partilerin bir koalisyonu) bunun geç kalmış bir sonucuydu.

Sovyetler Birliği 1930'larda diplomatik olarak da daha ılımlı ve uzlaşmacı bir rota izleyerek Milletler Cemiyeti'ne katıldı ve devrimden sonra ilk defa Birleşik Devletler ile diplomatik ilişkileri tekrar tesis etti. Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov, Batı demokrasileriyle faşizm karşıtı bir koalisyon kurmak için elinden geleni yaptı ancak her iki tarafta da baki kalan şüpheler, bunu zahmetli bir iş haline getirmişti.

BÜYÜK TEMİZLİKLER

1930'ların ortalarında pek çok alanda gevşemeye yönelik dürtüler gözükse de buna karşı artan politik gerilim eğilimleri de vardı. Bunlardan biri, uluslararası durumdan kaynaklanıyordu. Sovyetler Birliği daha önce savaş tehdidi konusunda yalancı çobanlık yapmıştı ancak Avrupa'nın ortasında güçlü bir şekilde komünizm ve Sovyet karşıtı olan ve doğuya yayılma arzusunda olan Nazi Almanyası'nın yükselişiyle bu tehdit gerçeğe dönmüştü ve herhangi bir normale dönüş fikrini riske atmıştı. İkincisi yerel olup Politbüro üyesi ve Leningrad parti lideri Sergey Kirov'un 1934 Aralık ayında hoşnutsuz eski bir Komsomol üyesi tarafından öldürülmesinden kaynaklanmıştı. Katil hemen tutuklanmıştı ancak –1960'larda Birleşik Devletler'de Başkan Kennedy suikastının hemen ardından da olacağı gibi– onu ayarlamış olan birilerinin olduğu spekülasyonları yayılmıştı.

Stalin sık sık Batı'dan şüpheleniyordu ve Nikita Kruşçev 1956'daki "Gizli Konuşma'sında" olası müdahalesini bile ima etmişti, ancak arşivlerden bunu doğrulayacak hiçbir kanıt çıkmamıştır. Stalin'in kendisi mağlup muhalefete işaret etmişti ve bunun sonucunda Zinoviyev ile Kamenev, komplo şüpheleriyle tutuklandı. Emin olmak adına "sınıf düşmanları" –Sovyetler Birliği'ndeki olağan şüpheliler– gizli polis

tarafından Leningrad'dan hinterlanda kitle halinde sürüldüler. Kremlin idaresinde de daha fazla sınıf düşmanı bulundu (Stalin'in parti liderlerini zehirlemeyi planlayabileceklerini düşündüğü, asil soydan gelen kadın kütüphaneciler) ve idarenin başı –Stalin'in eski bir arkadaşı olan Gürcü Avel Enukidze– kovuldu ve ardından tutuklandı.

Stalin'in ifadesiyle Enukidze, birinci Beş Yıllık Plan'ın büyük zaferinin ardından hatalı olarak "artık dinlenip bir uyku çekebileceklerini" düşünenlerden biriydi. Tetikte olma çağrısı, 1930'ların ortalarının "normalliğe dönüş" politikalarında giderek artarak arka plana sızmaktaydı. 1935 Haziran'ında Zinoviyev ve Kamenev, Kirov cinayeti için yargılandı ancak sonuç muğlaktı; bir yıl sonra Moskova şov mahkemeleri adı verilenlerin ilkinde olağanüstü bir reklamla tekrar yargılandılar ve cinayet ile diğer terörist komplolara dâhil olma suçlamasıyla ölüme mahkûm edildiler.

Büyük Temizlikler çağında Iu Ganf tarafından çizilen bir 1937 karikatürü, "Tetikte Ol" Vatandaşlar halkın gizli düşmanlarının maskesini düşürmeleri için kışkırtılıyordu.

Partinin düzenli üyelik teftişlerinden bir tanesi yoldaydı ve muhalefete sempati de dâhil çeşitli ihmaller sonucunda o kadar ihraçla sonuçlanmıştı ki 1937 başlarında bazı bölgelerde Komünist Parti'nin mevcut üye sayısından fazla *eski* üye vardı; Stalin rejiminin hevesli destekçi toplama kabiliyetinin destekçileri (gerçek veya hayali) düşmanlara dönüştürme becerisine eşit olması, bu paradoksu yansıtmaktadır. Bu eski komünistlerin hepsinin yerel kara listelerde kaydedilmesi ve gözlem altında tutulmaları gerekiyordu.

1930'lar ortalarının seçim politikasındaki "demokratik" eğilimler tersine döndüğünde bir diğer paradoks ortaya çıktı. Politik gerilimler büyürken yerel parti dallarının "şüpheli" adaylara izin vermesi giderek daha kabul edilemez bir hal aldı. 1937 sonunda düzenlenen sovyet seçimleri, herhangi bir resmi duyuru olmaksızın eski tek adaylı prosedürleri izlemeye döndü. Partideki paralel bir demokrasi deneyi de, muhtemelen orijinal niyetin tersine, 1937 baharında uygulandığında neredeyse tamamen yıldırıcı bir biçim aldı. Eski muhaliflerin ikinci Moskova şov mahkemelerinin ve parti pozisyonlarından sorumlu olanlar dâhil düşmanlara karşı tetikte olmayı isteyen Şubat-Mart Merkez Komite oturumu çağrısının hemen ardından geldiği için kötü bir zamanlamaydı. Tekrar seçime hazır tüm parti çalışanları ve parti dalları tarafından onaylanmış aday listelerinin bulunmamasıyla seçim öncesi zorunlu mitingler, kimin güvenli aday gösterilebileceğini hiç kimse bilmediğinden giderek artan ihbarlar ve neredeyse dayanılmaz bir gerilim alanı halini aldı. Rusya kırsalında bir fabrikada, fabrikanın parti organizasyonunun sekiz yüz üyesi, yeni bir parti komitesi oluşturmak için *bir aydan uzun süre her akşam* toplantılara katılmıştı.

Sovyet vatandaşları tarafından genellikle dolaylı olarak "1937" olarak ifade edilen, "Büyük Temizlikler" adını verdiğimiz terör süreci, aynı yılın başlarında komünist liderler

tarafından endüstrinin sabote edildiği kuruntusu, cumhuriyetlerdeki ve bölgesel parti sekreterlerinin yozlaşması ve ihanetini ortaya atan Merkez Komite oturumunda su götürmez bir şekilde başlatılmıştı. Şüphesiz ki bu yeni terörü Stalin başlatmıştı ancak oturumda açılış raporunu Molotov'a sundurmuştu. Önceki ay ulusal bir propaganda alevi içerisinde düzenlenmiş olan ikinci Moskova şov mahkemesi, dramatik bir sahne hazırlamıştı. Ordzhonikidze'nin Ağır Endüstri Halk Komiserliği'ndeki yardımcısının da aralarında olduğu sanıklar sabotaj, terörizm, casusluk ve ihanetle suçlanıyordu, hepsi suçlarını itiraf ederek ölüme mahkûm edildi ve derhal idam edildiler. Savcı Andrey Vişinski'nin çok alıntı yapılan çığlığı, "Vurun kuduz köpekleri!" olmuştu. Bu, ülke çapındaki infial dolu mitinglerde yankılanacaktı.

Ordzhonikidze, yardımcısını yaklaşan şov mahkemesindeki sanık listesinden çıkarmak için 1936'nın son aylarında sonuçsuz olsa da çok mücadele etmiş ve besleyip büyüttüğü Sovyet sanayicileri grubunun yok edilişine şahit olmaktansa intihar etmeyi tercih etmişti. Genellikle "sabotaj" ile suçlanan ve endüstriyel kazalardan sorumlu tutulan sanayi liderleri, diktatörce yöntemlerle, cumhuriyetleri ve bölgelerinde gücün kötüye kullanımı ve adam kayırmayla suçlanan cumhuriyet ve bölgesel parti sekreterleriyle (çoğu partinin Merkez Komitesinin de üyeleriydi) idam mangasına ilk gidenler arasındaydı. Bir diğer deyişle işlerini 1930'larda gelişmiş olan dolaylı iş tanımlarına göre yapmakla suçlanıyorlardı. Cumhuriyet liderlerinin yönettikleri cumhuriyetle aynı milletten olduğu Ukrayna, Özbekistan, Gürcistan ve Tatar Otonom Cumhuriyeti gibi yerlerde ayrıca "burjuva milliyetçilik" ile de suçlanıyorlardı. Geniş himaye ağları sürecin çığ gibi büyümesine yol açtı ve nihayetinde tüm cumhuriyet ve bölge liderliklerini alaşağı etti. Türkmenistan'da katliam o kadar büyüktü ki yerel parti aylarca bir Merkez Komite'den mahrum kaldı.

Temizlik 1937 Haziran'ında orduya sıçradı ve Mareşal Mihail Tukaçevski ve pratikte yüksek askeri komutanın tamamı (Politbüro üyesi Klim Voroşilov hariç) kapalı bir askeri mahkemede Almanlarla komplo kurmaktan suçlu bulundular ve hızla idam edildiler. Subaylar ("faşistlerin satın aldığı Yahudalar"), Stalin'den kurtulmaya çalışmak bir yana kendilerini korumak için parmaklarını bile kımıldatmadan devrildiler; Sovyet tarihinde ordunun havlamayan bekçi köpeği olduğunun sayısız örneğinden bir tanesi.

Patronlara, iş arkadaşlarına ve komşulara karşı fırsatçı ihbar seliyle beslenen tutuklamalar, 1937 boyunca devam etti. Politbüro üyeleri bile gece yarısı kapılarının çalınabileceği korkusundan muaf değillerdi (aslında çoğu hayatta kaldı) ve oyunun normal kurallarının askıya alınmasıyla müvekkillerini, hatta aile üyelerini bile kurtaramadılar. Entelijansiyanın önde gelen üyeleri, genellikle politik bir haminin gözünden düşmelerinin ardından temizliğe kurban gittiler. Serseriler, dindar bağnazlar ve sabıkalı suçlular, kamu düzenini korumak adına toplandılar. Bir dış güce sadık olduklarından şüphe duyulabilecek Polonyalılar, Finler ve Almanlar gibi etnik gruplar hedef alındılar ve sınırların yakınında yaşayanlar, Sovyetler Birliği'nin uzak yerlerine kitle halinde sürüldüler.

Terör 1938'de zayıflama işaretleri göstermeye başladığında Bukharin ile eski GPU şefi Genrik Yagoda'nın dâhil olduğu üçüncü bir Moskova şov mahkemesi düzenlendi. Daha önce de olduğu gibi sanıkların hepsi herkesin önünde itirafta bulundu; eski komünist Arthur Koestler tarafından *Günortasında Karanlık* romanında bu adanmış Bolşeviklerin partiye son bir hizmeti olarak tanımlanan bir eylem. Belki doğru, ancak halka hitap için de son şanslarıydı ve her ikisi de gerekli itirafı, buna ters düşen imalı bir anlatıyla birleştirmeye çalışmış gibi gözüküyor. (Yagoda "Eğer bir casus olsaydım düzinelerce ülke istihbarat teşkilatını kapatmış olurdu" demişti.)

Büyük Temizlikler, Orta Çağ'daki cadı avları gibi şiddet ve şüpheye karşı zaten koşullanmış olan bir nüfusta kendi ölümcül hızlarını kazandılar. Bunları tepeden bir oldubittiyle sonlandırmak, muhtemelen başlatmaktan çok daha alengirli bir girişim olacaktı. Stalin buna aşamalı olarak yaklaşarak 1938 boyunca temizliğin yavaşlamasına izin verdi ve temizlikçileri –gizli polisin kendisi ve eski lideri Nikolay Ezhov– temizlemek için yeni polis şefi olarak Lavrenti Beriya'yı atayarak sembolik olarak bitirdi. Başka bir "havlamayan bekçi köpeği" hikâyesinde gizli polis, kendi imhasına karşı hiç direnç göstermedi. 1938 Nisan'ından beri bariz şekilde gözden düşmüş olan Ezhov, sıra kendine gelene kadar altı aydan fazla pasif halde oturmuş, zaman geçirmek için düzenli olarak içmişti.

Kendi konumunu sağlamlaştırmış ve ülkedeki şöhretini görünürde artırmış olarak temizliği sakin bir sonuca ulaştırmak, Stalin'in açısından virtüözce bir politik performans kabul edilmelidir, ancak tüm bunların amacı neydi? Molotov hayatının ilerleyen zamanlarındaki bir röportajında, yaklaşmakta olan bir savaşta potansiyel bir beşinci kolu saf dışı bırakmak için gerekli olduğunu söylemişti. Gerekçeler ne olursa olsun –olası beşinci kolları saf dışı bırakmak, yabancı casusları yakalamak, idaredeki ölü toprağını atmak ve 1930'ların başlarında eğitilmiş olan yeni grubun terfii için yol açmak– ordu komutasını, partinin Merkez Komitesi'ni ve hükümeti ve tepedeki sanayi liderlerini tasfiye etmek için yetersiz bir bahane olarak görülmektedir. Ancak belki de Bolşeviklerin favori Fransız Devrimi analojisini izlersek devrimler, kendileri ölmek üzereyken kendi çocuklarını yeme eğilimi gösteren bir iç mantığa sahiptir. Ayrıca terörün –devrimde ve sonra kolektivizasyonda olduğu gibi– daha fazla terör peydahladığı mantığı da vardır. Stalin 1934'te liderlikteki meslektaşlarını "düşman sınıflarını" –kapitalistler, kulaklar ve geri kalanlar– imha etmenin Sovyetler Birliği'nin güvenlik

problemini ortadan kaldırmadığını, çünkü bu eski sınıfların bireylerinin hayatta kaldığı ve sadece mağdur olmakla kalmayıp artık gizlenmiş ve dikkatli olduklarından devlet için görünmez nitelikleri konusunda uyarmıştı. Şüphesiz ki partide ve genel olarak nüfus içinde böyle bir incinmişlik gizleyen pek çok kişi vardı ve Büyük Temizlik'in rastgele yaklaşımı, bu görünmez düşmanları nötralize etmenin bir yolu olarak görülebilir. Ancak 700.000 "karşı devrimciyi" idam etmek ve bir milyondan fazlasını Gulag'a göndermek, bunu yapmanın masraflı bir yoluydu.

Büyük Temizlik'lerin sonrasında tüm kuruluşların üst rütbeleri –parti, hükümet, askeriye, ordu– genellikle hızlı bir eğitimden geçirilmiş, parti kartı bulunan alt sınıf kökenli yeni mezunlar olan çaylaklarla doldurulmuştu. 1939 arşivlerine bir bakış eksik parçalarla dolu olan ve boşlukları doldurmak için umutsuzca insan arayışında olan ve ucu ucuna işleyen mahvolmuş bir bürokrasi manzarası çizmektedir. Kurumsal hafıza kaybolmuştu; yeni atananlar zorlanıyordu. Bu elbette ki geçici bir durumdu: Aşağı yukarı bir yıl içerisinde pozisyonları dolduran insanlar işi nasıl yapacaklarını öğreneceklerdi. Daha genç ve daha iyi eğitimli olduklarından muhtemelen seleflerinden daha iyi iş çıkaracaklardı. Ama tarihe dikkat edin: 1939. Yıllardır süren yalancı çobanlığın ardından savaş, sonunda geliyordu.

4. BÖLÜM

SAVAŞ VE SONRASI

23 Ağustos 1939'da Vyaçeslav Molotov (yeni atanan Sovyet dışişleri bakanı) Alman meslektaşı Joachim von Ribbentrop ile Sovyetler Birliği adına bir saldırmazlık paktı imzalamıştı. İki ülke birbirlerine saldırmamayı taahhüt etmişti ve gizli protokoller ile Doğu Avrupa'da birbirlerinin çıkar alanlarını karşılıklı olarak tanımışlardı; yani birbirlerine hareket özgürlüğü vermişlerdi. Bolşevizm, Nazi Almanyası'nın bir numaralı düşmanıyken faşizm, Sovyetler Birliği'ninkiydi. Batı dünyası pakt karşısında şoka girmişti ve uluslararası sol, şaşkınlığa düşmüş ve vicdan muhasebesine başlamıştı. Ancak Sovyet nüfusu, bunu rahatlamayla karşılamıştı: Stalin neredeyse kaçınılmaz gibi görünen bir savaştan önce "zaman kazanmıştı" ve belki de Sovyetler Birliği'ni savaştan uzak tutmaya izin vererek Britanya ile Fransa'nın Hitler ile savaşmasına izin vermişti. Stalin, Hitler'i sonsuza kadar satın almış olduğunu düşünmüyordu; Büyük Temizlikler yüzünden parçalanmış olan Sovyet Ordusu ve savunma endüstrisi henüz savaşmaya hazır olmadığından iki yıl gibi bir süre umuyordu.

Sovyetler Birliği 1930'larda Batı'ya yaklaşmış olsa da iki tarafta da kalın bir güvensizlik bulutu baki kalmıştı. Dışişle-

"Randevu" Yeni Zelanda doğumlu Britanyalı karikatürist David Low'un 1939'daki Nazi-Sovet saldırmazlık paktına ironik yaklaşımı.

ri Bakanı Maksim Litvinov (Molotov'un selefi), Londra'daki Sovyet Büyükelçisi İvan Maisky gibi demokrasilerle aynı tarafa girmeyi savunuyordu ancak Stalin ile Molotov, hiçbir zaman bunu tam olarak onaylamamışlardı. Onların gözlerinde Almanya da dahil Batılı güçlerin hepsi birbirinden kötü olan "kapitalistlerdi" Batılı güçlerin 1938 Eylül'ünde Münih'te (Sovyetler'in davet edilmediği bir konferansta) Almanya'yı, temel olarak Çekoslovakya'ya ait olan Südetenland'a Almanların girişine ve daha geniş olarak Almanya'nın doğuda bir *Lebensraum*[4] arayışına yeşil ışık yakan yatıştırmasıyla Sovyetler'in Britanya ile Fransa'ya karşı güvensizliği daha da şiddetlenmişti.

Almanların listesinde sıradaki Polonya gibi gözüküyordu. Britanyalıların aksine Sovyet liderleri bu ülkeye veya hükümetine özel bir şefkat beslemiyordu, ancak jeopolitik terim-

4 Almanca *yaşam alanı*. (ç.n.)

lerle Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir tampondu ve bu yüzden önemli bir endişe kaynağıydı. Paktın gizli protokolleriyle Sovyetler Birliği, Almanya'nın Batı Polonya'yı ilhak hakkını, karşılığında 1921'de Polonya'ya terkedilmiş olan doğu eyaletlerine aynısını yapma hakkına karşı dolaylı olarak tanımıştı. Alman birlikleri 1 Eylül 1939'da Batı Polonya'ya girdi; 3 Eylül'de Britanya ile Fransa, Almanya ile savaş halinde olduklarını ilan ederken Sovyetler Birliği tarafsız kaldı. Sovyet birlikleri birkaç hafta sonra doğu Polonya'ya girdiler.

Diktatörler arasındaki bir aşk ilişkisi olarak saldırmazlık paktı hakkında çok şey yazılmıştır, ancak aşkın pek kanıtı yoktu: Eğer Hitler ile Stalin kişisel yakınlaşmalarını vurgulamak istiyor olsalardı temsilciler göndermek yerine paktı kendileri de akdedebilirlerdi; ve Hitler ile yüz yüze toplantılarda Molotov hiç de etkilenmemişti. Daha önce Sovyet basınında Avrupa haberlerindeki yoğun Nazi karşıtı çizgi susturulmuş olsa da bunun yerini yeni ortağın güçlü bir şekilde desteklenmesi yerine bir sessizlik aldı. Sovyet kamuoyu bunun bir aşk ilişkisi değil de bir çıkar ittifakı olduğu mesajını almıştı.

Doğu Polonya'nın işgali, bunun hemen ardından Sovyetler Birliği'ne dâhil edilmesi ve sakinlerine otomatik olarak Sovyet vatandaşlığı bahşedilmesi, iç savaşın sonlanmasından bu yana Sovyetler'in ilk toprak kazanımıydı. Polonya bölgeleri mevcut Sovyet cumhuriyetleri Ukrayna ile Belarus arasında paylaştırılarak nüfusa yirmi üç milyon eski Polonya vatandaşı eklendi. Birkaç ay sonra Sovyet birlikleri, eski Rus İmparatorluğu'nun iki savaş arasında bağımsızlık kazanan eski bölgeleri olan üç Baltık devletine ve ayrıca Romanya idaresi altındaki eski Rus imparatorluk bölgesi olan Besarabya'ya girdi. Sonuç Sovyetler Birliği'ne dört tane daha küçük cumhuriyetin ilave edilmesiydi; Letonya, Litvanya, Estonya ve Moldova.

Bu, Sovyetler Birliği ile yayılmacı ve düşmanca bir Almanya arasında tatmin edici bir tampon gibi gözüküyordu. Ancak Sovyetler'e pek faydalarının olmadığı ortaya çıktı. Finlandiya'yı Baltık'ta hizaya sokmaya çalışan Sovyetler beklenmedik sert direnişle karşılaştılar ve sonucunda 1939-1940 kışındaki kısa savaşta Sovyet Ordusu başlangıçta felaket bir performans sergiledi. Nihayetinde güçler dengesizliği sayesinde bir zafer kazandı ve Karelya dâhil bazı topraklar edindi ancak savaş sonunda Finlandiya bağımsız kaldı ve Sovyet Ordusu'nun şöhreti ciddi hasar aldı. 1941 Haziran'ında Almanlar, birliklerini yeni Sovyet sınırının dibine kadar getirdiler (Sovyetler savunmalarını yeni sınırlara taşıyacak zaman bulamamışlardı). Bu hareketin kendisi bir saldırı ihtimalini iletiyordu (çamur ve kar probleminden kaçınmak için muhtemelen yaz başında), ancak Stalin aynı zamanda kendi istihbaratına dayanan Britanyalılardan ve Tokyo'daki Sovyet casusu Richard Sorge'dan açık uyarılar da almıştı. Stalin'in saldırı tehlikesinden haberinin olmaması söz konusu değildir: Tarihçi Richard Overy'ye göre, Almanlar tarafından Sovyet hava sahasının sistematik bir şekilde ihlal edildiğine dair raporlar da dâhil en az seksen dört uyarı gelmişti. Ancak Almanların saldırı için bir bahane olarak kullanabilecekleri herhangi bir "provokasyondan" umutsuzca kaçınmaya çalışan Stalin, askeri bir tepki yetkisi vermeyi reddetti. 22 Haziran'da Sovyet hava kuvvetlerinin büyük kısmını yerde yok eden devasa bir Alman hücumuyla Barbarossa Harekâtı, Wehrmacht güçlerini korkutucu bir hızla sınırdan geçirdi ve Sovyet birlikleri ile Sovyet nüfusu, düzensiz bir geri çekilme/tahliyeyle geriye doğru kaçmaya başladı.

BÜYÜK ANAYURT SAVAŞI

Alman Ordusu, yeni ele geçirilen tampon bölgeyi birkaç gün içerisinde aştı ve eski Sovyet sınırlarına ulaştı; bir hafta için-

de Belarus'un başkenti Minsk'e ulaşmışlardı. Kısa süre sonra Alman güçleri Baltık devletlerine ulaştılar ve kısa süre önce kurulmuş Sovyet işgal rejimlerinin yerine kendilerininkini kurdular. Ağustos ayında Leningrad kuşatılmış ancak alınamamıştı. Ekim ayında Almanlar Moskova eteklerindeydiler.

Stalin bir kumar oynamış ve kaybetmişti; başta her şeyi kaybettiği sonucuna varmış gibiydi. İstiladan sonraki hafta, geçmişteki bir politik felaketin, Lenin'in 1924 "vasiyetinde" onu sert eleştirisinin ardından yaptığı gibi tek başına Moskova dışındaki daçasına çekilmişti ve sinirleri tamamen boşalmış olup telefonlara cevap vermiyordu. Yokluğu tam olarak bir devlet sırrı da değildi: Moskova Radyosu'nu dinleyen herhangi biri, istilayı ilan etmeye Stalin'in değil de Molotov'un çıktığını duyunca bir şeylerin döndüğü çıkarımını yapabilirdi. Politbüro'dan bir delegasyon daçaya geldiğinde Stalin, Politbüro üyesi Anasyas Mikoyan'ın daha sonra iddia ettiğine göre kendisini tutuklamaya geldiklerini düşünmüştü. Stalin'in meslektaşlarına "Lenin bize büyük bir miras bıraktı ve biz de bunu mahvettik" dediği söylenir. Onu tutuklamadılar –böyle bir fikir kimsenin aklına gelmemişti– ancak onu bunalımdan çıkartıp Moskova'ya geri getirdiler. 3 Temmuz'da, hâlâ tam olarak kontrol edemediği sesiyle ulusa seslenmek için radyoya çıktı. Dinleyicilere gençliğinin Ortodoks lisanıyla "biraderler ve hemşireler" olarak seslenmişti.

Bu, gelmekte olan şeylerin bir işaretiydi: Sovyet tarihinde "Büyük Anayurt Savaşı" olarak bilinecek olan savaş, dünyanın ilk sosyalist devletini kurtarmak içi değil de *Rusya*'yı yabancı işgalcilerden kurtarmak için yapılan bir savaş olarak parlatılıyordu. 1941 Kasım'ındaki bir konuşmada Stalin, Aleksandr Nevski'nin on üçüncü yüzyılda Töton Şövalyeleri'ne karşı verdiği Buz Üzerinde Savaş'ının ve çar dönemi askeri lideri Aleksandr Suvorov'un Napolyon'a direnişinin manzaralarını özetliyordu. Sovyetler'in iç propagandasında

daha sonra Sovyet silahlı kuvvetlerinin çok uluslu karakterinin temsil edilmesiyle dengelenen yeni Rus vurgusu, Rus olmayan cumhuriyetlerde büyük bir tepki olmadan kabul gördü (ancak Ukraynalılardan bazı sessiz karşı iddialar vardı) ve muhtemelen savaş çabası için Rusların halk desteği toplamasına yardımcı oldu. İlk aylarda moralin güçlendirilmeye ihtiyacı olduğu kesindi: Durdurulamaz görünen bir istila ve kaotik Sovyet çekilişiyle batı bölgelerinde "Yahudi Bolşevik" rejimin sonunda dağılmak üzere olduğuna dair söylentiler dolanıyordu. Orduda büyük oranda firar ve düşmana iltica vardı ve Almanlar tarafından işgal edilen bölgelerde pek çok insan Almanların varlığını ilk başta kabul etmeye razı görünüyordu; bu tavır ancak işgalcilerin kötü davranışı karşısında sertleşerek düşmanlığa dönüşecekti. Ancak başkaları, uzun zamandır beklenen ve uzun zamandır korkulan savaşın patlamasına farklı reaksiyonlar göstermişti. Bazı Sovyet entelektüelleri, rahatlamaya benzer bir his hatırlıyorlar: Korkunçtu, ancak artık savaşacak gerçek bir düşman olduğundan 1930'ların sonlarının teröründen daha kolay bir tür korkunçluktu. Silahlı güçlerde "cephede 100 gramın" geri gelmesi moralin korunmasına, yakın erkek dostluğunun votka ile tesis edildiği askeri (ve devrimci) geleneğin sürdürülmesine yardımcı oldu.

Moskova mucizevi bir şekilde Ekim ayında Almanların eline düşmekten kurtuldu ancak hükümet ofisleri ile sakinlerin çoğu, doğuya tahliye edilmişti. Stalin'in kendisi de ayrılmayı aklından geçirmiş ancak bundan vazgeçmişti. Moskova'nın kalan sakinleri "halk savunma" birliklerinde gönüllüler olarak hizmet veriyorlardı ve Sibirya'dan taze düzenli birlikler tam zamanında ulaşmıştı, ancak pek çok kişi Sovyetler'in başarısını her şeyden önce, Alman Ordusu'nun destek birliklerini ve ikmalini kara saplayan "General Kış"a bağlamaktadır.

Almanlar üç koldan bir saldırı başlatmış olup en kuzey kol onları Moskova'ya, bir güney rotası da Bakü'ye ve petrol yataklarına götürecekti. 1942'nin sonlarında yaklaşık on iki milyon Sovyet vatandaşı doğuya tahliye edilmişti; hükümet büyük oranda, Volga kıyısındaki Kuybişev'den idare ediliyordu (günümüzde Samara); ve Sovyetler Birliği'nin topraklarının yüzde 40'ı –nüfusunun yüzde 45'i ve Ukrayna, Belarus, Baltık devletleri ve Moldova'nın tamamı, güney Rusya'nın büyük kısmı, Kırım ve Kafkaslar'ın bir bölümü– Alman işgali altındaydı. Milyonlarca Sovyet askeri savaş esiri olmuştu ve milyonlarcası da zorunlu iş gücü olarak Almanya'ya gönderilmişti.

Dönüm noktası, 1943 Ocak ayında Volga şehri Stalingrad'dı. Şehrin sokaklarında haftalarca süren göğüs göğüse savaşın ardından Sovyet Ordusu, General Friedrich Paulus'un Alman birliklerini mağlup etmeyi ve komutanlarıyla birlikte esir almayı başarmıştı. Bu batıya doğru bir yıldan fazla süren uzun, inatçı bir Alman direnişinin başlangıcıydı. Sovyetler Birliği 1941'den beri Britanya ve Birleşik Devletler ile ittifak halindeydi (Fransa 1940'da Almanlar tarafından hızlı bir şekilde mağlup edilmiş ve işgal edilmişti), ancak Sovyetler'in heyecanlı talepleri ve Müttefikler'in tekrarlanan vaatlerine rağmen Sovyetler Birliği'nin üzerindeki baskıyı kaldırmak için batıda ikinci bir cephe açılmamıştı. Almanya'nın müttefiki olan Japonya doğuda 1930'ların başlarından beri Mançurya'yı işgal altında tutuyordu ve sınır çatışmaları ile 1939'da Sovyet birliklerinin yükselen askeri yıldız Georgi Jukov tarafından komuta edildiği Khalkhin Gol Savaşı'nı provoke etmişti. Bu savaştaki Sovyet zaferi, Japonları burada kolay lokma olmadığına ikna etmiş gibi gözüküyordu ve iki taraf 1941 Nisan'ında bir tarafsızlık paktı imzalamıştı. Pakta her iki taraf da savaş boyunca riayet etse de Sovyet liderleri Japonların anlaşmayı bozmasından ve Sovyetler Birliği'ni iki cepheli bir savaşın içine çekmesinden endişe etmeye devam ediyordu.

İkinci Dünya Savaşı esnasında SSCB'nin Almanlar tarafından işgali.

Ülke savaş süresi boyunca operasyonel bürosu Stalin, Molotov, Beriya (güvenlik hizmetlerinden sorumlu) ve Politbüro'nun iki yeni aday üyesi Mikoyan ve Georgi Malenkov tarafından oluşan, yeni yaratılmış Devlet Savunma Komitesi tarafından idare edilmişti. Devlet Savunma Komitesi içerisindeki ödevlerin gayriresmi olarak bölünmesiyle Stalin askeri meselelerde esas sorumluluğu alırken kalanlar, performansı genellikle olağanüstü olarak tanımlanan savaş ekonomisinin idaresine odaklanmıştı. Stalin'in doğrudan askeri komuta tecrübesi yoktu ancak kendisini bir uzman olarak görüyordu –iç savaşta Kızıl Ordu'nun politik yönünün bir lideri olmuştu– ve savaşın idaresine güçlü bir aktif katılım ilgisi geliştirmişti.

Müdahaleleri bazen faydasız ve hatta felaketle sonuçlanıyordu (1941 Haziran'ında zamanında geri çekilişe izin vermeyi reddetmesinde olduğu gibi), ancak buna rağmen savaş boyunca ortaya çıkan, özellikle de Khalkhin Gol galibi Jukov ve Konstantin Rokossovski (Büyük Temizlikler esnasında bir "halk düşmanı" olarak girdiği hapisten yeni salınmıştı) dâhil yetenekli bir general grubuyla verimli bir şekilde çalışmayı başarmıştı. Stalin ile Molotov, Mareşal Semyon Timoşenko'nun başkanlığını yaptığı yüksek komutanın iki sivil üyesiydi. İç savaşta olduğu gibi Stalin ve Politbüro ekibinin çoğu bu süre zarfında askeri üniforma giymeyi tercih etti ancak savaş sona erene kadar "başkomutan" unvanını almadı.

Stalin ülkenin askeri çabalarıyla meşgulken Politbüro'su –temel olarak 1920'lerden beri yanında olan aynı bir düzine adam artı Kruşçev ve Beriya gibi birkaç yeni kişi– iç işleri idare etmeyi eline aldı. Mikoyan'ın daha sonraları hatırladığına göre birbirlerine denk ve verimli şekilde çalışıyorlardı, savaş öncesi her tarafa nüfuz eden şüphe atmosferi dağılmıştı ve Stalin başka fikirleri dinlemeye ve ikna olursa fikrini değiştirmeye istekliydi. Eyaletlerde bölgesel parti sekreterleri öncekinden bile daha büyük sorumluluklar taşıyor olup genellikle yüksek derecede pratik otonomi sahibiydiler. Sistemin her katmanında politik liderler kendilerini askeri liderlerle yakın şekilde çalışırken buldular ve profesyonel ilişkilerin yanı sıra savaş sonrası dönemde devam edecek olan kişisel bağlar da kurdular.

İç cephede alışılmadık derecede eşitlik gösteren Stalin, dünya sahnesinde yeni ve karizmatik bir imaj çiziyordu. Diğer dünya liderlerinin daha önce şahsen hiç karşılaşmamış olduğu bir bilmeceyken, savaş zamanı müttefikleri Winston Churchill ve Franklin Roosevelt ile hızla iyi işleyen bir ilişki tesis etti ve hatta saygılarını kazandı. Müttefik ülkelerde daha önce şeytanlaştırılmış olan Sovyet lideri, pipo içen hayırsever bir "Joe Amca" olarak tekrar tasavvur edildi. Sovyet kamuo-

yunda da –rejim tarafından düzenlenmenin yanı sıra kendiliğinden gibi de görülen– bir değişim Müttefikler'in, özellikle de Amerika ve Roosevelt'in popülerliğini artırdı (Churchill'in Rus iç savaşındaki Britanya müdahalesine desteği hâlâ hatırlanıyordu).

Savaş yine, büyük oranda bir erkek oyunuydu. Ancak iç savaşın aksine sivil cephenin omurgası olan kadınların katkısı bu defa fark ediliyordu ve Komünist Parti'de kadınların temsili bile birkaç puan artmıştı (1945'te yüzde 18'e ulaştı). Alman işgali altındaki kahraman kadın direnişçiler, şehitler olarak selamlanıyordu. Buna rağmen, savaşla ilişkilendirilen baskın kadın figürü yaslı anneydi ve kocalarıyla oğulları savaş zamanı katledilen kadınların gerçekten yas tutacak bir şeyleri vardı. Savaş zamanı kayıpları orantısız bir şekilde erkeklerdi ve bunun sonucu olarak büyük bir grup kadın kendini bekâr, genelde de bekâr anne olarak buldu. 1959'daki savaş sonrası ilk nüfus sayımı bile RSFSR, Ukrayna ve Belarus'ta erkek sayısından yirmi milyon kadar fazla kadın olduğunu göstermişti.

Sovyetler'in savaşı yürütme şekli tahmin edilebilir şekilde acımasız olup Stalin savaşın başlarında –askerlerin büyük sayılarda esir düşmeleri ve birliklerin Almanlara teslim olması karşısında– esir düşen herkesin bir hain olduğunu ve kendisinin yanı sıra ailesinin de ceza mükellefi olduğunu ilan etmişti. Yine de Rus nüfusu, belki Stalin'i şaşırtarak savaş çabasının ardında kenetlendi; işgal bölgesinin dışında olan, savaş çabalarına olan destekleri Rus "abisi" tarafından ilk birkaç aydan sonra tasdik edilen Slav harici halklar da aynı şeyi yapmış gibi gözüküyordu. (Ders kitaplarının ülke tarihinin daha Kazak milliyetçisi bir versiyonunu desteklemek için yeniden yazıldığı Sovyet sonrası Kazakistan'ın ilk yıllarında bile İkinci Dünya Savaşı bölümü, işgalcileri dışarı atmak için ulusal çabayla seferber olan Sovyet vatanseverliği ruhuyla desteklenmişti.)

1942'den bir Sovyet propaganda posteri: "Kızıl Ordu Askeri, Bizi Kurtar!"

İşgal altındaki bölgelerde elbette ki farklı bir hikâye vardı. Almanlar Ukrayna, Belarus ve güney Rusya'da pek çok işbirlikçi buldular. Stepan Bandera'nın Ukraynalı Milliyetçiler Organizasyonu'nun mobil grupları –Alman askeri istihbaratıyla koordine olarak Alman işgali altındaki Polonya'da bulunan üsten idare ediliyordu– işgal altındaki Ukrayna'da aktifti ve Almanlar ile geri çekilen Kazaklar, Tatarlar ve Kalmuklar, savaşın son aşamalarında Alman silahlı kuvvetlerine katılanlar arasında yaygındılar. Sovyet birlikleri Kafkaslar'ı ve Kırım'ı tekrar ele geçirdiklerinde Çeçenler ve Kırım Tatarları gibi pek çok küçük milliyetler "hain ulus" ilan edildiler ve Beriya'nın tipik olarak acımasız ve etkili operasyonlarından biriyle Orta Asya'ya sürüldüler. Bunun tahmin edilmemiş sonuçlarından biri Kazakistan gibi yerlerde etnik karışımın her zamankinden daha çeşitli bir hal alması ve cüretkâr Çeçenlerle çalışkan etnik Almanların (savaşın başlarında Volga'dan sürülmüşler-

di) yerel Kazaklarla ve uzun süredir yerleşmiş olan Rus ve Ukraynalı yerleşimcilerle sürtüşmeleriydi.

1943 Nisan'ında Almanlar Smolensk bölgesindeki Katyn Ormanı'nda Polonyalı subayların toplu mezarlarını keşfettiler ve bunun bir Sovyet zulmü olduğunu ilan ettiler. Bu doğruydu ancak Sovyet propagandacılar bunu şiddetle reddettiler ve suçu Almanlara yıktılar, Müttefikler tarafından pek çok kişi Sovyetler'e inanmak istiyordu. Polonyalı subayların esir düşüşü Sovyetler'in Doğu Polonya'yı işgal ettiği 1939'a uzanıyordu ve 1940 baharında öldürülmüş gibi gözüküyorlardı. Polonya ile tarihi olarak sallantılı ilişkiler, geri çekilen Almanları takip eden Sovyet güçlerinin 1944 yazında Polonya sınırına ulaşmasıyla iyileşmedi. Almanlardan kurtulmayı bir Sovyet başarısının yanı sıra ulusal bir Polonya başarısı yapmak için hevesli olan ancak aynı zamanda Sovyet askeri desteği bekleyen yeraltı Polonya Anavatan Ordusu, Varşova'da bir

Sovyet askerleri 2 Mayıs 1945'te Berlin'de Reichstag'da Sovyet bayrağını dalgalandırıyorlar. Fotoğraf Sovyet fotoğrafçısı Yevgeni Khaldei tarafından çekilmiştir.

ayaklanma başlattı. Ancak General Rokossovski'nin idaresindeki Sovyet Ordusu, uzun ikmal hatlarına işaret ederek Vistül Nehri'nin karşı yakasında hareketsiz oturdu. Sovyetler'in Polonya'da ilerleyişi onları, Nazi toplama kamplarına ulaşan ve bunları özgürleştiren ilk Müttefik gücü yaptı; 1944 Temmuz'unda Majdanek ve takip eden Ocak ayında Auschwitz. İkisi de Yahudi olan ünlü savaş muhabirleri İlya Ehrenburg ve Vasili Grossman, Sovyet Ordusu ile batıya yolculuk ederken Holokost'un şok edici ve ayrıntılı raporlarını yayınladılar.

Berlin'e ulaşmak için Müttefik ordularla bir yarışa girişildi ancak ilk olarak Sovyet Ordusu ulaştı ve 30 Nisan 1945'te Reichstag'a Sovyet bayrağını gururla dikti. Sonunda zafer! Bu, Sovyet rejiminin teyit edilmesi gibi düşünülebilirdi. Ancak Stalin hâlâ ucu ucuna hayatta kalmış olduğunu hissediyor gözüküyordu. İlk zamanlarda yapılan hatalara ve bunun sonucunda ülkenin büyük kısmının Alman işgali altına girmesine dikkat çekerek Mayıs'ta Kremlin'de ordu komutanlarının bir toplantısında, "Başka bir halk hükümete şöyle diyebilirdi: Beklentileri karşılayamadınız, defolun, başka bir hükümet kuracağız [Ancak] bizim Sovyet halkının, hepsinden öte Rus halkının" bunu yapmadığını söylemişti. Stalin kadehini alışılmadık bir alçakgönüllülükle "güveni için Rus halkına" kaldırmıştı.

SAVAŞTAN SONRA

Zafer Günü ilk defa Moskova'nın Kızıl Meydanı'nda 24 Haziran 1945'te kutlanmıştı. Beyaz bir ata binmiş olan Mareşal Jukov, önemli bir atraksiyondu. (Altmış altı yaşında at binme becerilerinin yeterli olduğundan emin olmayan Stalin, bu rolü reddetmişti.) Ulusal kimliğin merkezi halini alacak efsanevi bir mitin doğuşuydu; sadece Sovyetler Birliği'nde değil, aynı zamanda Sovyet sonrası Rusya Federasyonu'nda da. Zafer

Günü 1946'den beri neredeyse her yıl Kızıl Meydan'da 9 Mayıs'ta kutlanmıştır. Sovyetler'in görüşüne göre zafer şanlıydı, ancak muazzam kayıplarla kazanılmış olup temelde sadece Sovyetler Birliği'ne aitti ve Müttefikler Avrupa'da destek rolü oynamıştı, Büyük Okyanus'taki savaş sadece bir figürandı. Savaşın bu versiyonu, elbette ki Batılı Müttefikler'inkinden farklıdır ancak Sovyet katkısının çok önemli olduğu ve kayıplarının özellikle yüksek olduğu hakkında ihtilaf yoktur.

Sovyetler Birliği savaş öncesinde uluslararası sahnede bir tür parya olmuştu ancak savaşın sonunda ortaya çıkan bir süper güçtü. Büyük Üçlü –Stalin, Churchill ve Roosevelt– Şubat 1945'te Kırım'daki Yalta'da düzenlenen toplantılarında dünyanın savaş sonrası ana hatlarını çizmişlerdi. (Seçilen yer bile Sovyetler Birliği'nin yeni statüsünü gösteriyordu: Stalin uçmayı sevmiyordu ve Sovyet topraklarını terk etmek istemiyordu, bu yüzden seyahat edenler hasta Roosevelt ile Churchill olmuştu). Yalta'da Batılı Müttefikler Doğu Avrupa'da birincil bir Sovyet hakkı ilkesini kabul ederek Sovyetler Birliği'ni gelecekte Almanya'dan gelebilecek potansiyel herhangi bir saldırganlıktan koruyacak daha da büyük bir tamponun yaratılmasının yolunu açtılar. Ancak Britanya'nın bir imparatorluk gücü olarak hızla düşüşü göz önüne alındığında bunun Büyük Üçlü değil de Büyük İkili olacağı hemen belli oldu. Churchill Potsdam Konferansı'nın ortasında Britanya'nın başbakanlığından düştü. Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği savaş sonrası süper güçler olacaktı; artık müttefikler değil, aksine ideolojik ve jeopolitik hasımlar.

Güç dengesi, özellikle de Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında güçlü bir şekilde Amerikalıların tarafına kaymıştı. Birleşik Devletler İkinci Dünya Savaşı'ndan zengin, güçlü, demokratik ilkelerinin ve yaşam tarzının ahlaki olarak komünizmden üstün olduğundan emin ve o zamanlarda atom bombasının tek sahibi olarak çıkmıştı. Sovyetler Birliği fakir ve ekonomik

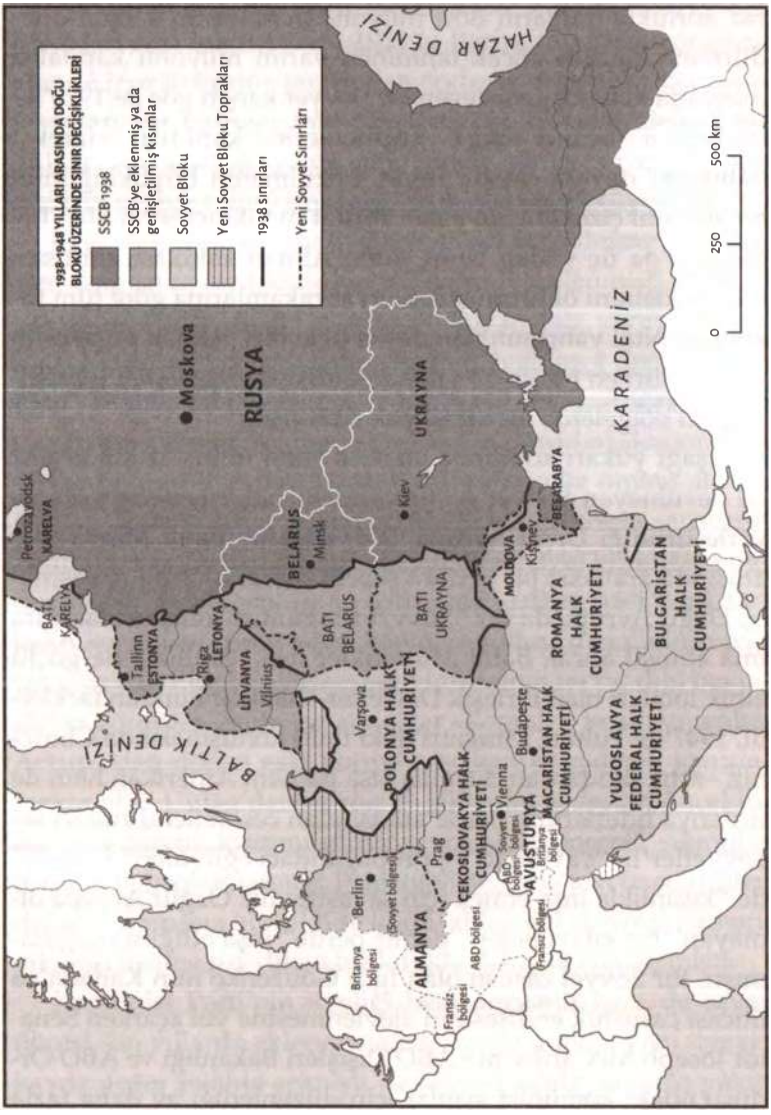
Moskova'da Zafer geçidinde beyaz bir at üstünde çarpıcı Mareşal Jukov, 24 Haziran 1945

Stalin Potsdam Konferansında Temmuz-Ağustos 1945

olarak dağılmış, bombasız (ancak Beriya ve bilim insanları bunun üzerinde çalışıyordu) ve kendi ahlaki üstünlüğünden eşit derecede emin olarak çıkmıştı. Doğu Avrupa'da Sovyetler'i egemen olduğu devletlerden oluşan bir blok şeklinde, Batı'dan gelecek saldırganlığa karşı artık bir tamponu vardı. Batı Avrupa'nın –özellikle güçlü komünist partileri olan Fransa ile İtalya, hatta belki de gelecekte birleşmiş bir Almanya'nın– Sovyet örneğini izleyerek komünizme geçeceği hakkında Sovyet umutları (ve Amerikan korkuları) da vardı. Kruşçev daha sonra "Çok fazla istediğimiz için hepimiz, bunun gerçekleşeceğini düşünüyorduk" diye hatırlıyordu. Ne yazık ki Birleşik Devletler Marshall Planı ile müdahale etti –mahvolmuş Avrupa için devasa bir ekonomik yardım ödeneği– ve "tüm bu ülkeler kapitalist kaldı ve bizler hayal kırıklığına uğradık" Devrimin savaş sonrasında yol aldığı yer Asya olup Kim İl-sung 1948'de Kuzey Kore'de Sovyet sponsorluğunda komünist bir rejim kurdu ve Mao Zedong'un komünistleri 1949'da (kendi çabaları ve Moskova'nın minimal desteğiyle) Çin'de iktidara geldi. Çin dünya komünist hareketinde küçük kardeş olduğunu anladığı sürece bu, hoş karşılanıyordu; ancak bu gelişme karşısında Sovyetler'in keyfi, Birleşik Devletler'de tetiklenen neredeyse histerik alarm karşısında devede kulak kalmıştı.

Marshall Planı, Sovyetler Birliği'ne ciddi olarak önerilmemiş ve Sovyet baskısı altında Doğu Avrupa'nın Sovyet bloğu ülkeleri tarafından reddedilmişti. Ancak Sovyetler'in savaş zamanı kayıpları devasaydı ve tekrar inşa görevi ürkütücüydü. Nüfus kaybı artık genel olarak yirmi yedi ila yirmi sekiz milyon arasında tahmin edilmektedir (Stalin zamanında bir zayıflık imajı çizmekten kaçınmak için verilen resmi sayı yedi milyondu). Savaş zamanında doğuya tahliye edilmeleri gereken on iki milyon insanın evlerine dönmesi ve sekiz milyonluk savaş zamanı ordusunun büyük kısmının terhis edilmesi

SSCB ve Doğu Avrupa, 1945

gerekiyordu. Bir diğer beş milyon, savaşı Almanya'da savaş esiri veya zorunlu işçiler olarak tamamlamıştı. Sovyetler biraz zorlukla bunların dört milyondan fazlasını vatana döndürmeyi başardı ancak tahminen yarım milyonu kapitalist dünyada kalarak genişleyen bir Sovyet karşıtı göç ile 1920'ler başlarının "birinci dalga" göçmenlerine katıldılar. Hareket halindeki devasa sayıda insan, bozulmanın büyüklüğünün bir resmini çizebilir. Sovyetler Birliği'nin ikinci şehri olan Leningrad'da üç yıldan uzun süren Alman ablukası, nüfusun büyük kısmını öldürmüştü. Sovyet rakamlarına göre tüm ülkede kapital yatırımın neredeyse üçte biri, Alman güçlerinin geri çekilirken bir yakıp yıkma politikası uyguladığı işgal altındaki bölgelerde üçte ikisi yok edilmişti.

Aşağı yukarı komünist olan ve yerel nüfus arasında pek de sevilmeyen Sovyet kontrolündeki hükümetlerin sakarca yerleştirildiği Doğu Avrupa, Sovyetler ile Batılı Müttefikler arasında aralıksız bir gerilim sebebi olacaktı. Yalta Anlaşması, Doğu Avrupa'da bir "Sovyet bloğunun" oluşturulacağını ima etmişti ancak Batılı Müttefikler için –özellikle de güçlü etnik lobileri olan Birleşik Devletler– hakikat bundan farklıydı. 1947'de Fulton, Missouri'deki ünlü konuşmasında Churchill –artık iktidardan düşmüş olsa da hem Amerikan hem de Britanya liderlerinin perde arkasından cesaretlendirmesiyle– Sovyetler'in "yayılmacı ve propagandacı eğilimleri" sayesinde "kesinlikle inşa etmek için savaştığımız Özgür Avrupa olmayan" bir kıtayı bölen "demir perde" inşa ettiğini vurgulamıştı. Bir Sovyet casusu olan İgor Gouzenko'nun Kanada'ya ilticası casusluk endişesinin alevlenmesine yol açarken Senatör Joseph McCarthy'nin ABD Dışişleri Bakanlığı ve ABD Ordusu'ndaki komünist ajanlar için düzenlediği av daha fazla alarm ve karmaşa yarattı. 1948'de Berlin için mücadele neredeyse savaş halini almıştı ve Amerikalılara yetişmeye çalışan Sovyetler Birliği kendi atom bombasını başarılı bir şekilde test

ettiğinde Sovyet niyetleri hakkındaki Batı endişesi keskin bir şekilde yükseldi. Amerikalılar 1952'de iki New Yorklu Yahudi olan Julius ve Ethel Rosenberg'i atom sırlarını Sovyetler'e ilettikleri için idam ettiler. 1953'te Beriya'nın idari yönetimi altında İgor Kurçatov tarafından önderlik edilen Sovyet bilim insanları, bir hidrojen bombası ürettiler. Hayal edilemez bir nükleer holokost getirecek bir Üçüncü Dünya Savaşı pek çok kişi için sadece mümkün değil, artık olası gözüküyordu.

Eğer zafer gelirse rahatlama ve genel bir iyileşme getireceğine dair savaş esnasında her türlü umut beslenmişti. Stalin'e yakın bir Politbüro üyesi olan Mikoyan bile savaş zamanı sosyal ilişkilerinin meydana getirdiği "yoldaşça demokratikliğin" sivil hayata taşınacağını umut ediyordu. Ancak gergin uluslararası durum ve harici bir yardım olmadan ekonominin tekrar inşa edilmesinin devasa zorlukları göz önüne alındığında işler asla kolay olmayacaktı. Savaştan sonra sansürün hafifleyeceğini umut eden entelektüeller hayal kırıklığına uğramışlardı. Savaş esnasında tekrar tesis edilen özel mülk tarlaları korumayı umut eden köylüler kolhoz disiplininin tekrar tesis edildiğini ve yaşam standartlarının tekrar dibi boyladığını gördüler. Zorla işe alınanlar –köylüler, kentli ergenler, Avrupa'dan dönen eski zorunlu işçiler– ve giderek genişlemekte olan Gulag'dan esirler iş gücünün savaştan öncekinden bile büyük kısmını oluşturuyordu. Ekonomik sıkıntılar ülkenin batı kısımlarında 1946-1947'de, 1933'teki öncülünden daha az acımasız bir şekilde idare edilen ancak savaş zamanı yıkımın üstüne tüy diken bir kıtlıkla daha da kötüleşmişti.

Komünist Parti'nin üyeliği hem değişmiş hem de savaş öncesi son yıllarda eklenen neredeyse iki milyon yeni üyeyle kayda değer şekilde artmıştı. Savaş esnasında da buna yakın sayıda yeni üye eklenmesiyle de 1945'te üye sayısı 5.8 milyona gelmişti. Büyük Temizlikler ardından gelen "'38' sınıfı" seleflerinden daha iyi eğitimli pek çok genç idareci ve profes-

yonel içerirken savaş zamanında katılanlar, parti kültürünün merkezine yerleşecek bir siper kardeşliği ruhu getirmişlerdi (yani iç savaştan sonraki gibi *mutatis mutandis*[5]). Genç parti profesyonellerinin etkisi, hükümetin yüksek makamlarında da hissedilmişti; tarihçi Julie Hessler'in arşivlerde keşfetmiş olduğu gibi finans bakanlığında bir grup genç "aydınlanmış bürokrat" için kentli özel sektörün vergilendirmek için yasallaştırılması tekliflerini dolaştırıyordu; eyleme konmayan ancak yazarlarına ceza da getirmeyen radikal reform teklifleri. Devlet bütçesi savaş sonrası yıllarda genişlerken sosyal refah, eğitim ve sağlık harcamaları da arttı. Nüfusta kişi başına düşen doktor sayısı 1940'larda iki katına çıktı ve 1950-1956 arasında üçte bir daha artarak o zamanlarda dünyadaki en yüksek seviyeler arasına girdi. Tarihçi Christopher Burton'a göre, Sovyet kamu sağlığı sisteminin –1930'larda farklı ayrıcalık ve erişim katmanlarına bölünmüştü– sonunda kendine geldiği ve genel haklar sağlamaya başladığı dönemdi.

Liberalleşme şaşırtıcı bir şekilde savaş sonrası bir dizi çevrede gözlenmişti. Savaşın bitiminde pek çok Ortodoks kilisenin tekrar açılmasına izin verilmiş olup minik bir dini diriliş tetiklenmişti. Stalin'in son yıllarında Moskova Devlet Üniversitesi'ne gidecek kadar şanslı olanlar –Gorbaçov ve karısı Raisa dahil– savaşta zaferin adından Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin inşasını tamamlayacak ve savaş sonrası yetersizlikleri ortadan kaldıracak eşsiz bir ayrıcalıklı grubun bir parçası gibi hissediyorlardı; Gorbaçov grubu gençliklerine baktığında her zaman bir umut, entelektüel keşif ve idealizm zamanı göreceklerdi. Amerikan çalışmaları Moskova üniversitelerinde özellikle parıltılı bir alan olup Amerikalı yazar Ernest Hemingway'e âşık olacak yeni bir nesil içinde Stalin'in kızı Svetlana ve bir grup Politbüro çocuğunu cezbedecekti. Sovyetler Birli-

5 Değişmesi gerekenler değişti. (ç.n.)

ği'nde kamuoyu yoklaması anlamına gelen "popüler ruh haline" dair polis raporları rutin olarak Amerika'ya karşı –"halkına karşı, hükümetine değil" – Soğuk Savaş'a rağmen on yıllarca sürecek popüler sevginin ifade edildiğini bildiriyordu.

Yüksek mahkemelerde bile skandallarla rüşvet ve yolsuzluğun yayılmasıyla başka bir tür liberalleşme sezilebiliyordu. Kendine güvenen insanlar kolay lokmalar bulabiliyordu, bakanlıklardan para ve nadir bulunan malları sızdırmakta çok yüzsüzleşen biri (Gulag'dan yeni çıkmış bir ampute), Stalin'in haftalık istihbarat raporlarından birinde ayrıntılı ve neredeyse hayranca bir makalede yer edinmişti. Belki de tesadüfi olmayacak şekilde İlya İlf ile Evgeni Petrov'un, kurgusal dolandırıcı Ostap Bender'in serüvenlerini anlatan olağanüstü derecede popüler romanları sonraki yıl yasaklanmıştı.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında liberalleşme ve Batılılaşma eğilimleri ayırt etmeye hevesli olan Batılı gazeteciler, yaşlı ve hasta Stalin'in makamını kısa süre sonra, daha liberal olduğu söylenen Molotov'a bırakacağı hakkında söylentiler yayınladılar. Doğru olmadıkları için daha da sinir bozucu olan bu makaleler Molotov için bir utanç ve politik şeytanlaştırma kaynağı oldu. Ancak Stalin'in yaşlandığı doğruydu. 1945'in ikinci yarısında bir kalp krizi geçirmiş gibiydi. Sağlığı için artık yılın pek çok ayını güneyde geçiriyordu ve Moskova'dayken bile günlük iş gücü –bundan önce fenomenaldi– keskin şekilde düşmüştü. Politika tartışmalarına müdahaleleri, daha az yıkıcı olmasalar da seyrekleşti ve Politbüro yoldaşları genel olarak kendi dükkânlarını (ağır sanayi, tarım, ticaret vb) minimum müdahaleyle işletmek için serbest bırakıldılar. Artık politik elitler arasında kitle halinde temizlik yoktu ancak bu, gözü yükseklerde olan gelecek vadeden siyasi Nikolay Voznesenski'nin kariyerini bitiren Leningrad Olayı gibi yerel temizliklerin önüne geçmemişti. Batı Ukrayna ve Baltıklar'da yeni ele geçirilen topraklarda Sovyetleştirme –sık sık

Ruslaştırma gibi hissediliyordu– zorbalıkla yürütülüyordu. Öte yandan Özbekistan'da eski yerel parti liderliğinin Büyük Temizlikler ardından yerini alan, yine yerel olan ancak Sovyet eğitimi almış yeni bir grup, Moskova ile geleneksel kafalı bir İslami popülasyon arasında aracılık işini yürütüyordu.

Tanıdık bir diyalektikte Stalin'in son yıllarında liberal ve baskıcı eğilimler bir arada mevcuttu. Baskıcı tarafta kendi acayip gündemi olan bir tarım bilimcisi Trofim Lisenko, genetiğe karşı seferberliği için resmi onay almayı başarmıştı. Sanatlarda ve bilim alanlarında yaratıcılığa genel olarak ket vurulmuş ve engellenmişti. Okul çocuklarına radyoyu icat edenin İtalyan Guglielmo Marconi değil de Rus Aleksandr Popov olduğunun öğretildiği; yabancılarla temasın tehlikeli olduğu ve Sovyet vatandaşlarının yabancılarla evlenmesinin kanunen yasaklandığı, resmen desteklenen zenofobinin büyüdüğü bir dönemdi.

Tüm bunların en alarm verici olanı, resmen tasdiklenmiş gibi gözüken antisemitizmin yayılmasıydı. Antisemitizm, çar zamanlarının sonlarında pogromları tetiklemiş olup Rusya'da alışılmış bir fenomendi. Ancak kayda değer sayıda Yahudi üyesi olan ve ulusal bir ayrımcılık biçimi olarak antisemitizme karşı tarihi bir düşmanlığı olan Bolşevikler, genellikle bundan uzak durmuştu. Stalin'in Politbüro'sunda sadece bir Yahudi vardı (Kaganoviç) ancak üyelerinin yarısından fazlasının Yahudi karıları, damatları veya gelinleri vardı. 1930'larda oluşan Sovyet entelijansının kayda değer bir Yahudi bileşeni vardı ve antisemitizme karşı pek toleransı yoktu. Tüm bunlar 1940'ların sonlarında antisemitizme karşı yarı resmi dalışı, geniş halk için değilse de Sovyet elitleri için daha da acayip ve şok edici kılmıştı. Savaş esnasında popüler antisemitizmin giderek büyüdüğüne dair kesin uyarı işaretleri vardı. 1939 saldırmazlık paktını izleyen toprak kazanımları Sovyet popülasyonuna iki milyon Yahudi ve bunun yanında

yeni alınan Batı Ukraynalılar ve Batı Belaruslar arasında sayısız antisemitist eklemişti. Alman saldırısının ardından bu Yahudilerin çoğu Sibirya, Kazakistan ve Orta Asya'ya kaçmış veya sürülmüştü. Kısa süre sonra Moskova'ya, tarihi olarak neredeyse hiç Yahudi nüfusunun olmadığı yerlerden antisemitizmin büyüdüğüne dair rahatsızlık verici raporlar ulaşmaya başlamıştı. Ruslar savaşın yükünü çekerken Yahudilerin "Taşkent'te savaşın sonunu beklediğine" dair söylentiler dolanmaya başlamıştı.

Antisemitizmi lanetleyen resmi duruş asla değişmemişti ancak 1947 yılında yabancı etkisine karşı yürütülen ve başlangıçta sadece zenofobik olan seferberlik, başka bir şeyle karıştırılması mümkün olan antisemitik sesler edinmeye başlamıştı ve "evsiz kozmopolitanlar", Yahudiler için kullanılan bir kod halini almıştı. Savaş esnasında uluslararası propaganda ve kaynak toplama amaçlarıyla kurulmuş olan Yahudi Antifaşist Komite dağıtılmış, önde gelen üyeleri de tutuklanmıştı; bunların arasında yüksek rütbeli politik hami Solomon Lozovski de mevcut olup 1952 yazında kapalı bir askeri mahkemede ihanetten hüküm giyerek kurşuna dizilmişti. 1952 Aralık ayında Politbüro üyelerini öldürmek ve yabancı istihbarat için casusluk yapmak için düzenlenen bir "doktorlar komplosu"nun maskesinin düşürüldüğünün ilan edilmesi, alarm verici bir zirve olmuştu. Doktorlar gazete haberlerinde resmen Yahudiler olarak tanımlanmamış olsalar da tam isimleri ve baba kökenli soyadları verilmiş olup etnisiteleri tüm Sovyet okuyucular için bariz kılınmıştı. Popüler jurnalciler antisemitik temayı alarak Yahudi ayrıcalığı ve yozlaşmasına vurgu yaparken hükümetin savaş zamanında Çeçenler ve Kırım Tatarları gibi "hain" ulusların kaderinde olduğu gibi tüm Yahudileri ülkenin hinterlandına sürmeyi planladığına dair söylentiler uçuşmaya başladı.

Bu yarı gizli antisemitik seferberlik Stalin'in şahsi bir girişimi gibi gözüküyordu ve Politbüro'sunun neredeyse tamamını telaşlandırmıştı. Stalin'in Molotov, Voroşilov ve Mikoyan gibi en yakın Politbüro meslektaşlarından bazılarının Amerikalılar ve Yahudilerle etle tırnak gibi olduklarını ima ederek altlarını oyma çabasıyla aynı zamana denk gelmişti. Molotov ile Mikoyan'ın dışişleri ve dış ticaret bakanlıklarındaki konumları sebebiyle elbette ki Amerikalılarla geniş temasları *vardı*. Bunun Yahudi meselesiyle ilişkili olduğu düşünülüyordu çünkü yaratılışına Stalin'in de destek olduğu yeni Yahudi devleti İsrail, şimdi Birleşik Devletler'in de facto müttefikiydi. 1949'da Molotov'un karısı Siyonist sempatileri olduğundan tutuklandı ve sürgüne gönderildi ancak kellesi tehlikede olan sadece Molotov değildi. Sol veya sağ olsunlar tüm eski muhalifler ve Troçki ile onu desteklediği varsayılan yabancı istihbaratlar arasında örülmüş olan bağlantıların kötü hayalleri Beriya'yı (Politbüro'da İsrail'in tutarlı bir destekçisi), Kaganoviç'i (bir Yahudi), Malenkov'u (kızı Lozovski'nin oğluyla evlenmişti) ve Stalin'in hazırlıyor gözüktüğü yeni Moskova şov mahkemesinde kim bilir başka kimleri suçlamada kesinlikle yeterli olacaktı. Bu, Stalin'in 1952'nin son aylarında Molotov ile Mikoyan'ı Politbüro'nun sosyal ağlarından çıkarmaya çalıştığında Politbüro'nun kalanlarından hiç kimsenin onu arkalamadığı olağanüstü durumu açıklamaktadır.

İki süper güç arasındaki uluslararası gerilimler sürekli olarak artmaktaydı. Artık ikisinin de bombası vardı ve Sovyet Ordusu'nun mevcudu 1948'de üç milyondan azken 1953'te beş milyonun üzerine çıkmıştı. Sovyetler Birliği'nin vasalı olan Kuzey Kore 1950'lerin ortasında, Stalin'in kuvvetli tavsiyesine rağmen ABD vasalı Güney Kore'yi işgal etti. Bunu izleyen üç yıllık Kore Savaşı'nda Sovyetler Birliği resmen tarafsızdı ancak Birleşik Devletler ve Çin, karşı taraflarda askeri olarak müdahil olmuştu. ABD'nin dünya komünizminin

yayılacağına dair korkusu, Cumhuriyetçi Parti'nin Yalta Anlaşması'nı reddetmesi ve komünist bloktaki "esir milletleri" özgürleştirmesi için baskıya sebep oldu. Kruşçev'in son yıllarındaki anılarına göre "Stalin'in ölümünden önceki günlerde Amerika'nın Sovyetler Birliği'ni işgal edeceğini ve savaşa gireceğimizi düşünüyorduk." Stalin şahsen dehşete düşmüştü ve umutsuz bir şekilde saldırı için herhangi bir bahaneyi engellemeye çalışıyordu (1941'in gölgeleri). Bu muhtemelen, Cumhuriyetçi Dwight Eisenhower'ın Kasım ayında ABD başkanlığına seçilmesinden sonra dışişleri bakanı olan John Foster Dulles'un özgürleştirici retoriğine bir tepkiydi. Geçmişe dönüp bakıldığında aşırı tepki gibi gözüküyorsa da, bu korku hakikatinden bir şey eksiltmez. Kremlin'de her köşeden beliren tehditler gözüktüğü ve gece gelen her habercinin mahşerin atlılarından biri gibi göründüğü anlardan biri gibiydi.

Son gerçekten yaklaşıyordu ancak Mahşer Günü veya bir kapitalist istila şeklinde bile olmayacaktı. Sovyetler'in 1952-1953 kışındaki politik manevralarının nasıl sonuçlanmış olabileceğini asla öğrenemeyeceğiz çünkü aniden Tanrı'nın eli müdahale etti: Stalin 5 Mart 1953'te öldü. Daçasında yalnızken geçirdiği bir inmenin ardından ölümünün koşulları, Armando Ianucci'nin ayrıntılar hakkındaki tüm umursamazlığına rağmen durumun temeldeki kara mizahını yakalamış olan 2017 filmi *Stalin'in Ölümü*'nde ölümsüzleştirilmiştir. Stalin bilinçsiz halde bulunduğunda aceleyle toplanan Politbüro üyeleri doktor çağırmakta yavaş kalmıştı; ancak Stalin'in kendi doktoru da dâhil Kremlin'deki doktorların çoğu hapiste olduğundan kimi çağıracaklardı ki? Bazı Politbüro üyeleri Stalin'in ölümü olasılığı karşısında rahatlamış olsalar bile bireysel veya toplu suç ortaklığı hakkında bir kanıt yoktur. Yatağının baş ucunda garip bir nöbet paylaştılar ve Beriya komutayı aldı. Ancak Stalin son nefesini vermeden dahi Politbüro –daha önce gözden düşmüş üyeleri Molotov ile Miko-

yan dâhil –yeni hükümetin kimlerden oluşacağına karar vermek ve basın açıklaması yazmak için Stalin'in Kremlin'deki ofisinde toplanmıştı. Bu neredeyse acayip bir derecede olağan bir işti; kıyamet tahminleri Stalin ile birlikte ölmüş gözüküyordu. Sovyetler Birliği'nin yeni bir "kolektif liderliği" vardı– pratikte Stalin'in Politbürosu, Stalin olmadan tabi. Bu tezadın ne anlama geldiği zamanla görülecekti.

5. BÖLÜM

"KOLEKTİF LİDERLİK"TEN KRUŞÇEV'E

Stalin'in ölümünü işittiğinde her Sovyet vatandaşı nerede bulunduğunu her zaman hatırlayacaktır, Başkan Kennedy suikastında Amerikalıların nerede olduklarını hatırlamaları gibi. Bazıları şüphesiz ki gizli gizli sevinmişti ancak pek çok kişinin birincil reaksiyonu, gelecek için duyulan kaygıyla birleşen yastı; bize bakacak Stalin olmadan nasıl idare edeceğiz? Cenaze lidere son defa bakmak isteyen veya sadece meraklı olan insanların Moskova sokaklarındaki izdihamıyla lekelenmişti. Bunlar, Sovyet tarihinin tipik sükunetiyle protestocular hatta tapınanlar değildi; daha çok bir anlam arayışındaki bir kalabalıktı. Ancak insanlar izdihamda ezilerek ölmüştü ve tüm olay, bir önsezi hissi bırakmıştı.

Sovyet tarihinin alışılmış kısa versiyonunda zorba Stalin'in çıkışını reformcu Kruşçev'in girişi izliyordu. Ancak işler bundan daha tuhaftı. Stalin'in eski Politbüro'su –Kruşçev aşağı yukarı beşinci sıradaydı– o kadar tutarlı ve kapsamlı bir radikal reform programıyla ortaya çıkmıştı ki bunu daha önceden hazırlamış olduklarını düşünebilirdiniz. Hiçbiri bunu itiraf etmemiştir ve Stalin'in son yıllarındaki gözetleme de-

recesi düşünüldüğünde bu inanılmaz derecede riskli olurdu. Ancak Stalin'in meslektaşları arasında "zamanı geldiğinde" gereken geniş değişim ihtiyacı hakkında bir konsensüs olduğu sonucundan kaçınılamaz.

Stalin'in en yakın politik meslektaşları hakkında hem çağdaşları hem de tarihçiler tarafından paylaşılan genel görüş bunların bir avuç omurgasız kazma, liderlerinin evet-efendimcileri ve tamamen onun kölesi olduklarıydı. Bu adamların –Molotov, Mikoyan, Kruşçev, Voroşilov, Kaganoviç, Malenkov– ortalama yaşları altmış civarındaydı ve iki uçta Voroşilov (1881 doğumlu) ve Malenkov (1901 doğumlu) vardı. Temizlikleri Stalin ile hem eş cellatlar hem de potansiyel kurbanlar olarak birlikte geçirmişlerdi; savaş esnasında onunla ve birbirleriyle eşit şekilde çalışmışlardı ve savaş sonrası huzursuz yıllarını genelde yanlarında olmayan, giderek dengesizleşen ve sonlara doğru muhtemelen kellelerini almaya çalışan Stalin ile atlatmışlardı. Stalin'e sadakatlerinin DNA'larına işlenmiş olduğu zannedilebilirdi ancak hiçbiri onu tam olarak reddetmemiş olsa da kesinlikle çoğunun özel şüpheleri ve endişeleri vardı. Çarpıcı bir hikâye, Politbüro üyesi Anastas Mikoyan'ın, cenazeden önce Stalin'in cenazesini son yolculuğuna uğurlayarak babasını etkilemeye çalışan erişkin oğlu Stepan Mikoyan'dan gelmektedir. Babası sertçe "vaktini boşa harcamışsın" demişti. Stalin'e hürmet ederek büyüyen Stepan şoka uğramıştı: "Stalin'e karşı eleştirel bir tavır olabileceğine dair ilk sinyaldi ve babamda bu tavır vardı."

Hükümette Malenkov, Bakanlar Konseyi'nin başkanı olarak en üst devlet konumundaydı; güvenliğin başı olarak eski işini koruyan Beriya, en dinamik figür olarak görülüyordu ve dışişlerini yönetmek için dönen Molotov, yaşlı devlet adamıydı. Mikoyan ticaretten, Bulganin savunmadan sorumluydu (İkinci Dünya Savaşı'nda şöhret kazanmış Mareşaller Aleksandr Vasilevski ve Georgi Jukov'un yardımcılığında) ve Kruşçev parti sekreteriydi (Stalin gibi "genel sekreter değil").

Stalin'in cenazesinden iki gün sonra Beriya, Molotov'un karısını sürgünden serbest bıraktı ve Kazakistan'dan uçağa bindirerek kocasıyla buluşturdu. Radikal siyasi reformlar hızla işleme kondu ve birbirlerini baş döndürücü bir hızla izlediler. Beriya'nın inisiyatifiyle "doktorlar komplosundaki" kovuşturmalar durduruldu, doktorlar salındı ve özgürlükleri basında ilan edildi. Listede sırada, yine Beriya'nın inisiyatifiyle Gulag'da genel bir af vardı, "politik olmayan" bir milyon mahkûmla işe başlandı, ancak kısa süre sonra daha kademeli olsa da sıra politiklere geldi. Baltık cumhuriyetlerinde, yerellerin baş döndürücü bir hızla terfiinde ısrar eden Beriya ile Ruslaştırma yolu tersine çevrildi (gizli polisin Letonya kolu, milliyetçiler olarak kara listeye alınmamış Letonyalı aday kalmadığını söylediğinde Beriya bunun önemsiz olduğunu söylemişti). Stalin'in o ana kadar her yerde görülen ismi, birden gazetelerden kayboldu; derleme çalışmalarının yayını birden kesildi. Kırsalda korkutucu derecede düşük yaşama standartlarını yükseltmek için tarımda reformlara başlandı ve Malenkov kentli nüfus için daha fazla tüketim malı üretilmesi işini üzerine aldı. Stalin'in idaresinde bir çeşit sivil toplum azınlığı olarak iş görmüş olan büyük "kalın" edebiyat dergilerinde reform fikirli editörler atandılar.

Kendini "kolektif liderlik" ilan eden ekip halk karşısına ilk çıktığında gözlemciler aralarındaki etkileşimde, Stalinci dönemin son zamanlarının katı resmiliğinden çok farklı rahat yoldaşlıklarını fark etmişti. Amerikalı muhabir Harrison Salisbury, Sovyetler Birliği'nin yeni liderlerinin "köselemsi kaktüsler gibi çiçek açtıkları" yorumunu yapıyordu. ABD idaresi değişime tepki göstermede yavaştı, ancak yeni Sovyet liderleri buna dikkat çekmek için ellerinden geleni yapıyordu. Malenkov'un Stalin'in cenazesinde merhumdan sadece formalite icabı bahsettiği övgüsü barış ve uluslararası işbirliği için tutkulu bir ricaydı. Stalin'in ölümünden birkaç ay sonra

Sovyetler Birliği, Kore Savaşı'nda ateşkesi kabul etti. Başkan Eisenhower bu işaretleri fark etmişti ve bunların ciddiye alınmasının gerekip gerekmediğini düşünüyordu, ancak kurnaz Sovyetler'in yedisinde neyse yetmişinde de o olduğunu bilen Dulles tarafından bunun aksine ikna edilmişti. "Düşmanını tanı" bayrağı altında yeni Sovyetoloji alanından uzmanlar, Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası gibi totaliter toplumların reform kabiliyetinden noksan olduklarını ve ancak savaşta mağlup edildiklerinde yıkılacaklarını doğrulamıştı. ABD'nin tepkisizliği kolektif liderlikte Molotov gibi ödün vermeyenlerin Batı'ya yaklaşmanın faydası olmayacağı görüşünü desteklemişti: Emperyalistler yedisinde neyse yetmişinde de oydu...

Kolektif liderlik 1953 Haziran'ında kendilerinden birini kovdu ve ardından idam etti; reformcuların en enerjik ve radikal olanı, gizli polisin lideri Lavrenti Beriya. Şahsen hepsinin kirli çamaşırlarının nerede olduğunu bildiğinden, ulusal bir destek ağı inşa etmek için cumhuriyetler ve bölgelerdeki liderler hakkında *kompromat*'ı (polis dosyalarındaki materyalden oluşan) kullandığından, kendi toprağı Gürcistan'da kendi kişisel kültünü cesaretlendirdiğinden ve sosyalizmi aslına umursamadığından korkuyorlardı. Ayrıca meslektaşlarına gerçekten saygı göstermeyen bir şovmen olduğunu düşünüyorlardı. (Kaganoviç, Beriya'dan "otorite benim, liberal benim, Stalin'den sonra afları ben veririm, ifşaları ben yaparım, her şeyi ben yaparım" sözlerini işitmekten bıkmıştı.) Beriya'yı afallatan tutuklama Kruşçev tarafından organize edilmişti ve Kruşçev'in Stalin sonrası liderliğin ön planına ilk adımını işaret ediyordu. Beriya karşıtı eyleme özellikle (Sovyetler Birliği'nde alışılmadık olmasa da) seks hayatına odaklanan devasa bir karalama kampanyası eşlik ediyordu. Kapalı bir askeri mahkeme onu ihanetten suçlu buldu ve 1953 Aralık'ında idam cezasını uyguladı.

İktidar sahibi bir Sovyet Politbüro'sunun bir lidere ihtiyacı olduğu, Batı'da evrensel kabul gören bir gerçekti. Dolayısıyla 1953-1957 yılları –"kolektifi liderlik" dönemi"– aynı 1923-1927 arasında olduğu gibi sadece geleceğin liderinin ortaya çıkarak rakiplerinden kurtulacağı bir *interregnum*'du[6]. Sovyet halkı da muhtemelen böyle düşünüyordu, bir dereceye kadar politik elitler de. Tepede bir "vozhd" olmasına dair bir Sovyet geleneği kesinlikle vardı ancak bir kolektif liderlik geleneği de vardı; bunun anlamı başkanlık görevini yürüten vozhd ile sık sık kolektif olarak toplanıp hükümetin ağır işlerinin büyük kısmını yürüten, savunma, ticaret ve ağır endüstri gibi vasi sorumlulukları olan parti liderlerinden oluşan küçük bir gruptu (genellikle "Politbüro" olarak adlandırılır, ancak 1952'den 1966'ya kadar "Presidium" olarak adlandırılmıştır). Bu Lenin'in ve *mutatis mutandis* Stalin'in idaresindeki model olmuştu. Yeni liderler için bir Politbüro ve bir vozhd norm haline gelmişti; bir vozhd'u olmayan bir Politbüro normlar dâhilindeydi, ancak bunun tersi değil. Öyle gözüküyor ki Stalin'in ölümünün ardından yeni liderliğin bazı üyeleri –Malenkov, Mikoyan ve Molotov dâhil, sonuncusu herhangi bir vozhd pozisyonu için önde gelen adaydı– hakikaten yeni bir vozhd olmadan bir kolektif liderlik isterken diğerleri, özellikle de Beriya ve Kruşçev şahsen vozhd pozisyonunu kazanmayı umuyorlardı.

Kolektif liderlik kendilerini asla reformcular olarak ilan etmese de basitçe reforma başlamışlardı. Bu kısmen eski patronları Stalin ile ve onun yönetimi altında meydana gelen katliamlarla ilişkileri hakkındaki nazik sorudan kaçınmak içindi. Beriya'dan kurtulmak işe yaramıştı çünkü güvenlik şefi olarak Stalin'in kötü dâhisi olarak sunulabilir ve terör için suçlanabilirdi. Yine de kolektivizasyonun aşırılıkları için

6 Krallar arası dönem. (ç.n.)

onu suçlamak zordu çünkü Gürcistan'da bir cumhuriyet sekreteri olarak bunu başarılı bir şekilde yumuşatmıştı; Büyük Temizlikler için de, çünkü gizli polise liderlik etmek için Moskova'ya ancak bunlar biterken ortalığı süpürmek için getirilmişti.

Büyük Temizlikler neredeyse yirmi yıl geride kalmıştı ancak bunlarla nasıl başa çıkılacağı sorusu giderek daha çapraşık bir hal alıyordu. Kurbanlar Gulag'dan dönüyorlar, eski arkadaşlarıyla (kolektif liderlik üyeleri dâhil) temas kuruyorlar ve tüyler ürpertici hikâyeler anlatıyorlardı. Eski şöhretlerini geri istiyorlardı, Moskova'da oturma izinleri ve apartman dairelerini de elbette; reform yanlısı dergiler, bunların anılarını yayınlamak istiyordu. "Gözden uzak, gönülden ırak", bir strateji olarak giderek sürdürülemez bir hal alıyordu. 1955 Aralık ayında, ölümüne bir Stalinist olarak bilinen Genel Komite sekreteri Peter Pospelov altında bir komite, Büyük Temizlikler esnasında tam olarak ne olduğunu incelemek için atandı. 1935 ile 1940 arasında neredeyse iki milyon kişinin "Sovyet karşıtı aktiviteler" için tutuklandığını ve 688.503 kişinin kurşuna dizildiğini ifade eden yetmiş sayfalık şok edici bir rapor çıkardılar. Politbüro bu bulgularla ne yapılması gerektiğini tartıştı (elbette ki eninde sonunda dışarı sızacaklardı). Asla özellikle şiddet yanlısı olmamış ve 1954'ten beri eski politik tutukluların rehabilitasyonu komisyonunun başkanı Mikoyan, gerçeğin tam olarak açıklanması yanındaydı; kaybedecek daha fazla şeyi olan Voroşilov, Kaganoviç ve Molotov, daha hevessizdi. Sonunda Kruşçev inisiyatifi alarak 25 Şubat 1956'da Yirminci Parti Kongresi'nde planlanmamış bir konuşma yaptı.

Kruşçev'in konuşmasının en korkutucu kısmı, Stalinist terörün partinin üst katmanlarındaki etkisi hakkındaydı. Delegeler Merkez Komite üyelerinin yüzde 70'inin (139'da 98) Büyük Temizlikler'in kurbanı olduğunu öğrendiğinde ne-

feslerini tuttular. Daha yakın geçmişte "eğer Stalin birkaç ay daha dümende kalmış olsaydı yoldaş Molotov ile Mikoyan'ın bu kongrede bir daha konuşma yapamayacak olduklarını" söylediğinde bir kez daha şoka uğradılar. Kruşçev kolektivizasyonun "aşırılıklarını" (kolektivizasyonun kendisini olmasa da), 1937'de askeri yüksek komutanın yok edilmesini, Stalin'in savaş esnasındaki "hatalarını" (özelikle de Kruşçev'in cumhuriyet parti sekreteri olarak kendisiyle çatışmış olduğu Ukrayna'yı ilgilendirenler), Çeçenler ve Kırım Tatarları gibi küçük ulusların savaş zamanında tehcir edilmesini, Leningrad Olayı'nı ve Stalin'in son yıllarının antisemitizm seferberliğini eleştirdi. Sergei Kirov suikastinin ardında Stalin'in olabileceğini bile ima etti.

Kruşçev'in konuşması Batı'da "Gizli Konuşma" olarak adlandırılmıştı ve bunu Batı'dan saklamak için gerçekten de nafile bir çabaya girişilmişti (konuşmayı sızdıran Polonyalı delegeler ve tüm dünyaya yayan CIA ile boşa çıkartılan bir çaba). Ancak tüm ülkede düzenlenen parti mitinglerinde (parti üyesi olmayanlara da açıklardı) eksiksiz olarak okunduğundan ülke içerisinde asla bir sır olmamıştı. Bunu pek çok farklı bakış açısının ifade edildiği tutkulu bir açık tartışma izledi. Savaş gazileri, Stalin'in savaş zamanı liderliğinin eleştirilmesine bozulmuştu. Öğrenciler ve entelektüeller, kültürel liberalleşme olasılığının imasıyla heyecanlanmıştı. Rusya'nın bazı taşra kentlerinde yerel parti liderliğinin yolsuzluğuna saldırılar tetiklendi; Orta Asya'da mesele, cumhuriyetlerin idaresinde Rusların "kolonyal" tavırlarıydı. Sovyetler içerisindeki tek sivil itaatsizlik Gürcistan'da Tiflis'te meydana gelmişti; Stalin'in ölümünün üçüncü yılında günlerce süren büyük oranda barışçı gösterilerin ardından bir askeri birim ateş açarak yirmi bir kişiyi öldürmüştü.

Doğu Avrupa ise bambaşka bir hikâyeydi; Gizli Konuşma Polonya ile Macaristan'da bir kriz tetiklemişti. Polonya'nın

tecrübeli komünist lideri Boleslav Bierut bunu Moskova'da bir hastanedeyken okudu ve kalp krizi geçirerek öldü. Polonya'daki durum –hapisten yeni salınmış olan Vladislav Gomulka, Moskova'nın onayı olmadan Polonya parti liderliğini ele almaya ve Polonya doğumlu Sovyet vatandaşı Mareşal Konstantin Rokossovski'nin savunma bakanlığı görevinden alınması için ajitaston yaratmaya çalışıyordu– o kadar alarm vericiydi ki Sovyet Politbüro'sunun neredeyse tamamı ve Mareşaller Jukov ile Varşova Paktı komutanı İvan Konev, Varşova'ya uçtu. Bu yangın Gomulka'nın kabul edilmesi ve Rokossovski'nin feda edilmesiyle söndürülmüştü ancak bir hafta içerisinde Macaristan Batı'nın tezahüratlarıyla serbest düşüşe geçti ve azap verici tartışmalar ve pek çok defa değişen fikirlerin ardından Sovyet birlikleri Budapeşte'ye gönderildi. Bu, nihayetinde durumun stabilize edilmesini ve Sovyetler Birliği'nin en çok korktuğu şey olan, Sovyet bloğu Varşova Paktı'ndan bir Doğu Avrupa ülkesinin ilticasını önlemişti; ancak büyük bir şöhret bedeli ödeyerek. Batı'da hükümetler ve kamuoyu Macar Devrimi'nin ezilmesiyle öfkelenmişti ve Sovyetler Birliği'nin bu eylemdeki az sayıda destekçisinden biri Çin olmuştu; ancak Mao başka sebeplerle, Kruşçev'in Çinli Komünistler için dehşet verici bir ifade olan "revizyonizm" ile (devrimci ateşin kaybı ve kapitalizme karşı yumuşaklık) Stalin'i lanetlemesi yüzünden mutsuzdu.

Kruşçev hâlâ resmen Politbüro'da sadece eşitler arasında birinci olsa da açıkça güç gösterisinde bulunup Malenkov'u (Sovyet hükümetinin başı) ana sahneden indirmişti ve Molotov'a meydan okumaya başlamıştı. Batı'yı şaşkınlığa düşüren birbirine eş sarkık, morumsu yaz takımlarıyla 1955'te Avrupa'da dostlar edinmek için yola çıkanlar Kruşçev ile yancısı Nikolay Bulganin'di. Batı ile iyi ilişkiler kurma girişimi Macaristan'daki olaylar yüzünden sekteye uğrarken gündeme, Sovyetler'in Üçüncü Dünya'daki imajını inşa etmek geldi:

Kuruşçev'in Üçüncü Dünya'daki politikası kapsamında yapılan Hindistan gezisinde Mareşal Jukov bir file biniyor.

Kruşçev ve Bulganin 1955'de Hindistan'a gittiler ve bunu izleyen bir ziyarette Mareşal Jukov'un fil üstünde bir fotoğrafı çekildi.

Kruşçev'i aşağı sınıftan gören, dalga geçen Batılı bakış açısı, bir dereceye kadar Sovyetler Birliği'nde de paylaşılıyordu. Bu özellikle de entelijansiya için geçerliydi, ancak daha geniş ölçekte de Sovyet kamuoyu, liderlerinde daha fazla ağırlık tercih ediyorlardı. Ancak Sovyetler kapsamında liderlik mücadeleleri oy çokluğuyla belirlenmiyordu ve Kruşçev'in Beriya'yı ortadan kaldırışı, Ukraynalı köylü kıyafetinin altında ne kadar kurnaz bir politikacı olabileceğini gösteriyordu. 1957'de Kruşçev'in Politbüro meslektaşlarının çoğunluğu onu dizginlemeye çalıştıklarında durumu tersine çevirerek mücadeleden galip çıktı ve karşıtlarını –parti tüm hayatları olan Kaganoviç ve Molotov dâhil– "Parti Karşıtı Grup" olarak etiketleyerek yaraya bir de tuz bastı. Yenilgileri partinin resmen Politbüro tarafından seçilen organı Merkez Komite'nin ola-

ğanüstü bir toplantısında ayarlanmıştı. Stalin'in zamanında Merkez Komite'nin üyeleri bölgesel parti sekreterleriydi ve Stalin gibi Kruşçev de Moskova'da sekreterliğin lideri olarak parti atamalarını kendi yetkisi altında idare ediyordu. Kruşçev olur da bir şeyler ters giderse diye Mareşal Jukov'u kendi yanına çekmişti ancak her şey yolunda gitti ve ordu müdahalesine gerek kalmadı.

Kruşçev Sovyetler'de, mağlup edilenlere karşı büyük misillemelerin gelmediği ilk lider değişikliğini idare etmekten gurur duyuyordu. Gerçekten de mutlu bir emsaldi, yedi yıl sonra kendi zamanı gelecek olan Kruşçev'in de şüphesiz kabul edeceği gibi. Mikoyan hariç eski muhafızların çoğu oylamayla Politbüro'dan uzaklaştırılmış ve Moskova'dan çok uzağa daha düşük görevlere gönderilmişlerdi; Kaganoviç Urallar'daki bir potaş tesisini yönetmeye, Malenkov Kazakistan'da bir hidroelektrik istasyonunu yönetmeye ve Molotov da Dış Moğolistan'a Sovyet Büyükelçisi olmaya. (Hem Malenkov hem de Molotov olağanüstü parti disiplini ve çalışma etiği göstererek yeni işlerinde o kadar başarılı olmuşlardı ki daha da düşük konumlara gönderilmek zorunda kalmışlardı).

KRUŞÇEV ÇAĞI

Eğer Kruşçev sık sık iddia edildiği gibi Stalin sonrası reformları başlatan kişi değilse bile enerjik bir yenilikçi olup –aleyhinde konuşanlara göre bazen bir "kuş beyinli entrikacı– Sovyetler Birliği'nin en büyük ekonomik başarı yıllarına liderlik etmişti. Birleşik Devletler'de yüzde 3'ün altında kalan GSMH büyüme hızına karşı Sovyetler'de 1950'lerde neredeyse yüzde 7'lik bir büyüme olmuştu (Sovyetler'de GSMH'nın daha düşük bir tabandan başlamış olduğuna dikkat etmek gereklidir); 1960'ta endüstriyel üretim 1950'dekinin neredeyse

üç katı ve 1940'takinin de neredeyse beş katına çıkmıştı; tarım üretimi de artmıştı. 1962'de Sovyet nüfusunun yarısından fazlası kentliydi; erişkinlerde 1920'lerde yüzde 50'den pek de fazla olmayan okuryazarlık oranı artık yüzde 100'e yaklaşmıştı. Yeni tüketim malları kentli, hatta kırsal nüfusa ulaşmaya başlamıştı: 1965'te konutların yüzde 32'sinde televizyon, yüzde 17'sinde buzdolabı ve yüzde 29'unda çamaşır makinesi vardı. 1920'lerin ortalarında kırk yaşın altında olan ortalama yaşam beklentisi, yirmi yıl sonra altmışın üzerine çıkmıştı; 1920'lerde çok daha ileride olan Birleşik Devletler'i yakalama işaretleri gösteriyordu. Sovyetler tarihinde ilk defa olmak üzere, Sovyetler Birliği'nin Batı'yı yakalayıp geçeceği iddiası (Kruşçev tarafından yüksek sesle iddia ediliyordu) artık mümkün gözüküyordu.

Kruşçev'in bir reformcu olarak başlıca sıfatı, büyük düşünmesiydi. Kendi formatif idareci tecrübesi Stalin'in birinci Beş Yıllık Plan'ının ve 1930'ların başlarındaki kültürel devriminin zirvesinde olmuştu ve bu ruhu yeniden yakalamak istiyordu. Hırslı Bakir Topraklar programı, sadece büyük devlet yatırımı yoluyla değil, aynı zamanda gençliğin hevesi ve maceracı ruhunu seferber ederek Kazakistan'ın geniş topraklarında tahıl yetiştirmek için tasarlanmıştı. Kruşçev'in bakış açısıyla sosyalizm, *bu* şekilde inşa edilecekti. Emeklilik sonrası anılarında biraz üzgün bir şekilde yazmış olduğu gibi, "sadece halkın güvenine sahip olsaydı partimizin ne kadar kudretli olabileceğini gösteren" bir seferberliğin "neşesi ve heyecanını" asla unutmamıştı. Yerel seviyede yoldaş mahkemeleri ve gönüllü *druzhinniki* (Mahalle Nöbeti'nin bir Sovyet versiyonu) Kruşçev yıllarında cesaretlendirilen tabandan katılımın diğer örnekleriydi. 1954'te neredeyse yedi milyon olan parti üyesi sayısı 1964'te on bir milyona çıkmıştı; hâlâ erkekler baskındı ancak kadınların oranı yüzde 21'ine ulaşmıştı.

Druzhinniki elbette ki uyum sağlamayanlar için zorbalar halini alabilirdi ve Kruşçev'in katılımcı sosyalizmi, "toplumsal parazitlere" karşı seferberlikler içeriyordu; çalışmayan, ancak gri ekonominin sınırlarında hayatlarını kazanan insanlar. Kruşçev, gençliğinin kültürel ekonomisinin ruhuna sadık olarak savaş sonrasında dine karşı daha fazla tolerans eğilimini tersine çevirerek kiliseleri kapatmış, ruhban sınıfını taciz etmiş ve üniversitelerde zorunlu "bilimsel ateizm" dersleri koymuştu. Köy seviyesinde ise propagandacılar, kozmonotların uzaya çıkmış olduklarını ancak Tanrı'nın izine rastlamadıklarını söylüyorlardı. Moskova'da bir zamanlar Kurtarıcı İsa Katedrali'nin bulunduğu boş alan (1930'larda hiç inşa edilmeyen bir Sovyetler Sarayı olarak düşünülmüştü) yıl boyunca kullanılan, yüzücülerin dışarıdaki buzlu havadan bir akıntı tamponuyla korundukları bir açık yüzme havuzuna dönüştürülmüştü.

Kruşçev için Sovyetler Birliği işçilerin devriminin bir ürünüydü ve kendini işçiler ile köylülerle özdeşleştirmeyi asla bırakmamıştı. Onu 1930'da Endüstri Akademisi'ne sokan olumlayıcı eylem, uzun zaman önce Sovyetler Birliği'nden kaybolmuştu (ancak Doğu Avrupa ile 1939'da Sovyetler Birliği'ne katılan bölgeler de savaştan sonra bunların tadına bakmıştı), ama Kruşçev'e hâlâ faydalı gözüküyorlardı ve bunu dirilterek eğitim profesörleriyle entelijansiyanın tadını kaçırdı; ancak kısmen başarılı oldu.

İlköğretim de 1930'larda zaten evrensel olmaya yaklaşmıştı; 1950'lerde ve 60'larda ortaöğretim şaşırtıcı bir süratle genişliyordu. Nüfusta on yaş üstü olup bir çeşit ilkokul sonrası eğitimi almış olanlar 1939 ile 1959 arasında üç kattan fazla artmıştı; bu artış sonraki sayım döneminde artmaya devam etti ve yirmi ila yirmi dokuz yaşları arasındaki lise mezunlarının yüzdesi 1959 ile 1970 arasında yüzde 53'e ulaştı.

Sovyetler Birliği her zaman bir sosyal refah devleti olmaya çalışmıştı (bu terimi asla kullanmamış olsa da) ancak Kruşçev

döneminde bu bir hakikate dönmeye başladı. Britanyalı ekonomist Alec Nove 1960'da "Sovyetler Birliği bir sosyal refah devleti midir?" diye sorduğunda bu, Sovyetoloji'de yeni bir soruydu. Nove'nin cevabı evetti ve yaşlılık ve engellilik aylıklarına (1956'da bir reform ile artırılmış ve genelleştirilmişti), hastalık ve annelik hakları, ücretli izinler ve çalışma haftasının azaltılmasına işaret ediyordu (Devrimle iptal edilen "hafta sonu tatili"nin tekrar tesisi için bir çalışma da dâhil). Yaşlılık ve engellilik aylıkları alanların sayısı 1959 ile 1970 arasında bir milyondan on dört milyona çıkmıştı.

Kruşçev'in en hırslı sosyal refah projesini hayata geçirdiği yer, kentlerde toplu konutlardı. 1920'lerden beri barınmak için neredeyse hiç yeni konut inşa edilmemişti ve kentli nüfus kalabalık komün şeklindeki apartman dairelerine veya öğrencilerle köyden yeni gelmiş bekâr işçiler için yurtlarla kışlalara sıkışmışlardı. Kruşçev prefabrik materyaller kullanarak 1956 ile 1965 arasında 100 milyondan fazla kişinin yeni apartman dairelerine taşınmasına olanak veren devasa bir inşaat programı başlattı. Beş katlı bu yaygın binalarda elbette ki problemler vardı –bir kelime oyunuyla Rusçada varoşa karşılık gelen kelimeye (*trushchoby*) benzeyen *khrushchoby* şeklinde adlandırılıyorlardı– bunlar yeni "mikro semtler" olarak gelişerek yeni inşa edilen dükkânlar ve ulaşım sistemlerinden hizmet alacaklardı ancak bunlar henüz hazır değildi. Nihayetinde bunun anlamı milyonlarca ailenin artık kendi mutfak masalarına ve biraz şansla ebeveynler ve çocuklar için ayrı yatak odalarına kavuşmasıydı.

Mutfak masası etrafında oturmak başka bir deyişle özel bir alanda aile ve arkadaşlarla sosyalleşmek Kruşçev döneminin bir simgesi olarak görülebilirdi, çünkü Batı'da sivil toplum olarak adlandırılan, devletten ayrı olarak bir kamuoyunun oluşabileceği bir şeyin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştı. Bu büyümeye katkıda bulunan şey, sınırlı olsa da yurtdışına se-

yahat olasılıklarıydı çünkü Stalin'in Batı kültürüne ve casuslara sıkı sıkıya kapattığı sınırlar gevşemişti. 1939'da Sovyetler Birliği'nde yüksek eğitimi olan beş milyona yakın beyaz yakalı çalışan vardı (iş gücünün yüzde 3'ü) ancak 1959'da sekiz milyona ve 1970'te on beş milyona çıkmış olup (iş gücünün yüzde 6'sı) artmaya devam ediyordu. Bu, Batılı gözlere bir orta sınıf gibi gözüküyordu ancak Sovyetler Birliği'nde kötü imaları vardı ("burjuvalar"). "Entelijansiya" terimi de kullanılıyordu; üyelerinin çoğu işçi sınıfından ve köylü ebeveynlerin Sovyet eğitimi almış üyeleri olsa da grup içerisinde devrim öncesi seleflerin idealizmi ile ahlaki misyon anlayışından bir şeyler kalmıştı.

Kültürde Kruşçev dönemi, soğuk bir kışın ardından buz ve kar erimesine atıfta bulunan Buzların Çözülmesi (İlya Ehrenburg'un aynı isimli romanından) olarak hatırlanmaktadır. Rusya'da buzların çözülmesi esnasında bulunan herkesin bildiği gibi çok fazla çamur ve kış boyunca kar altında gizli

Moskova'da yeni iskân, 1963

kalmış olan her türlü kokuşmuş çöp ortaya çıkar ve bunlarla ilgilenilmesi gerekir. Kruşçev'in Gizli Konuşması bu sürecin bir parçasıydı. Ancak Buzların Çözülmesi'nin başka bir tarafı daha vardı; sert Rus kışının ardından baharın ilk işaretleriyle ilişkilendirilen neredeyse içgüdüsel heyecan. Her şeyin mümkün olduğuna dair baş döndürücü bir his vardı; hatta komünizmin bile, Kruşçev 1961 yılında yirmi yıl içerisinde komünizmin geleceğini paldır küldür ilan etmişti.

Entelijansiya için daha önce yasaklanmış olan şeyleri yazmak artık sadece mümkün değil, ayrıca bir toplum görevi gibi gözüküyordu. Vladimir Dudintsev'in *Sadece Ekmekle Değil* adlı romanı, yaratıcılığın düşmanı "bürokratları" azarlıyordu. Aleksandr Soljenitsin'in otobiyogorafik Gulag romanı *İvan Denisoviç'in Hayatında Bir Gün*, çağın alameti farikası olan sansürcülerle yaşanan epik savaşların birinin ardından *Novy Mir* adlı kalın dergide yayınlanması için Kruşçev tarafından onaylanmıştı. Bu dergilerde "cesur" bir şey ortaya çıktığında herkes bir kopya almak için koşuşturuyordu; sansürcüler yayını engellediğinde haberler fısıltı gazetesiyle tüm Moskova ve Leningrad'a yayılıyordu. Sanatta da resmi deneyler vardı (Picasso'nun çalışmalarından bir sergi, Moskova'da bir sansasyon yaratmıştı), ancak "doğruları söyleme" dürtüsü baskın kalmıştı. Evgeni Evtuşenko şiirlerini stadyumlarda binlerce seyirciye okuyordu. Dimitri Şostakoviç genelde yalnız sanatçının devlet baskısına karşı protestoları olarak anlaşılan yeni çalışmaları, konser dinleyicilerini gözyaşlarına boğuyordu. Tarihçiler mevcut zamana örnek olması için bir "demokratik Lenin", avukatlar yasallığa saygılı bir Lenin ve ekonomistler de YEP'nın ilanıyla pazar ekonomisinin kısmen dirilişine izin veren bir Lenin keşfetmişlerdi.

Sovyet uzay programında 1957'de Sputnik'in fırlatılmasıyla ve 1961'de Yuri Gagarin'in uzaya giden ilk insan olmasıyla Kruşçev, devasa bir uluslararası ve yerel başarı kaydetti.

Bu, birkaç yıl öncesinde atom ve hidrojen bombası teknolojisinde olduğu gibi uzay keşfinde de ulusal bir tekeli olduğunu varsayan Birleşik Devletler'i korkudan titretmişti. Kruşçev 1959'da Birleşik Devletler'i ilk seyahatinde çok heyecanlıydı: Gökdelenler, otoyollar ve kapitalistler ("tam iç savaşımızda onları resmeden posterlerimiz gibi; sadece bizim sanatçıların çizdikleri domuz burunları yoktu"). Batı da ondan büyülenmişti, ancak reaksiyonlar karışıktı. Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da bir emperyalist gibi davrandığına dair bir iddia karşısında Birleşmiş Milletler'de ayakkabısını çıkartıp masaya vurmaya başladığında bu, ülke dışında olduğu kadar içeride de kaba algılanmıştı. "Tarih bizim tarafımızdadır. Sizi gömeceğiz" adlı ünlü kışkırtması, Marksist aksiyomun kızgın bir tekrarı olmak yerine (tarihsel olarak kapitalizmin yerini sosyalizmin alacağı) bir tehdit olarak algılanmıştı.

Ancak Sovyetler'in uluslararası ilişkilerinde Sovyetler için yolunda gitmeyen pek çok şey de vardı. 1949'da devrim yoluyla bir komünist rejim inşa etmiş olan diğer tek büyük güç Çin, 1961'de Sovyetler Birliği'nin "abi" vesayetini üstünden atmış, Sovyet danışmanları sınırdışı etmiş ve dünya komünist hareketini ikiye bölmüştü. Sovyet bloğun bir parçası olan Demokratik Almanya Cumhuriyeti ve Amerika'ya bağımlı bir devlet olan Federal Almanya Cumhuriyeti ile Almanya, kronik bir Soğuk Savaş sorunu olarak kalmıştı. Kapitalizmin parlak ışıkları ve bolluğunun neredeyse bir parodisi olan Batı Berlin o kadar çekici hale gelmişti ki Doğu Almanları evde tutmak ya da en azından Sovyet bloğundaki en iyiler olan fabrikalarda "Alman kalitesinde iş" üretmelerini sürdürmek için utanç verici Berlin Duvarı inşa edilmek zorunda kalmıştı.

Kruşçev Batı'da bazen askeri güç gösterisi yapan biri gibi algılanmış olabilir, ancak aslında askeri harcamaları sıkı sıkı dizginlemişti. Eisenhower ile özel bir konuşmasında ikisi "liderleri kaynakları paylaştırırken silahlı kuvvetlerin kendi

Görsel: Kruşçev BM Genel Meclisi'nde ayakkabısını masaya vuruyor, 1960.

paylarında çok ısrarcı olduklarına dair" fikir birliğine varmıştı ve Kruşçev'in askeri lobiciler için hiç de zayıf bir noktası yoktu. Ordu mevcudunu iki buçuk milyonun altına indirmişti (bunu modern dünyada kara askeri sayısının değil, füze sayısının önemli olduğu argümanıyla gerekçelendirmişti) ve hem toplam harcamayı hem de subay maaşlarını kısmıştı. Eski arkadaşı Mareşal Jukov'u bile Bonapartçı hırsları olduğu şüpheleriyle bir kenara itmişti; Beriya ve "Parti Karşıtı Gruba" karşı eylemlerini desteklemesi için Jukov'u politikaya getiren Kruşçev'in kendisi olduğundan özellikle nankörce, ancak ihtiyatlı bir hareketti.

CUMHURİYETLERDE

1961 Ekim'inin parti programı, ulusal soru hakkında yeni bir ideolojik formülasyon içeriyordu: Sovyet uluslarının bir ara-

ya getirilmesiyle (*sblizhenie*) nihayetinde tek bir Sovyet kimliğiyle sonuçlanacak füzyon (*sliianie*). Ancak bu uzun vadeli bir hedefin bir hatırlatıcısıydı, kaba kuvvet uygulanacağının bir işareti değil. Kruşçev'in Buzların Çözülmesi pratikte, ulusal kültürlerin, Stalinci kontrollerin sıkı sınırlarından özgürleşmiş olan, ancak Sovyet karşıtı olmayan ve Sovyet devleti tarafından cömertçe fonlanan bir rönesansının uyarılmasıydı. Sovyetler'in 1930'lardaki olumlayıcı eylem programları Sovyet eğitimli, ancak kendi belirli etnik renkleriyle yeni yerli elitler şeklinde meyvelerini vermeye başlamıştı. Bu elitler bazen cumhuriyet parti sekreteri olarak kendilerinden biriyle birlikte kendi cumhuriyetlerini yönetiyorlardı. Ancak bunun gerçekte nasıl gözüktüğü, hangi cumhuriyete bakıyor olduğunuza göre çok büyük farklılık gösteriyordu.

Ukrayna Kruşçev'in idaresinde başarılı olmuştu. Buradaki hizmet süresi boyunca pek çok Ukraynalı politik arkadaşı olmuştu ve bunları cumhuriyetin liderliğinde desteklemekte kalmamış, aynı zamanda Moskova'da tepede konumlara da getirmişti. Stalin'in Ukraynalılar hakkındaki şüpheleri, Moskova'daki Genel Komite'de az temsil edilmelerine sebep olmuşsa da sayıları Kruşçev'in idaresinde hızla artmıştı (1952'de on altıdan 1961'de elli dokuza çıkmış olup toplam nüfus payında biraz fazla temsile yol açmıştı). Tarihi olarak bir endüstriyel dinamo olan Ukrayna, savaş sonrasında tekrar hızla inşa edilen endüstrisi ve artan cumhuriyet kontrolüyle tekrar oyuna dâhil olmuştu. 1944'te Ukrayna parti lideriyken geliştirdiği bir hırsı 1954'te gerçekleştiren Kruşçev (Sovyet sonrası gelecek için belanın tohumlarını atarak) Kırım'ın idari olarak Rusya'dan Ukrayna'ya transferini organize etti.

1920'lerin başlarında bir dereceye kadar yapay olarak yaratılmış Orta Asya cumhuriyetleri, bir ulusal titizlik hissi geliştirmeye başlıyordu. Bu 1920'ler ve 30'ların zorluklarını

büyük oranda atlatmış olan, coğrafya ve "İslami yaşam tarzı" ile dikte edilen bir ortak kimlikle aynı anda mevcuttu; evlilik ve cenaze ritüelleri, erkek sünneti, festivaller ve ataerkil aileler. Kruşçev bu bölgeyi ziyaret etmişti ve burayı Üçüncü Dünya'ya Sovyet geliştirme politikasının bir örneği olarak göstermeyi seviyordu. Moskova ile Orta Asya arasındaki kaynak akışı açısından kazanan, Orta Asya olmuştu. Barajlar ve altyapı inşa ediliyordu ve farklı cumhuriyetler, kendi payları için Moskova'da birbirleriyle rekabete girerek birbirlerinden ayrı bir ulusal fark duygusu geliştirdi. Kruşçev'in Parti Karşıtı Grup ile yüzleşmesinde yerel destekçilerinden biri olan Özbek lider Nuritdin Mukhitdinov, Politbüro'ya seçilen ilk Orta Asyalı olmuştu.

Letonya 1945'te Sovyet idaresinin tekrar tesisiyle rahatsız olmuştu ve 1940'larda ve 50'lerde lideri bir Letonyalı olsa da –iki savaş arası dönemi Moskova'da geçirmiş olan Eski Bolşevik Jānis Kalnbērziņš– Baltıklardaki diğerleri gibi yerel Komünist Parti, "Rus" idaresine karşı halktaki kırgınlık karşısında güvenilirlik kazanmakta zorlanıyordu. Letonyalı parti liderliği, 1959'da milliyetçilikle suçlanan iki cumhuriyet elitinden biriydi ve Letonya nüfusunda güvenilirliğini artırmak için gerçekten de Ruslara karşı ayrımcılık politikalarına yatkınlığı vardı. 1959'da başı dertte olan diğer cumhuriyet hükümeti Azerbaycan'ınki olup federal yasaya ters düşerek Azericeyi cumhuriyetteki tüm okullarda zorunlu kılmıştı, oldukça büyük ulusal azınlıklara (Ruslar, Ermeniler, Gürcüler) hizmet veren okullarda bile. Ayrıca ekonomik milliyetçilikten de suçlu bulunmuşlardı; Tiflis'e Karadağ gaz boru hattının inşasına karşı çıkmışlar, Azerbaycan Bakanlar Konseyi'nin başkanı "Bu gaz bizimdir ve Gürcülere veremeyiz" demişti.

Kafkaslar, Ukrayna'nın tersine genel olarak Stalin'in ölümü ve Beriya'nın gözden düşüşünün ardından Birlik'te genel

olarak bir statü kaybından mustaripti: Stalin'in ömrünün son yıllarında Gürcüler ve Ermeniler Sovyet Merkez Komitesi'nde aşırı temsil edilmiş olsalar da 1961'de temsil güçleri yarıya inmişti. Ancak kendi cumhuriyetlerinde işleri kendi bildikleri gibi yürütüyorlardı. Gürcü Vasili Mzhavanadze'nin neredeyse yirmi yıldır birinci sekreter olarak konumunu sağlamlaştırdığı Gürcistan, Abhazlar ve Güney Osetyalılar gibi yerel azınlıklara milliyetçi baskı ve yolsuzluklarla şöhret kazandı. Özel girişim o kadar yüksek derecede tolere ediliyordu ki buraya gelen turistler acaba kazayla Sovyetler Birliği'ni terk edip etmediklerini merak ediyorlardı.

Kruşçev genel olarak bölgesel liderliklere daha fazla hareket özgürlüğü vermekten yanaydı. Cumhuriyet parti sekreteri olarak kendi tecrübeleriyle, olay yerindeki koşulları anlamayan Moskovalı bakanlık bürokratlarının sonu gelmeyen talimatlarının ne kadar asap bozucu olduğunu hatırlıyor ve bölgesel parti sekreterlerinin kendi kararlarını almaları gerektiğini düşünüyordu. 1957'de merkezi endüstriyel bakanlıkları dağıtmak ve bunların yerini alacak bölgesel ekonomik konseyler kurmak için bir planı (*sovnarkhozy*) hayata geçirdi; merkezi hükümeti zayıflatırken (güç tabanının bir parçası değildi) bölgesel parti sekreterlerini (bunlar güç tabanındaydı) güçlendirmeye yararı olan bir hareket. Bu reform birden fazla bürokratik damara bastı ve büyük uygulama sorunlarıyla karşılaştı, ancak 1962'de Kruşçev bu programı, tarım ve endüstriyle ilgilenmesi için sırasıyla her biri kendi birinci sekreteri olan cumhuriyet ve bölgesel parti komitelerinin çatallanmasıyla daha da ileri götürmeye çalıştı. Bu kendi güç tabanının damarına basmak anlamına geliyordu. Bölgesel parti komitelerinin üçte biri aslında hiç ayrılmadı ve Kruşçev'in "kuş beyinli entrikalarından" biri olarak görülen tüm program, düşüşünden hemen sonra rafa kaldırıldı.

KRUŞÇEV'İN DÜŞÜŞÜ

Genel olarak Kruşçev'in bir müttefiki olarak düşünülen Mikoyan, Kruşçev'in Parti Karşıtı Grup karşısında kazandığı zaferin ardından "burnunun kalktığını" ve "kimseye hesap vermek zorunda olmadığı" hissine kapıldığını düşünüyordu. Ancak aslında hesap verilecek bir Politbüro vardı, kamuoyundan hiç bahsetmeyelim. Entelijansiyayla "sivil topluma" bir jest olması gereken çeşitli toplantılarda Kruşçev'in tepesinin tası atarak modern sanatı "köpek boku" olarak aşağılamış, heykeltıraş Ernst Neizvestni'ye "ibne" demiş ve Evtuşenko ile bir bağırma yarışına girmişti ve Politbüro üyeleri suratlarını buruşturmuştu. Toplum katmanlarında aşağı inildikçe güvenlik polisi tarafından izlenen popüler sohbetler giderek daha saygısız bir hal alıyor, Kruşçev hakkında şakalar ve lakaplar daha önce görülmemiş seviyelere çıkıyordu – "mısır tezgâhçısı", "komedyen", "hilebaz", "gaspçı", "Çar Nikita" ve hatta "Troçkici" bunların arasındaydı.

Kruşçev Moskova Manège'de sanat sergisinde, 1962

Politik tabutuna iki olay çivi çakmıştı. İlki 1962 yazında güney Rusya'da Novocherkassk'da, yakın zamanda et ve tereyağı fiyatlarında çok nefret edilen artışa denk gelen üretim kotalarındaki artışın getirdiği bir işçi greviydi. Başka bir ülkede başka bir zamanda bu sıradan sıkıcı bir haber olabilirdi, ancak Sovyetler Birliği'nde grevler ve isyanlar olmazdı (1956'daki Tiflis, nadir bir istisnaydı), bu yüzden şok yaratmıştı ve yerel liderlik buna çok kötü tepki gösterdi. Askerler Novocherkassk parti komitesi binasının önünde göstericilere ateş açarak en az yirmi dört ölüme yol açtı.

Daha kötüsü, 1962 Kasım'ında Küba füze krizi ile uluslararası sahnede gelecekti. Fidel Castro'nun Küba'daki Sovyet yanlısı hükümeti korktukları bir ABD saldırısına karşı Sovyet askeri yardımı istemişti ve Kruşçev de onlara Sovyetler Birliği'nin küçük stokundan birkaç kıtalararası nükleer füze göndermişti. Bir savaş başlatmayı planlamıyordu ancak Amerikalıları askeri harekattan caydırmak, onlara "kendilerine doğrultulan düşman füzelerinin [Türkiye'deki füzeleri kastediyordu]" nasıl bir his olduğunu göstermek, "onlara kendi ilaçlarından tattırmak" istiyordu. ABD Başkanı Kennedy blöfünü gördü, Kruşçev geri adım atmaz ve füzeleri geri çekmezse nükleer savaş tehdidinde bulundu; gergin bir bekleyişin ardından Kruşçev boyun eğdi. Afallamış bir dünyaya göre bir süper güç, rekabeti felaketin sınırına getirmiş gibiydi. Kruşçev'in Politbüro meslektaşları da aynı reaksiyonu göstermişti; ayrıca geri adım atanın Sovyetler Birliği olmasının utancı ve Kruşçev'in onları bu belaya sokmalarının öfkesi.

Kruşçev'in 1964 Nisan'ındaki yetmişinci doğum günü, kültünün zirvesini işaretliyordu ancak bu noktada meslektaşları ondan tamamen bezmişti. Kruşçev'in kanatları altında olan, Bakir Topraklar programı esnasında Kazakistan parti komitesine başkanlık eden ve artık bir Politbüro üyesi ve partinin ikinci sekreteri olarak Moskova'da bulunan Leonid

Brejnev liderliği alarak Politbüro üyelerini Kruşçev'in görevden alınmasını destekleyecek hale getirdi. KGB'den Vladimir Semiçastni de olaya dâhil olarak önlem amacıyla Kruşçev'in kişisel muhafızlarını değiştirdi ancak bu, gereksiz bir sigortaydı. Ekim ayında meslektaşlarının dayanışma eksikliğini ve yargılarındaki hatalarını eleştirdiği iki günlük bir tartışmada şaşkına dönen Kruşçev kekeleyerek bir cevap verdi ve tamamen demokratik bir prosedürle tüm görevlerinden alındı; Politbüro'nun oybirliği ile.

Kruşçev kalan yedi yılını Moskova'da bir emekli olarak yaşadı (iktidardan düşen bir lider için ilk) ve moral bozukluğu döneminin ardından anılarını dikte ettirmeye başladı. Bu belki ilk değildi çünkü Troçki ondan önce yapmıştı ancak Troçki'nin aksine Kruşçev devlet sırlarını açığa vurmamaya sadakatle dikkat etmişti, ancak dürüsttü ve meslektaşları hakkında genelde komikti. Eskiden konuşmalarını yazmış olan

Kruşçev'in Moskova'da Novodeviçi Mezarlığı'ndaki mezarı, Ernst Neizvestni tarafından yapılan büstü ile.

Fedor Burlatski'nin daha sonra belirteceği üzere politikadaki son yıllarının şişkin özgüveni gitmiş, geriye köylü sağduyusu ile merak kalmıştı. Ancak bunlar hâlâ Sovyet zamanlarıydı ve anıların ülke içinde yayınlanamayacağı açıktı. El yazmaları Birleşik Devletler'de yayınlanmak için dışarı kaçırıldı ve uluslararası bir çok satan oldu. Sovyet politikacıları emekliliğinde Kruşçev'den uzak durdular ancak beklenmedik bir şekilde, onu ziyaret etmekten korkmayan bazı sanatçılar ve yazarlarla dostluk kurmuştu. Bunlardan biri, 1962'de Kruşçev'in aşağılamasının hedefi olan Neivestni idi. Kruşçev'in Novodeviçi Mezarlığı'ndaki mezarını işaretleyen büst, onun eseridir.

6. BÖLÜM

BREJNEV DÖNEMİ

Politbüro denklik ilkesini ihlal ettiği için Kruşçev'den kurtulmuştu, yani onun yerini doğal olarak bir "kolektif liderliğin" alması gerekiyordu. Üçlü bir idare tarafından yönetiliyordu: Azli organize eden ve Kruşçev'in ayrılmasından sonra partinin birinci sekreteri (ve 1966'dan sonra da genel sekreteri) olan Leonid Brejnev; Bakanlar Konseyi'ne liderlik eden Aleksey Kosygin; ve Yüce Sovyet Başkanlığı'nın başkanı Ukraynalı Nikolay Podgorny. Kosygin ekonomik reformun ve ekonominin tüketici kısmının destekçisi olarak başlangıçta çok ön plandaydı, ancak 1960'ların sonlarında ekonomik reform ile birlikte politik yıldızı da sönmeye başladı ve Podgorny de 1977'de artık bir kenara itilmişti. Böylece nihayetinde Brejnev partinin yanı sıra devlet liderliğini de kazanmıştı ve son yıllarında kendini özellikle de askeri onurlar ve nişanlarla donatmıştı (veya meslektaşları tarafından donatılmıştı). Uzun bir dönem olmuştu –neredeyse yirmi yıl– ancak 1982'de ölümünden önceki beş yıl giderek azalan fiziksel ve zihinsel kapasitesiyle gölgelenmiş olup televizyonda giderek halsiz gözükmesi, bunu halkın gözünde iyice görünür hale getirmişti.

1906'da Ukrayna'da bir Rus işçi ailede doğan ve 1930'larda mühendislik eğitimi alan Leonid Brejnev, politik kariyerine Ukrayna parti organizasyonunda Kruşçev'in altında başlamış, Dnepropetrovsk, Moldova ve Kazakistan'da birinci sekreter olarak görev yaptıktan sonra 1956 başlarında Politbüro'nun bir aday üyesi olarak Moskova'ya gelmişti. Entelektüel kasıntıları olmayan dikkatli bir pragmatistti, pek çok kişi tarafından sıradan biri olarak gözüküyordu ve halk için de pek çok fıkranın konusuydu. Ancak kendi de kendi hakkında şaka yapabiliyordu: Konuşma yazarlarından birisi, halka seslenişlerinden birinde Marx'tan bir alıntı eklemek istediğinde şöyle itiraz ettiği söylenir: "Ne anlamı var? Lenya Brejnev'in Marx'ı okuduğuna kim inanır?" Bu "Lenya" (Leonid'in kısaltması) onun için tipikti: Politbüro meslektaşları ona böyle hitap ediyorlardı, o da onlara Yura (Yuri Andropov), Kostia (Konstantin Chernenko), Andriuşa (Andrei Gromyko) ve benzeri şekillerde hitap ediyordu. Vladimir İlyiç (Lenin), Yosif Vissarionoviç (Stalin), ve hatta Nikita Sergeyeviç (Kruşçev), bunun fazla samimi olduğunu düşünebilirdi.

Brejnev kendisinden önce Stalin ve Kruşçev'in de yapmış olduğu gibi akranları arasında üstünlük kurmak için manevra yaparken bu süreç kan dökülmeden, hatta beyin takımının dışında kalanların sert düşüşleri bile olmadan yürütülmüştü (Brejnev genellikle onlar için zincirin alt katmanlarında avantajları devam edecek şekilde bir arpalık buluyordu). Son yıllarda gelişmiş küçük bir külte rağmen Brejnev, Kruşçev'den çok daha eşitlikçi bir tipti, dolayısıyla bol miktarda samimi Politbüro kolektifliği mevcuttu: Düzenli toplantılar ve konsültasyonlar, bağımsız "kuş beyinli entrikaların" sonu, kolektif kararlar ve genellikle Brejnev'in kendisi tarafından ayarlanan sosyal ve aile etkinlikleri. Pek çok ortak noktası olan bir gruptu. Yarısından fazlası işçi sınıfı veya köylü kökenliydi ve Brejnev gibi olumlayıcı eylem programlarıyla genellikle mühendislik için yüksek eğitim almaya gönderilmişti. Genç

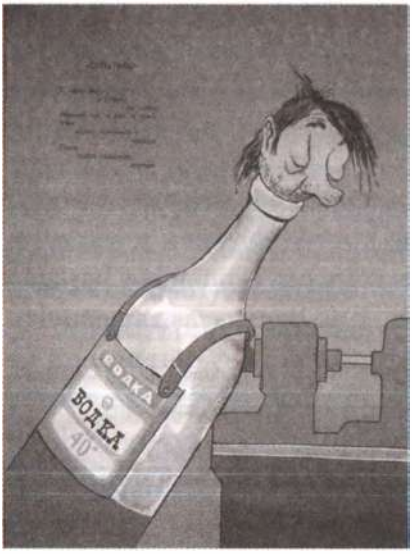
Komünist mezunlar olarak Büyük Temizlikler'in ardından bu gruba açılan çok hızlı terfi fırsatından faydalanmışlardı. Gençliklerinde öğrendikleri ideoloji Marksizm-Leninizm olup üretim araçlarının kamu mülkiyeti tartışılmazdı, kapitalist Batı'ya duyulan şüphe de. Aşağı yukarı aynı yaşlarda olup savaş esnasında sivil cephede hükümetin yüksek katmanlarında ve parti konumlarında veya Brejnev gibi silahlı kuvvetlerde politik subaylar olarak görev yapmışlardı.

Brejnev çağı, bakış açınıza bağlı olarak Sovyet zamanlarının en iyisi veya en sıkıcısı olabilir. Ancak en kötüsü olduğu kimse tarafından söylenmemiştir ve Sovyet liderlerinin, özellikle de duraklayan ekonomik büyüme hızının onları can evinden vurduğu 1970'lerden önce tatmin olmaları için pek çok sebepleri vardı. Bu, Sovyetler Birliği'nin Birleşik Devletler ile askeri denkliğe ilk defa ulaştığı ve Üçüncü Dünya'da etki için dengi olarak rekabet ettiği dönemdi. Büyük bir petrol üreticisi olmuştu ve 1970'lerin ikinci yarısında uluslararası pazarda petrol fiyatları, Sovyetler Birliği'nin avantajına iki katına çıkmıştı. Sovyet GSMH'si hem brüt olarak hem de diğer güçlere göreceli olarak artmaya devam etmişti ve 1970'lerde Birleşik Devletler'inkine tarih boyunca en yakın seviyeye gelmişti (ABD GSMH'sının hâlâ üçte biri kadardı ancak 1946'da sadece beşte biriydi).

1980'lerde nüfusun üçte ikisi kasabalarda ve şehirlerde yaşıyordu, savaş arifesinde ise üçte biri. İşsizlik endişesi yoktu ve ev kiralarıyla temel gıda maddelerinin fiyatları düşük tutuluyordu. Kruşçev'in idaresinde başlatılan apartman inşa programı sayesinde kendi banyoları olan ayrı apartman dairelerinde yaşayan Sovyet ailelerinin oranı, on yıl içerisinde neredeyse iki katına çıkmıştı. Tüketici refahının tüm indisleri yükselişteydi: 1970'lerde her iki aileden birinde televizyon, her üç aileden birinde buzdolabı varken 1980'lerin sonunda her ailede bunlardan bir tane vardı. Binek arabaları –Kruşçev bunları onaylamıyordu– az sayıdaki şanslı için de olsa da

müsait hale gelmişti. Kentli çocukların yanı sıra kırsalda da daha fazla çocuk ikincil eğitim almaya başlamıştı; nüfusun yüksek eğitim almış kesimi Brejnev döneminde iki kattan fazla artarak neredeyse yüzde 10'a ulaşmıştı. Sovyet sınırlarının 1950'lerin ortalarında yurt dışı turizmine açılmasından beri yüz binlerce Sovyet vatandaşı Paris'e ya da en azından Prag'a âşık olma şansını bulmuştu. Hayat nüfusun tüm kesimleri için kolaylaşmıştı, özellikle de kentlerdekiler için; çünkü sadece maddi koşullar gelişmekle kalmamıştı, aynı zamanda rejim de rastgele terör kullanımını bırakmıştı ve hedefli baskı önlemlerini bile tedbirli bir şekilde kullanıyordu.

Ancak bu pembe tablonun nitelendirilmesi gereklidir. Brejnev çağı tek bir parça değildir ve zirvesi ilk on yılıdır; 1960'ların ortasından 1970'lerin ortasına. Bundan sonra her şey, özellikle de ekonomiyle ilgili olanlar bayır aşağı gitmişti. CIA tahminlerine göre Sovyet GSMH'sının büyüme hızı, 1960'larda yılda yüzde 5 iken 1970'lerde yüzde 2-3'e, 1980'de de yüzde 2'nin altına inmişti. Yüksek petrol fiyatları problemi gizlemeye yardımcı olmuştu ancak petrol fiyatları asla yüksek kalmaz. 1960'larda ve 70'lerin başında yükselen yaşam standartları, Batı'daki yaşam koşullarına daha da aşina olunmasıyla bunlardan bile hızlı yükselen beklentiler meydana getirmişti; sonuç, tüketicilerin artan hayal kırıklığıydı. Sovyetler Birliği'nde her zaman bir sorun olan alkolizm alarm verici şekilde artmıştı, aralıksız içme ve evde imal edilen kaynağı şüpheli içkilerin artan tüketimiyle 1970'lerde alkol zehirlenmesinden ölüm sayısı iki katına çıktı. Sovyet döneminde erkeklerde düzenli bir şekilde artan yaşam beklentisi, birincil olarak erkeklerde alkolizm yüzünden 1960'ların ortalarında düşmeye başladı (kadınlarda yaşam beklentisi etkilenmemişti). Erkeklerde yaşam beklentisi 1965'te altmış dörtten 1980'de altmış bire inerken aynı dönemde Birleşik Devletler'de altmış yediden yetmişe çıkmıştı.

"Votka uzmanı": 1980'lerin ortalarından bir Kukriniski posteri, tornasında sızmış sarhoş bir işçi gösteriyor.

Başarıların bile bazen kendi dezavantajları vardır. Tüm bu eğitim genişlemesi, potansiyel olarak endişe verici ölçülerde bir kuşaklar arası fark yaratmıştı: 1980'lerin sonlarında yirmili yaşlardaki nüfusun yüzde 90'ından fazlası ikincil veya daha yüksek bir eğitim almışken ellili yaşlarda bu oran, yüzde 40'ın altındaydı; ancak ülkeyi bu ikinci grup yönetiyordu. ABD'li akademisyenler 1970'lerin göçmenleriyle yapılan bir görüşmenin sonuçlarını savaş sonrasında 1940'ların sonlarında yürütülmüş olan Harvard Görüşme Projesi'ninkilerle karşılaştırdıklarında, 1970'lerdeki daha genç görüşmecilerin Sovyetler Birliği ile yaşlılara göre kendilerini daha az ilişkilendirdiklerini bulmuşlardı. Yaşlıların stabilite olarak hoş karşıladıkları şey gençlere daha çok (o zamanlarda bazı Batılı bilim insanları arasında popüler olan terimle) "taşlaşmak" veya (Mihail Gorbaçov'un daha sonra karakterizasyonuyla) "stagnasyon" gibi geliyordu. "Mezarlıkta her şey çok huzurlu... her şey kültürlü ve edepli... ne nimet", çağın gitar grup-

larının resmi olmayan toplantılarında söylenen bir şarkının (*"Na kladbishche"*) ironik nakaratıydı.

EKONOMİ

Uzun vadeli en büyük sorun, ekonomik sistemdi. Merkezi planlama, üretim hedefleri ve kuvvetli bir idari merkezileştirme, 1930'larda gelişmekte olan bir ekonomiye başlama işareti verilirken işe yaramıştı. 1940'ların savaş zamanı ekonomisinde bir çerçeve olarak mükemmel iş görmüşlerdi ve savaş sonrasında endüstri ve altyapıyı tekrar inşa etmede iyi iş çıkarmışlardı. Ancak 1960'lardan sonra Sovyetler Birliği'nin ihtiyaç duyduğu karmaşık modern ekonomi için çok daha uyumsuz oldukları ortaya çıkıyordu. Sovyet sisteminin yeniliğe düşman olduğu ortaya çıkmıştı ve dünyada teknolojik değişim hızı arttıkça geride kalmaya başladı. Yabancı teknoloji ithalatı –bunlara bir örnek Volga üzerinde Togliatti'de bir otomobil fabrikası kurması için Fiat ile yapılan kontrattır– aradaki boşluğu sadece kısmen doldurmuştu. Verimlilik endüstriyel sektörler arasında büyük çeşitlilik gösteriyordu ve askeri endüstri ile uzay endüstrisi en tepedeydi. Endüstride kapital yatırımının üretkenliği dünya standartlarına göre çok düşüktü ve hem endüstride hem de tarımda iş gücünün üretkenliği daha da kötüydü. Tarımda üretim 1964'dan sonraki ilk on yılda artmıştı ancak daha sonra hafifçe negatif tarafa kaymıştı, üretkenlik hem kolektif çiftliklerde hem de çalışanların maaş aldıkları devlet çiftliklerinde düşüktü. Kolektif çiftlik modelinden büyük ölçekli devlet çiftliklerine Kruşçev'in Bakir Topraklar programının bir örneğini teşkil ettiği kısmi bir geçiş, ekilen alan miktarını artırmış ancak üretkenlik problemini çözmede başarısız olmuştu.

Reform yanlısı ekonomistlerin tavsiyesini alan Kosygin, girişim performansının bir işaretçisi olarak üretim yerine sa-

tışları (kâr) koyarak 1960'larda planlı ekonomiye pazar unsurları yerleştirmeye çalıştı. Macaristan'da Yeni Ekonomik Mekanizma veya YEM yönergelerinin altında benzer bir şey kayda değer bir başarıyla denenmiş, Sovyetler Birliği'nin 1920'lerdeki kendi market fazı olan YEP'nin anılarını canlandırmıştı. Ancak merkezi planlama sisteminin çok daha derinlerde kök saldığı Sovyetler Birliği'nde reform çabaları, büyük oranda endüstriyel idarecilerin direnişi yüzünden sönüp gitti. Girişimler brüt üretim terimleriyle değerlendirilmeye alışmışlardı, bu da kaliteyi artırmak veya talebe cevap vermek için hiçbir teşviklerinin olmadığı anlamına geliyordu. Ekonomik büyüme indisleri 1970'lerin ikinci yarısında düşmeye başladığında herkes bir problem olduğunun farkındaydı ancak Brejnev liderliği bir çözüm önermiyordu. Belki gelecekte daha radikal bir tepki verilmesi gerekecekti ancak şimdi yok yere ortalığı velveleye vermenin anlamı var mıydı? Özellikle de Sovyetler Birliği, fiyatlarının gökyüzüne fırlamış olduğu bir petrol denizinde yüzüyorken.

Sovyet planlı ekonomisinin kirli sırlarından bir tanesi, iş görebilmesinin bir gri borsaya dayanıyor olmasıydı; bu da pratikte, malların üreticilerden onlara ihtiyaç duyanlara tamamen yasal olmayan yollarla taşınmasıydı. Buna ihtiyaç duydukları hammaddeleri almak için casuslar kullanıp anlaşmalar yapan endüstriyel girişimciler de dâhil oluyordu; sıradan vatandaşlar da. Doğru yerdeki arkadaşlar, ihtiyaç duyduğunuz ürünleri ve hizmetleri el altından almanıza yardımcı oluyordu. Bu alışverişlerde bazen para el değiştiriyordu ancak esas geçer akçe, bir dizi iltimastı. Sovyetler Birliği'nde kullanılan terim *blat*'tı, Çin'deki karşılığı ise *guanxi*; Batılı Sovyetologlar buna "ikinci ekonomi" diyordu. 20'lerin sonlarından beri Batı tarafından fark edilmeden varlığını sürdürmüştü, bunun anlamı Sovyetler Birliği'nde YEP'nin ardından gayriresmi olsa da bir özel sektörün korunmuş olmasıydı.

"Kim kimi yenecek?": Lenin'in proleterya ile burjuva arasındaki sınıf savaşı hakkındaki sloganı, K. Nevler ile M. Ushats'ın rekabetçi tüketim hakkındaki bu 1979 karikatüründe ironik bir şekilde kullanılmıştır.

Ancak bunun yasadışılığı yozlaşmayla (nadir bulunan mallara ulaşmanın yöntemleri arasında memurlara verilen rüşvet ve iltimaslar vardı) ve kriminallikle (ikinci ekonomide satılan mallar genellikle birinciden çalınmış olanlardı) derin olarak iç içe olması anlamına geliyordu.

Brejnev döneminde temel mallara yasal olarak erişim iyileşmişti. Ancak bu esnada tüketiciler zorunlu olmayan mallar için de iştahlanmıştı ve çekici gelen bu mallar her zaman zor bulunuyordu. Yeni orta sınıfın kullanışlı bağlantılar geliştirmenin yanı sıra kuyrukta öne geçmek için kullandıkları çeşitli yöntemleri vardı. Bölgesel elitler, bazen merkez onayıyla, bazen de onaysız olarak her zaman sadece kendi kullanımları için erişime kapalı özel dükkânlar ve tıbbi klinikler için bastırmışlardı, ancak sadece yüksek konumlarda bulunanlar için değil, aynı zamanda elit statüsü olan yazarlar, doktorlar ve sporcular için de böyle tesislerin sayısı katlanarak artmıştı.

Brejnev (önde soldan ikinci sırada) Alman lider Eric Honecker ile Schönefeld Havalimanı'nda, Berlin 1974.

Evden işletilen küçük ölçekli özel işler (terzilik, elektrikçilik, oto tamirciliği) az çok yasal olarak serpilmişti, para karşılığında çalıştırılan işçiler olmadığı sürece. Kamu malının bireyler tarafından iç edilmesinin hırsızlıktan tamamen farklı bir şey olduğuna dair Sovyet alışkanlığı sürmekteydi; artık sadece kamu inşaat alanlarından tuğlalar ve borular almak yerine resmi limuzinlerden şahsi arabalara benzin hortumlama anlamına geliyordu.

Brejnev'in 1966'daki Yirmi Üçüncü Parti Kongresi'nde ortaya attığı slogan "kadrolara güven" olup bölgesel ve yerel liderlerin genellikle kendi işlerini kendilerinin yürütmesine izin verildiği, nadiren tenzil edildikleri ve eğer tenzil edilirlerse de ciddi ceza almadıkları merkezi bir karışmama politikasına işaret ediyordu. Bu, bürokraside stabilite sağlamış, ancak yöneten elitler arasında, özellikle de Orta Asya ve Kafkaslar'daki cumhuriyetlerde fark edilen yozlaşmayı cesaretlendirmişti.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Brejnev liderliği, kendinden önceki bütün Sovyet liderlikleri gibi barışa adanmış olduğunu iddia etmişti ve büyük ölçekli savaş karşısında seleflerinden daha az isteksiz olduğunu düşünmek için bir sebep yoktu; kendinden önceki hükümetlerin seviyelerini aşan olağanüstü yüksek seviyelerdeki askeri harcamalar dışında. 1985'te Sovyet silahlı kuvvetlerinde neredeyse altı milyon asker vardı; 1960'takinin iki katıydı ve dünyadaki en büyük silahlı kuvvet olmuştu. Savunma bakanı Mareşal Andrey Greçko 1973'ten beri Politbüro'nun bir üyesiydi; 1950'lerin ortasında kısa süreli olarak bu konumda bulunan Jukov haricinde Politbüro'daki tek asker. Silahlı kuvvetlerin partiye itaat ettiği eski düzen temelde değişmemiş olsa da Brejnev askeriyeyle iyi geçiniyor ve genelde istediklerini veriyordu.

Kruşçev sonrası liderlik gergin bir uluslararası durum miras almıştı, orta menzilli nükleer silahlarla donanmış Amerikan üsleri Sovyetler Birliği'ni çevreliyordu ve ABD'li politikacılar Sovyetler Birliği'nin avantajlı olduğu bir "füze aralığı" hakkında endişelerini ifade ediyorlardı (aslında terör dengesi ciddi şekilde Amerikalıların lehineydi). Berlin hâlâ kaynayan bir kazandı ve yakın zamandaki Küba füze krizinde üçüncü bir dünya savaşı kıl payıyla atlatılmış gibi gözüküyordu. Küba'daki aşağılayıcı geri adıma tepki gösteren Sovyet silahlı kuvvetleri, gelecekte Birleşik Devletler'e karşı durup Sovyet müttefiklerini koruyabilmek için büyük bir güçlenmeye ihtiyaç olduğunu iddia ediyordu. Politbüro'da bir "ya silah ya gıda" tartışması yaşandı ancak silahlar kazandı. Vietnam'daki savaşta güneyde çözülmekte olan anti-komünist hükümeti desteklemeye çalışan ABD'nin müdahalesi 1960'larda hızla arttı ve Sovyetler Birliği'nin Ho Chi Minh'in Kuzey Vietnam'ına 1965'te askeri yardıma başlamasıyla gerilim tırmandı. ABD retoriği Vietnam'ın komünizme düşüşünün,

sömürgecilik sonrası sallantıda olan diğer rejimlerin de onu izlemesine yol açacak bir "domino taşı" olduğuydu.

Ancak artık Sino-Sovyet[7] ayrılmasının ardından dünya komünizminde Sovyetler'in baskınlığı garanti değildi. Vietnam'da hem Sovyetler hem de Çinliler kuzeyi desteklemişti ancak Çin –uluslararası statüdeki yükselişi, 1971'de BM Güvenlik Konseyi'ndeki sandalyesini aldığında tanınmıştı– kesinlikle Üçüncü Dünya'da kendi gündemini izliyordu; bazen Birleşik Devletler'in yanı sıra Sovyetler Birliği ile de rekabet içinde. 1969'da Sovyetler Birliği ve Çin arasında çelişen toprak iddiaları yüzünden artan gerilim, Ussuri Nehri boyunca sınır çatışmalarına yol açmıştı. 1970'lerin ortalarında Çinliler Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya'da sadece bir "emperyalist" güç olarak adlandırmıyorlar, dahası iki emperyalist süper gücün daha tehlikelisi olduğunu da söylüyorlardı.

Doğu Avrupa Soğuk Savaş gerilimlerini tırmandırıyordu çünkü Birleşik Devletler –ve içindeki etnik lobiler– buralardaki Sovyet tipi rejimlerin mevcudiyetini gayrimeşru olarak görüyordu ve bu ülkelerin nüfusları da benzer görüşe meyilliydi. Macaristan 1956'da meydan okudu ve tokadı yiyip oturdu, aynısı aynı yıl daha küçük ölçekte Polonya'da oldu. Ancak 1960'ların sonlarında problem, blokta tarihi olarak en sosyalist ve Sovyet yanlısı olan Çekoslovakya idi. 1968'de reformcu bir komünist lider olan Aleksandr Dubçek "insani yüzü olan bir sosyalizm" (parti ve polis baskınlığının azalması) getirmeye çalıştığında Sovyetler Birliği tanklarını göndermişti. Bu hem içeride (Moskova ve Leningrad entelijansiyasının büyük kısmını dehşete düşürmüştü) hem de Doğu Avrupa'da ve Sovyetler'in Birleşik Devletler ile ilişkisinde zarar verici sonuçlara yol açmıştı. Tehlikeye düştüğü herhangi bir yerde "sosyalizmi" kurtarması için Sovyetler Birliği'nin müdahale

7 Bozulan Çin-Sovyet ilişkilerini ifade etmek için kullanılan bir siyasi terim. (ed.)

edebileceğini söyleyen yeni bir "Brejnev doktrini", Sovyet bloğundan hiçbir ülkenin çıkamayacağı anlamına geliyordu. Bu, 1956'daki Macarların aksine aslında Sovyet bloğundan çıkmayı veya sosyalizmi terk etmeyi hiç düşünmemiş olan Çekler için özellikle onur kırıcı olmuştu; yine de eğer reformlar uygulanmış olsaydı niyetleri daha sonra değişebilirdi.

Brejnev rejiminin askeri yığınağına, Birleşik Devletler ile daha fazla yüksek seviye temaslar ve ortaklaşa silah kontrolü anlaşmalarıyla kimilerinin tutarsızca gördüğü bir detant arayışıyla, Soğuk Savaş tansiyonlarına bir rahatlama eşlik ediyordu. 1970'lerin başlarında bu yönde biraz ilerleme kaydedilmiş olup 1971'de Berlin'de bir anlaşma imzalanmıştı ve sonraki yıl bunu stratejik silah sınırlama anlaşması (SALT I) izlemişti. Sovyet ABD Enstitüsü'nün lideri ve daha önce de Kruşçev'in danışmanlarından biri olan Georgi Arbatov, güler yüzlü çehresiyle Birleşik Devletler'de tanıdık bir sima haline gelerek detant argümanını güvenlik uzmanlarına ve televizyon ile de Amerikan halkına sundu. Lakin ABD'de Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanlık ve şüphe çok derinlerde kök salmıştı, aynı Sovyet tarafında da olduğu gibi ve detant, Amerika'nın Vietnam'dan küçük düşürücü çekilişinin ardından 1970'lerin ikinci yarısında durakladı. Sovyetler Birliği artık Üçüncü Dünya'da etki için Birleşik Devletler'in aktif bir rakibiydi ve Vietnam'daki kurtuluş hareketine verdiği destek ile buradaki prestijini artırmış olup Afrika, Orta Doğu ve Orta Amerika'daki Amerikan yanlısı hükümetlere meydan okuyan anti-koloniyal milliyetçi güçleri destekliyordu. Bu jeopolitik rekabette iki taraf için de aksaklıklar olmuştu: Sovyetler için İsrail'in Arap uluslarını (Mısır, Suriye ve Ürdün) Altı Gün Savaşı'nda mağlup etmesi; Birleşik Devletler için Amerika tarafından desteklenen İran Şahı'nın 1979'da radikal Müslümanlar tarafından alaşağı edilmesi.

Sovyet dış politika uzmanı ve detant savunucusu Georgi Arbatov, Amerikalı Sovyetolog Seweryn Bialer ile.

Altı Gün Savaşı, Sovyetler Birliği için diplomatik bir mağlubiyet olmuştu ancak aynı zamanda Sovyet Yahudileri arasında gurur ve İsrail destekçisi bir milliyetçilik tetikleyerek yeni bir iç problem de yaratmıştı. Bu "Siyonizme" ve Yahudi kültür yaşamına karşı bir baskıya yol açtı, bu da Yahudilerin göç etme hakkı için oldukça göz önünde sürdürülen bir uluslararası kampanyayı tetikledi. Yahudilerin Sovyetler Birliği'nden göçü Birleşmiş Milletler ve ABD Kongresi'nde gündeme gelen bir insan hakları meselesi haline gelmişti ve ABD'nin 1974'teki *Ticaret Reformu Yasası*'na cezai Jackson-Vanik maddesinin eklenmesine sebep olmuştu. Sovyet liderleri burada bir çıkmaza girmişti çünkü göç politikalarının bu hakkı sadece Yahudilere değil, (dürüstçe) *herkese* yasakladığını iddia ederek kendilerini pek de savunmuş olamazlardı. Nihayetinde 1971-1981 yılları arasında 236.000 Yahudi Sovyetler Birliği'ni terk etti (Sovyet antisemitistlerin bakış açısıyla Yahudilere verilen imtiyazların başka bir örneği), bunların yarısından biraz fazlası İsrail'e ve büyük bir grubu da Birleşik Devletler'e yerleşti. Ancak pek çok bürokratik gecikme ve yüksek eğitimli olanlar için uygulanan yüksek çıkış vergisiyle net etki, ödün-

ler kazanmak değil, Sovyetler Birliği'nin Yahudi göçüne karşı sempati duymadığının altını çizmek olmuştu.

1980'lerin başlarında sırada daha da fazla halkla ilişkiler felaketi vardı. Polonya'da Dayanışma hareketinin yükselişiyle Doğu Avrupa'da komünizme karşı başka bir tehdit kendini göstermişti, ancak bu defa Polonya hükümetinin kendisi sıkıyönetim ilan etmişti ve Sovyetlerin birlik göndermesi gerekmemişti. Bağlı ülke Afganistan'ın iç savaşına Sovyetler'in ihtiyatsız müdahalesi, herhangi bir rasyonel kâr-zarar analizine değil, Brejnev liderliğinin bir süper gücün nasıl davranması gerektiği fikrine dayanıyordu. Sovyet dış politika çevrelerindeki eleştirmenler "Kendi Vietnam'ımızın olması gerekiyordu" diye of çekiyordu ve gerçekten de böyle olduğu kanıtlandı: Sovyetler Birliği, aynı Birleşik Devletler'in Vietnam'da yaptığı gibi pek çok zayiat karşısında hiçbir şey elde edememiş ve nihayetinde (Gorbaçov yönetiminde) küçültücü bir şekilde geri çekilmeye zorlanmıştı. Kamunun itirazı, Amerikalılarınkinden daha sönüktü ancak ordu moraline benzer hasar verilmişti ve Sovyetler'in kırgın ve demoralize Afganistan savaşı gazileri sorunu, Birleşik Devletler'in Vietnam gazileriyle yaşadıklarından muhtemelen daha da kötüydü.

Afganistan bir kenara bırakılırsa Brejnev'in Sovyetler Birliği, diğer süper gücün alarm verici istikrarsızlığından kaçındığı için kendisini tebrik edebilirdi. Birleşik Devletler 1960'larda öğrenci ve vatandaşlık hakkı huzursuzluğu dalgaları, anti-Vietnam protestoları ve Kara Panterler'i yaşamıştı ve Watergate skandalıyla hükümet meşruluğuna karşı büyük bir krizin ardından Başkan Nixon görevi kötüye kullanmaktan suçlanmış ve 1974 Ağustos'unda istifa etmişti. Brejnev ve Sovyet vatandaşlarının pek çoğu, Sovyet ulusal azınlıklarının siyahi Amerikalılar kadar kızgın ve asi olmamalarına, Sovyet gençlerinin yaşlılara çok yabancılaşmadığına ve adabımuaşereti Amerikalıları denkleri kadar hakir görmediğine dua edi-

yor olmalılardı; ve kocaman banliyö evleri, duble martinileri ve havalı arabaları olan Amerikalıların şikâyet edecek neyi vardı ki?

CUMHURİYETLERDE

Sovyetler Birliği'nin ulusal azınlıklarıyla Amerikan ırk problemine benzer hiçbir şey yaşamadığı kesinlikle doğrudur. Aleni etnik çatışmalar göreceli olarak nadirdi ve meydana geldiklerinde genellikle iki etnik azınlık arasında veya bir etnik azınlık ile baskın çoğunluk arasında geçiyorlardı, Orta Asya veya Kafkas cumhuriyetlerinde Rusları kapsayanlar gibi. 1940'ların etnik tehcirleri problemler yaratmıştı; Kazakistan'da bu cumhuriyetin liderliğinin yeni gelenlerden hoşnutsuzluğu, yeni gelenlerin buraya vardıklarında yaşadıkları ıstırap kadar şiddetliydi. Kruşçev'in Gizli Konuşması'nın ardından eski evlerine dönebilen "sürülmüş halklardan" bazıları, bu evlerin yabancılarla dolu olduğunu görüyorlardı. Baltık cumhuriyetleri 1939'da Sovyetler Birliği'ne –Baltıklar'ın görüş açısından "Doğulu" ve dolayısıyla da kültürel olarak aşağı bir güç– dâhil edilmelerine ve bu şekilde iki savaş arası dönemdeki bağımsızlıklarını kaybetmelerine hâlâ kırgındı. Bu bölgede güçlü, pasif Rus karşıtı hisler baki kalmıştı ve Litvanya'da Katolik kilisesinin etrafında milliyetçi bir protesto hareketi, 1970'lerin başlarından sonra yeraltında bir mevcudiyet kazanmıştı.

Cumhuriyetler giderek artan bir şekilde yerel yöneticiler tarafından idare ediliyor, yerli elitlerin desteğini alarak bunları ulusal (Orta Asya'da laik İslam) renklerde sunuyorlardı. Kazak Dinmukhamed Kunaev 1964 Ocak ayında Kazakistan'ın birinci sekreteri ilan edildikten sonra (Bakir Topraklar dönemi esnasında Brejnev dâhil bir dizi Rus ve Ukraynalı sekreteri izlemişti) etnik Kazakların partiye dâhil edilmesi iki yıl

Iu Çerepanov'un 1979 yılından, Pereyaslav Anlaşması ile "Ukrayna'nın Rusya ile Birliği"nin 325'inci yıl dönümüne işaret eden bu karikatüründe ulusların dostluğu kutlanmaktadır.

içerisinde iki katına çıkmıştı. Daha önce de olduğu gibi genel olarak cumhuriyetlerde Moskova'nın gözü kulağı olacak Slav bir ikinci sekreter vardı ancak Brejnev döneminde Kunaev ve Volodimir Şerbitski'nin Politbüro'nun tam zamanlı üyeleri oldukları ve Azeri, Gürcü, Özbek ve Belarus birinci sekreterlerin aday üyeler oldukları zaman bu sadık ikinci sekreterler bariz bir şekilde alt rütbede kalmışlardı. Cumhuriyet liderleri Moskova yatırımı için enerjik (ve birbirleriyle rekabet halinde) lobicilerdi ve çoğu, kaynakların ekonomik akışının net yararlanıcılarıydı. Kişi başına düşen gelirin en yüksek olduğu, Sovyetler Birliği'nin en gelişmiş kısmı Baltıklar istisna olup Rusya Cumhuriyeti ve Ukrayna daha az gelişmiş cumhuriyetlerin ödeneğine katkıda bulunuyordu.

Uzun vadeli resmi plan ulusal farklılıkları kaynaştırmak olsa da bunun gerçekleştiğine dair az sayıda işaret vardı. Cumhuriyetler bunun yerine Moskova'nın örtülü onayıyla sessizce ulusal farklılıkları dayatıyor ve kuvvetlendiriyorlardı. Sovyet vatandaşları anketlerde etnik toleransı kuvvetle

destekliyorlardı ancak pratikte kendi etnik grubundan biriyle ya da en azından yakın olanlarla (Ruslar ile Belaruslar, Özbekler ile Tacikler gibi) evlenmeyi tercih ediyorlardı. Yabancılarla evlenme oranları düşüktü ve bu şekilde evlilikler sıklıkla, zaten kendi yerel cumhuriyetlerinin dışında yaşayan insanlar arasında gerçekleşiyordu. Sovyetler Birliği'nin Müslüman bölgelerindeki (Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan) doğum oranlarının tarihi olarak Hristiyan bölgelerden (Rusya, Ukrayna, Belarus, Ermenistan, Gürcistan) çok daha yüksek olduğu göz önüne alındığında nüfus bilimciler Slavların azınlığa düşecekleri bir gelecek görmeye başlamışlardı.

Gerçekten de Brejnev çağının ana milliyet problemi aslında bir Rus problemi gibi gözüküyordu. Sovyetler Birliği'nin genel lisanı Rusça ve başkenti Moskova olabilirdi ancak Ruslar geleneksel olarak ulusal kültür gösterileri ve ulusal gurur ve kültürün beslenmesi için en az cesaretlendirilen etnik gruptu. Literatürde esas olarak Rus köyüne odaklanan sahte-milliyetçi bir akım gelişmişti ve sosyal alemde tarihi anıtları korumak ve çevrenin endüstriyel bozulmasıyla savaşmak için ortaya çıkan hareketler, bariz bir milliyetçi hava almıştı (Russofil yazar Valentin Rasputin, Sibirya'daki Baykal Gölü'nü kurtarma hareketiyle derinden ilgilenenlerden biriydi). Gorbaçov'un gelecekteki danışmanlarından biri Aleksandr Yakovlev, 1970'lerin başlarında Merkez Komite bürokrasisinde Rus milliyetçilerine sempati duyanları eleştirdiği için başını belaya sokmuştu ve bunların Politbüro'da bile hamileri olduğu söyleniyordu. Slav olmayan bölgelerde, özellikle de Orta Asya'da yerlilerin terfiini destekleme politikası, yerel Rus sakinlerin zararına gerçekleşiyordu, Ruslar da kendilerini giderek daha az evlerinde hissediyorlardı. Ruslar arasında, Soyvetler Birliği'nin daha az gelişmiş bölgelerine erdemli bir medenileştirme misyonu taşıma hissi yerini, kendi cumhuriyetlerinin daha zayıf olanları kendi vatandaşlarının pahası-

na sübvanse ettiği algısına bırakmıştı; kısacası Slav olmayan cumhuriyetlerin Rusya için bir kazanç değil de yük oldukları.

Ülkenin Slav bölgeleri, çağdaşı Birleşik Devletler'dekinden daha az dramatik olan ancak bazı açılardan onu andıran bir kuşak çatışması tecrübe ediyordu. Sovyetler Birliği'nde de yeni kasetçalarlarında Beatles kasetleri değiş-tokuş eden, Doğu Avrupa'da üretilmiş kotlar giyen, söz dağarcıklarını Gulag jargonuyla tatlandıran, Vladimir Visoktski'nin şarkılarını gitarla çalıp yabancı radyoları dinleyen ("Sesler") bir "altmışlar" nesli vardı. 1970'lerde rock müzik cazibe kazanmış olup ılımlı resmi bir kınamaya rağmen Komsomol çemberlerinde bile yayılmıştı. Komünizme gerçekten inanmış olanlar için daha endişe verici olan şey, genç neslin savaş öncesi seleflerine kıyasla politik pasifliğiydi. Katılımcı-gözlemleyici Aleksey Yurçak'ın resmettiği gibi 1970'ler ve 80'lerin gençliği resmi lisanı ve ritüelleri kabul ediyor ve bunları sık sık icra ediyorlardı, ancak "gerçek" hayatlarını, kamu alanının neredeyse hiç tecavüz etmediği özel bir alan olarak görüyorlardı. Eğitim seviyeleri Sovyet standartlarında olağanüstüydü ve tam istihdamla bir iş bulma endişeleri yoktu; ancak üniversite mezunlarının, atandıkları işlerin Moskova'da mı yoksa bir mahrumiyet bölgesinde mi olacağı konusunda endişeleneceği bir şeyler vardı.

SOVYET VATANDAŞLARININ GÜNDELİK HAYATLARI

"Çalışıyormuş gibi yapıyoruz ve onlar da bize para ödüyormuş gibi yapıyorlar", Batılı gazeteciler arasında Sovyetler Birliği'nde olduğundan bile daha popüler bir şakaydı. Ancak Sovyet işyeri düşük üretkenliğe gösterilen toleransın ötesinde avantajlara da sahipti ve Sovyetler çöktüğünde bu, vatandaşları tarafından keşfedilecekti. Özel dükkânları ve büfeleriy-

le işyeri, çalışanları için nadir bulunan malların kaynağı (ne kadar iyi bir kaynak olduğu tesisin durumu ve prestiji, endüstriyel sektör veya bakanlığa bağlıydı) ve bir dostluk alanıydı. Kadınlar ofis meslektaşlarıyla kekin yanında çay içerek ve erkekler merdiven boşluğunda sigara molalarında (hatta votka molalarında) pek çok keyifli saat geçirmişti. Eğer ekonomistler iş üretkenliği yerine işyerinde mutluluğu ölçmeye çalışsalardı daha iyi sonuçlara ulaşabilirlerdi.

Brejnev yılları sıradan Sovyet vatandaşları için iyi yıllardı: Sovyet iktidarının ilk yıllarında verilmiş olan genel "sosyal devlet" koruması vaatleri ilk olarak bu zamanlarda gerçekleşmişti. 1956'da ilk olarak yürürlüğe sokulan garanti asgari ücret artırıldı, Sovyet vatandaşı olan erkeklerin altmış ve kadınların elli beş yaşında almaya hak kazandıkları emekli maaşları da. Daha önceleri maaşlı çalışanlarla sınırlanmış olan sosyal yardımlar, kolhoz üyelerini de kapsayacak şekilde genişletildi. Yakın zamanda gelişmiş bir ülke için şaşırtıcı bir akım olarak sosyal ayrım azaldı ve genel olarak eşitlikçi bir ortam oluştu. Bu, yorumcuların sosyalizmde eşitsizlik olduğu ve patronların ayrıcalıkları olduğu gerçeğine dikkat çekmeyi sevdikleri Batı'da genellikle görmezden geliniyordu. Elbette ki eşitsizlik vardı ve Sovyetler de doğal olarak yokmuş gibi davranmaya çalışıyordu. Ancak uluslararası bir karşılaştırma ölçeğinde göreceli olarak küçüktü ve artma eğilimi göstermiyordu.

Sovyetler Birliği'nin orta sınıfı için çok fazla değil, çok az ayrıcalık vardı ve bu orta sınıf nefes kesici şekilde büyüyordu. 1941'de yüksek veya ikincil eğitimi olan 2,4 milyon kişi varken bu sayı 1960'da sekiz milyona ve 1980'lerin sonlarında otuz iki milyona çıkmıştı. Bu insanların çoğu kaçınılmaz olarak Komünist Parti'ye katılmıştı ve üye sayısı giderek artarak 1976'da on altı milyona yaklaşmıştı. Bu insanların değer verdikleri ve umdukları ayrıcalıklar kentteki küçük apartman

dairelerinin yanı sıra kırsalda bir daça, büyümüş çocuklar için bir "kooperatif apartman dairesi" satın alma olasılığı, yurt dışı seyahat, yabancı lüks mallara biraz erişim ve bir arabaydı. Arzulanan bu emtiadan hâlâ herkese yetecek kadar yoktu ve bunları temin etmek için maaşı ve statüyü sağlayacak iş sayısı yetersizdi. Lise mezunu pek çok beyaz yakalı 500 ruble maaşla çalışırken bir mavi yakalı 300 ruble kazanabiliyordu. Ortalama yaşam standardında savaş sonrası artış 1970'lerde ve 1980'lerde yavaşladığında, önceki yıllarda çok dramatik bir şekilde artmış olan beklentiler arasında hoşnutsuzluk tohumlarının yayılması için yeterli alan vardı.

Entelijansiyada bir keyifsizlik havası vardı. Kruşçev döneminin sağlam iyimserliği gitmişti ve 1968'de Çekoslovakya'ya yapılan müdahale bir dönüm noktası olmuştu. Entelektüellerin ruhani liderlik umutları yıkılmıştı ve toplumun giderek daha materyalist hale geldiğini hissediyorlardı. Maddi hevesleri olanlar da usanmıştı. Amerikalı gözlemci John Bushnell'in tanısıyla Sovyet vatandaşı karamsar olmuştu, Bulat Okudzhava'nın yaslı şarkılarını dinliyordu ve politik bir okuryazarlık (vatandaşlık eğitimi) sınıfında geçen politik olarak riskli olan, ancak aynı zamanda kendi kendiyle dalga geçen şunun gibi fıkralar anlatıyordu:

(*Öğrenci*:) "Ayda hayat var mı?"

(*Eğitmen*:) "Hayır yoldaş, Sovyet kozmonotları ayda hiç hayat belirtisine rastlamadı."

(*Öğrenci*, üzgünce:) "Orada da mı yok?"

Özel hayatın çağın karakteristiği olan tüm desteklenmesiyle devletten ayrı ve esas olarak doğal çevreyle tarihi ve kültürel anıtları korumaya odaklanan embriyon halinde bir dernek hayatı ortaya çıkıyordu. Bunlar genel olarak "liberal" girişimlerdi ancak liberal olmayan ve potansiyel olarak milliyetçi tarafta da eski askerler sonunda gazi örgütleri kurma iznini almıştı, bunlar İkinci Dünya Savaşı'nda savaşmış ve

birlikleriyle yıllar boyunca çok içilen toplantılarla gayrı resmi temaslarını sürdürmüş erkek nesli için çok önemliydi. Kruşçev çağında yayılan "kalın" dergiler hâlâ ortalıktaydı, ancak çoğunda editör değişiklikleri olmuştu ve politik, özellikle de Stalin karşıtı içeriklerde daha büyük kısıtlamalar vardı. *Novy Mir*'in muhafazakâr rakibi olan *Oktiabr*, Vselovod Koçetov'un Stalinci nostalji ruhu ile ayartıcı Batı etkilerine hücum ettiği *So What Do You Want? / Peki Ne İstiyorsunuz?* ile sansasyon yaratmıştı. Kalın dergilerin büyüyen bir rakibi *samizdat*'tı; insanların kendilerinin yayınladığı ve dolayısıyla da sansür edilmeyen, politikadan dine kadar hassas konular ve yoga gibi çeşitli konulara değinen, daktiloyla çoğaltılıp elden ele dolaştırılan yazmalar. Daha küçük bir akrabası *tamizdat*, Batı'dan getirilmiş yasaklı edebi eserleri dolaştırıyordu.

1980'lere gelindiğinde kadınların eğitim ve iş gücüne katılım oranları göz kamaştırıcıydı. Maaşlı ve gündelikli kadınların sayısı üç katına çıkmış, 1960'ta yirmi milyondan 1989'da iş gücünün yüzde 50.6'sına, neredeyse altmış milyona ulaşmıştı. 1979'da on yaş üstü Sovyet nüfusunda kadınların yüzde 60'ı lise veya üstü eğitime sahipti (erkeklerde yüzde 69) ve bu yüksek oran, kadınların tarihi olarak dezavantajlı olduğu cumhuriyetlerden biri olan Özbekistan'da bile geçerliydi. Kadınlar partiye her zamankinden yüksek sayılarda katılıyordu ve 1976'da üyelerin yüzde 25'ini, 1990'da yüzde 30'unu oluşturuyordu. Ancak Natalya Baranskaya'nın *Novy Mir*'de yayınlanan kısa hikâyesi "Diğerleri Gibi Bir Hafta"da dramatik bir şekilde tanımlamış olduğu gibi, tam zamanlı çalışmaya ek olarak alışveriş, ev işleri ve çocuk bakmanın (tümü "kadınların işiydi") ikili yükü, durumu daha da kötüleştiriyordu; iffetli sansürcüden geçemeyecek olan, doğum kontrol haplarının bulunamamasıyla ilişkili problemlerden açıkça bahsetmeden. Tüm devlet kreş ve anaokullarına rağmen çalışan Sovyet kadınlarının hayatları, ancak çalışmayan bir *babuşka* (büyükanne) ile gerçekten idare edilebilir oluyordu.

Batı, Sovyetler Birliği'nde sadece bir öcü olarak değil, aynı zamanda kültürel bir mıknatıs olarak da güçlü bir varlıktı. Bir ankete göre Moskova'da çalışan nüfusun yarısı, Batı radyo istasyonlarını dinliyordu; gençler birbirlerine Saşa ve Mişa yerine Alec ve Mike diyordu. 1980'lerde orta yaşlı erkekler bile hafta sonları kot pantolonları ve siyah deri ceketleriyle daçalarına arabalarını sürerken görülebiliyordu (neşeyle, ancak şoförlüğü geç öğrendiklerinden acemice). Donald Kendall'ın Stolichnaya votkasına karşı Pepsi verdiği öncü anlaşmanın ardından birbiri ardına ikisini de içiyorlardı; mutfak masasındaki Pepsi şişesi, kozmopolitan hayat tecrübesini temsil ediyordu. Batı Sovyetoloji camiasında "yakınsama" hakkında konuşmak moda olmuştu; modernleşme ile Sovyet toplumunun kaçınılmaz olarak daha liberal, demokrat, bireysel ve çoğulcu olacağı –kısaca Batı toplumuna daha benzer– varsayımına dayanan bir teori. Bu, Sovyetler Birliği'nde çoğu kişinin kulağına hoş geliyordu, ancak ilgilendikleri asıl yakınsama, Batı stili ürünlere bir yakınsamaydı.

KARŞIT GÖRÜŞLÜLER

Batılı bağlantılar, Sovyet sahnesinde yeni bir fenomen için önemliydi: Karşıt görüşlüler hareketi. Samizdat ile tamizdat, Batılı radyonun geri besleme döngüsüyle birleştiğinde "standart düşünmeyenlerin" (*inakomysliashchie*) düşüncelerini Sovyetler Birliği'nde sirkülasyona sokmasına, ayrıca yurt dışında bir dinleyici ve destek grubu inşa etmesine olanak vermişti. Başlangıçta standart olmayan fikirleri ifade etme dürtüsü illaki Sovyetler Birliği'ne muhalefet imasında bulunacak değildi, ancak hiciv yazarları Andrey Sinyavski ile Yuli Daniel'in çalışmalarını yurt dışında yayınladıkları için 1966'da halka açık duruşmaları ve "Sovyet karşıtı propagandadan" hüküm giymeleriyle ikisi birleşmeye başlamıştı. Karşıt görüş hareketi

için bir diğer dürtü Sovyetler'in Çekoslovakya'ya müdahalesiyle oldu; pek çok entelektüel işgale karşı protestolar imzaladı ve bunun karşılığında kişisel dosyalarında mimlendi.

Gulag'da cezasını çektikten sonra Sinyavski'nin Fransa'ya göç etmesine izin verilmişti ve bu karşıt görüşlülerle başa çıkmanın tercih edilen yolu olmuştu; ancak bazıları, popüler olmayan görüşlerinde ısrar ederek başını kasten belaya sokacak herhangi birinin deli olması gerektiği varsayımıyla akıl hastanelerine de yatırılmıştı. Kruşçev'in "anti-parazit" yasasıyla 1964'te hüküm giymiş olan Rus Yahudisi şair Josef Brodski'ye KGB tarafından 1971'de göç etmesi önerildi ve ayak sürüdüğünde 1972'de bir Viyana uçağına zorla bindirilerek sınır dışı edildi. Aleksandr Soljenitsin'in Sovyet vatandaşlığı 1974'te iptal edildi ve o da iradesi dışında Avrupa'ya uçuruldu. Sovyetler Birliği'nin uluslararası şöhreti açısından acayip bir stratejiydi çünkü artık kurban halesini de taşıyan sürgün muhalifler, eleştirilerini artık ilgili bir Batılı dinleyici kitlesine yayınlıyorlardı. Sovyetler'in huzursuzluğu 1967'de Stalin'in mutsuz kızı Svetlana ve dansçı Rudolph Nureyev'in çok meşhur bir şekilde Batı'ya sığınmasıyla daha da artmıştı.

Karşıt görüşlülerin politik pozisyonları, Medvedev ikizleri Zhores ve Roy gibi bir dereceye kadar hayal kırıklığına uğramış komünistlerden Andrey Sakarov gibi liberallere (tanınmış fizikçi ve Bilimler Akademisi üyesi, 1980'de Volga Nehri üzerindeki Gorki şehrine sürülmüştü) ve Soljenitsin'in nihayetinde olacağı Rus dostu muhafazakârlara kadar uzanıyordu. Bunları birleştiren payda, insan hakları savunuculuğu ve bir platform olarak Batı medyasını kullanmalarıydı. Moskova'daki yabancı muhabirler, karşıt görüşlülerin yaşam hattı olup onlara dostluğun yanı sıra Johnnie Walker viskisiyle Marlboro sigaraları sağlıyorlar, onları işlerinden dışarı kaçırıyorlar ve başları belaya girdiğinde haberlerini Avrupa ve Kuzey Amerika manşetlerine taşıyorlardı. CIA ve diğer Batılı

Ukraynalı-Ermeni sanatçı Vagrich Bakhchanyan, Mukhina'nın 1974'te ABD'ye göç etmesinin hemen ardından yaptığı heykeli devraldı.

istihbarat teşkilatları da muhalifler tarafından talep edilmese de, hatta onların haberi bile olmadan ancak Sovyet basınında muhaliflere yapılan saldırılarda vurgulanan dolaylı ve sessiz destek sağlıyorlardı. Şaşırtıcı olmayacak şekilde bu, karşıt görüşlüleri Sovyetler Birliği'ndeki sıradan vatandaşlar arasında popüler yapmadı ve milliyetçi muhalefet haricinde hareket, geniş Sovyet kamuoyuyla pek temasa geçmedi. KGB'nin düzenli olarak topladığı popüler ayrılıkçı materyallerde (esas olarak edepsiz şiirler, müstehcenlik ve fıkralar, kıtlıklar ve fiyat artışlarından şikâyetler ve liderlerin sarhoş bir şekilde suçlanması) Batı'da çok iyi bilinen muhaliflerin isimleri hiç geçmiyordu.

Tüm bunlara rağmen muhaliflerin kritiği, Kruşçev'in 1956'da Stalinizmi kınamasının hatıralarıyla birleştiğinde elitler arasında önce genç nesilde, sonra da ebeveynleri arasında yerleşip yayılmaya başladı. 1980'lerde iyi işleri olan sağlam Sovyet vatandaşları, yabancılarla konuşurken muhalifler için

burun kıvırsalar da Sovyetler'deki yaşam hakkında yirmi yıl önce asla dile getiremeyecekleri eleştirilerde bulunabiliyorlardı.

Nonkonformist Ukraynalı-Ermeni sanatçı Vagrich Bakchanyan'ın Mukhina'nın heykeli hakkındaki yorumu, 1974'te Birleşik Devletler'e göçünden hemen sonra yapılmıştır.

1980'lerin başlarında Sovyetler Birliği için tutkulu bir destek gösteren ve ideolojisini ciddiye alan herhangi biriyle karşılaşmak o kadar nadirdi ki pek çok kişi, eski ütopik devrimci ruhun Kruşçev idaresinde jübilesini yaptığını varsayıyordu. Ancak bu, fazla kapsamlı olabilir. Buzların Çözülmesi'nin halk şairlerinin en ünlüsü, 1970'lerde bir fitneci olarak görülmeye alışmış olan Evtuşenko 1980'lerde, yirmi yıl önce öğrenciyken şiir okumalarına kaçtıklarına dair nostaljik hatıraları olan genç bürokratlarla karşılaşmaya başlamıştı. Ve gençlik dolu idealizmi, Brejnevci sıkıcı bir façanın ardında gizlenmiş olanlar sadece 60'lar nesli değildi. 1950'lerde Moskova Üniversitesi idealistler üretmeye başlamıştı bile. Bunlardan biri olan Mihail Gorbaçov, Stavropol'da birinci sekreter olarak parti merdivenlerini tırmanmıştı ve Moskova'ya dönmüştü; henüz farkında olmasa da Sovyetler Birliği'ni yok edecek devrimi başlatmak için bekliyordu.

7. BÖLÜM

ÇÖKÜŞ

Marksist teoriye göre çökenin kapitalizm olması gerekiyordu, sosyalizm değil. Bunun tersinin olacağı, Sovyet liderleri ve vatandaşları için hayal bile edilemezdi; özellikle de Birleşik Devletler'in hile yaparak rakibinin üstüne nükleer bombalar atmadan olacağı. Tarih sosyalizmin yanındaydı, ancak aniden ve görünürde açıklanamaz bir şekilde tarih alt üst oldu. Aleksey Yurçak'ın geç dönem Sovyet sosyalizmi çalışmasının çağrışım yapan başlığında olduğu gibi, "Her şey sonsuza dek sürer, ta ki bitene dek"

Amerikalı Sovyetologlar arasındaki iyimserler bile Sovyetler Birliği'nin çöküşünü ciddi olarak tahmin etmemişlerdi: Böyle bir rejim ezici dış veya iç baskılar olmadan düşemezdi çünkü basitçe güçlü ordusu ve polisi bunu engellerdi. Benzer şekilde herhangi bir Soyvet hükümetinin askeri mağlubiyete uğramadan Doğu Avrupa'da iktidarı bırakacağı, kaldı ki Rus olmayan cumhuriyetlerin ayrılmasına izin vereceği düşünülemezdi. İmkânsız olanın, Sovyetler Birliği veya Doğu Avrupa'da herhangi bir yerde, Sovyetler'in güvenlik becerilerini mağlup etmek bir kenara bunları zorlayacak büyük halk ayaklanmaları olmadan gerçekleşmesi Ruslarda, travmalarla dolu yirminci yüzyılda bile pek az eşi olan bir trav-

ma yarattı. İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgi Almanları şoka uğratmış ve Holokost'un ortaya çıkışı, devasa bir *Vergangenheitsbewältigung* (geçmişle yüzleşme) görevi bırakmıştı; ancak yine de bu, Alman ordularının cesurca sonuna kadar savaştığı bir askeri yenilgiydi. Sovyetler Birliği için çöküş, Mihail Gorbaçov'un hırslı reform programının çözülmesiyle, karşı gelinmeden ve görünüşte bunu haklı çıkartacak bir gereklilik veya tarihi mantık olmadan aniden gelmişti.

Yüz elli yıl önce Alexis de Tocqueville, bir klasik olan *Eski Rejim ve Fransız Devrimi*'nde "kötü bir hükümet için en tehlikeli an genellikle reform yapmaya çalıştığı zamandır" diye iddia etmişti. Ancak bu, kendisini "eski rejimin' kurtarıcısı değil de bir devrimi canlandıran biri olarak gören Gorbaçov için züğürt tesellisi olacaktı.

GORBAÇOV VE İÇ REFORM

Brejnev 80'lerin başlarında yetmişlerinin ortasındaydı ancak yıllardır yaşlı ve hasta görünüyordu. Çevresinde koruyucu bir falanj oluşturacak şekilde toplanan adamlar da yaşlıydı. Sonunda 1982'de öldüğünde KGB'nin Brejnev'den sekiz yaş genç ancak çok daha canlı olan lideri Yury Andropov'a döndüler ve çevresinde Fedor Burlatski gibi reform yanlısı genç düşünürler toplandı. Ancak bir yıldan biraz uzun bir süre sonra Andropov da hızla hastalandı ve öldü, onun yerine sönük bir Brejnev hamisi olan Konstantin Çernenko geçti ve aşağı yukarı aynı sürede görevde kaldıktan sonra o da öldü. Bu noktada eski muhafızlar bile partinin başında daha genç birine ihtiyaç duyduklarını kabul etmişlerdi. Tercihleri Çernenko'dan yirmi yaş ve Brejnev'den yirmi beş yaş genç olan Mihail Gorbaçov'du. Doğduğu yer ve bir tarım bölgesi olan Stavropol'da yirmi yıl partiyi yönettikten sonra ulusal ölçekte tarımın başına geçmesi için 1978'da Moskova'ya getirilmişti.

Kruşçev, Andropov ve Gorbaçov idarelerinde reform savunucusu ve siyasi danışman Fedor Burlatski (ortada), Amerikalı Sovyetolog Jerry Hough ile.

1980'den beri Politbüro üyesi olan Gorbaçov, 1984'te Andropov'un tercih ettiği halef olmuştu (Politbüro meslektaşları tarafından daha kıdemli olan Çernenko seçilmişti). 1985 Mart ayında partinin genel sekreteri oldu.

Gorbaçov açık fikirli ve enerjik, fikir birliği inşa eden iyi bir politikacı ve Moskova'nın haricindeki ülkeyi de bilen efektif bir idareciydi ancak 1980'lerin başlarında pek de geleceğin devrimcisi gibi gözükmüyordu. Kruşçev ile Brejnev'den yeni bir model olsa da yukarı doğru hareketten faydalanmış olup Stalin döneminde bir dizi aşina acı çekmiş bir köylü ailesinden geliyordu; 30'ların başlarındaki kıtlıkta iki amcası ve bir halası ölmüştü ve büyükbabalarının ikisi de Büyük Temizlikler esnasında tutuklanmıştı (Böyle zıtlıklar, nesli için alışılmadık değildi; meslektaşı ve daha sonra rakibi Boris Yeltsin'inki de buna benzerdi, daha sonra dışişleri bakanı olacak Gürcü Eduard Şevardnadze'ninki de). İkinci Dünya Savaşı'nda sa-

vaşmış olmak için çok genç olan Gorbaçov, Brejnev liderliğini bağlayan merkezi tecrübeden yoksundu. Mühendislik değil, avukatlık eğitimi almıştı ve kendini entelijansiyanın bir üyesi olarak tanımlayan ilk Sovyet lideriydi; bir sosyolog olan karısı Raisa için eşit derecede önemli olan bir kimlik. Kendisinin "sistemin bir ürünü" olduğunu kabul ediyor, aynı zamanda kendini "bir 60'lar adamı" olarak kategorize ediyordu. Lenin'i ciddi şekilde okurken aynı zamanda Sovyetler'in Çekoslovakya'yı 1968'de işgalini içinden eleştiriyordu ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin iç reform yolundan geri dönmesinden üzüntü duyuyordu.

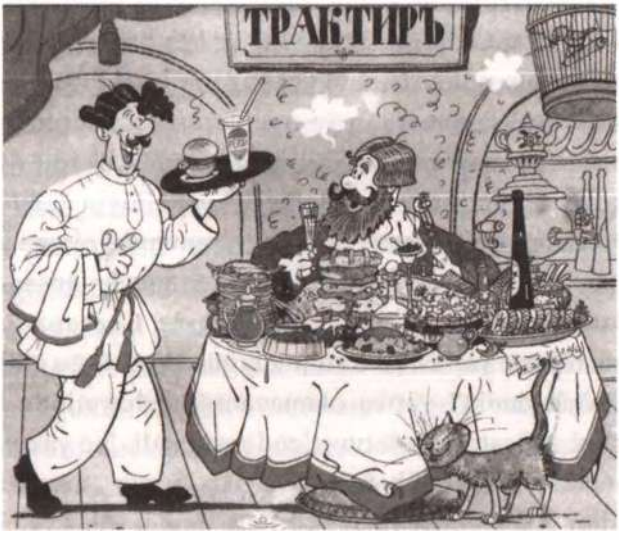
Gorbaçov reformu Buzların Çözülmesi merceğinden, sosyalizmi terk etmek değil de tekrar canlandırmak olarak görüyordu. 1986'nın başlarındaki Yirmi Yedinci Parti Kongresi'nde ilan edilen iki anahtar kelime *perestroyka* (yeniden inşa) ile *glasnost* (açıklık ve saydamlık) olmuştu. Gorbaçov nasıl yeniden inşa edileceğini daha iyi kavramak için glasnostu öne almıştı. Aynı zamanlarda Deng Xiaoping'in Çin'i (Sovyetler Birliği'nden hâlâ uzak durumdaydı) bunun tersi karar almıştı ve Deng'in oğlunun babasının, ekonomik reformu politik olandan önce yapmadığı için Gorbaçov'a "bir aptal" dediğini anlattığı söylenir. Geri dönüp bakılırsa Sovyet ve Çin reformlarının sonuçları karşılaştırıldığında bu, adil bir değerlendirme gibi gözükebilir ancak Gorbaçov'un mantığı, zamanında makul gözüküyordu: Kök salmış kuvvetlerin ekonomik reorganizasyona karşı ne kadar güçlü olabileceğini çok iyi biliyordu (Kruşçev'in bölgesel ekonomik konseylerini hatırlayın!) ve reform yanlısı bir entelijansiyanın liderlik ettiği bir kamuoyunun yardımıyla bunların üstesinden gelmeyi umuyordu.

Glasnost Sovyet halkını, herhangi ciddi bir perestroyka hissedilmeden önce vurdu. Bu, entelijansiyanın reformun her şeyden önce hür tartışmanın önündeki engelleri kaldırmak anlamına gelmesi varsayımıyla uyumluydu. 1960'lardan

isimler –1989'da Halk Bakanları Kongresi'nde Gorbaçov'u destekleyecek olan Evgeni Evtuşenko ve Lisenko karşıtı yeni romanı *Beyaz Elbiseyle* ile Vladimir Dudintsev gibi– gölgelerden şöhret statüsüne çıktı ve Soljenitsin'in *Gulag Takımadası* ile George Orwell'ın *1984*'ü, Sovyetler Birliği'nde ilk defa basıldı. De-Stalinizasyon tekrar başladı; Bukharin ile Zinoviev'in itibarı iade edildi, 1920'lerin başlarındaki İşçiler Muhalefeti ve 1952 "doktorlar" komplosunda mahkûm edilen Yahudi doktorlar da; Troçki bile asla (itibarı iade edilmemiş) olsa da tekrar bahsedilebilir hale geldi.

Entelijansiyanın ifade ve yayın özgürlüğü terimleriyle ummuş olduğu her şey, aniden mümkün olmuştu. Glasnost sayesinde Sovyet basını, kolektivizasyon, Büyük Temizlikler, İkinci Dünya Savaşı'ndaki kötü kararlar, savaş zamanı etnik sürgünler ve savaş sonrası antisemitizim gibi tarihi "hataların" bilgili, ayrıntılı eleştirileriyle dolmuştu. Gazeteler ve kalın dergiler skandalları, çekmecelerindeki daha önce yasaklı olan yazmaları basmak için yarışıyorlar ve gözden düşmüş devrim kahramanlarının iade-i itibarı için bastırıyorlardı. Belirli bir yaş ve tipteki bir Sovyet yazarı olmak için harika bir zamandı; realist romanları ve oyunları sosyal sorunların, tarihi örtbasların ve politik skandalların maskelerini düşüren Kruşçevci bir doğrucu Davut. Bir Sovyet okuyucu olmak için de eşit derecede heyecan verici bir zamandı, okunacak çok fazla şey olması ve okunan şeylerin muhtemelen insanın Sovyet sistemine inancını sarsacağı haricinde. Gorbaçov'un varsayımı, reform yanlısı eski kalın dergilerde olduğu gibi "doğruyu söylemenin" yanlış olamayacağı, nihayetinde Sovyet sistemini saflaştırarak kuvvetlendireceğiydi. Ne yazık ki bunun tersinin doğru olduğu ortaya çıktı. Sovyet sosyalizminin kusurları hakkındaki hızlandırılmış dersin etkisi kamunun güveninin altını oymak olmuştu, reform için güçlendirmek değil.

Gorbaçov'un reformları, bir votka kısıtlaması hakkında püriten bir bildiriyle başladı. Bu Andropov'un kısa liderlik döneminden bir temayı sürdürüyordu ve erkeklerde düşmekte olan ortalama ömür ve işte düşük üretkenlik karşısında mantıklı geliyordu. Ancak devlet bütçesi için kötü olmuştu ve içiciler, yani Slav erkeklerinin büyük kısmı arasında hiç popüler değildi. Gorbaçov ekonomik reform konusunda çok dikkatli hareket ediyordu. İlk önerisi kooperatifler olmuştu; Lenin zamanından beri bürokratik merkezileşme problemlerine karşı standart Sovyet tepkisi olup henüz çok verimli olamamışlardı. Hisse sahibi üyeler, kendileri de çalıştıkları sürece iş gücü çalıştırabildiklerinden bunlar özel işletme fonksiyonu gösterme potansiyelindeydi; ancak kuruluşları kısıtlamalarla kuşatılmıştı ve ticari bir emlak pazarının yokluğunda zorlanan bir kooperatifin hangi öncülleri kullanabileceği gibi cevaplanmamış sorularla rahatsız ediliyorlardı. Köylülerin

"Beyefendi, bir Amerikan Big Mac almaz mıydınız?": V. Polukhin'in 1991 karikatürü.

kendi tarlalarını kurmalarına izin veren ancak arazi alım satımı üzerindeki mevcut yasağı sürdüren kanuna da benzer problemler eşlik ediyordu. 1987'de ortak girişimlere ve yabancı yatırımcılara izin verildi ancak yabancılar için Sovyet bürokrasisi içinde yollarını bulmak ve güvenilir tedarik kaynakları oluşturmak son derece zor geldi. 1990'da Moskova'da sonunda ilk şubesini açabilen McDonald's, büyük bir başarı hikâyesiydi. Ancak bu başarının ardında on yıldan uzun süren dikkatli bir hazırlık dönemi vardı; kızartmalar için kendi patateslerini ekmek, hamburgerler için kendi büyükbaşlarını yetiştirmek ve Rus personele müşterilere kaşlarını çatmak yerine gülümsemeyi öğretmek gibi.

Ekonomik reforma ket vuran bir faktör, Gorbaçov'un pazardan şüphelenmesiydi. Ancak yavaş hareket etmek için sağlam politik sebepler de vardı. Sovyet nüfusu temel mamuller için ağır şekilde sübvanse edilen fiyatlara alışmıştı lakin pazar yönünde herhangi bir hareket bunları eninde sonunda artıracaktı. Vatandaşlar tarafından değer verilen Sovyet refah devleti, mamullerin ve hizmetlerin (devletin sahip olduğu) iş yerlerinde teslim edilmesiyle yakın ilişkiliydi ve bu da özelleştirme altında çözülmesi zor başka bir meseleydi.

1986 Nisan'ındaki Çernobil felaketi glasnost'u başlatmak için bir katalizör olarak iş gördü, özellikle de yüksek rütbeli görevlilerin eleştirilmesi ve çevresel tehlikeler hakkında kamunun farkındalığı şeklinde. Şans bu ya, 1986 aynı zamanda petrol fiyatlarının 1970'lerde ve 80'lerin başındaki tarihi zirvesinden düşmeye başladığı yıl oldu. Varil başına 1970'lerin ortalarında 60 ABD dolarından 1980'de 120 ABD dolarına çıkmış olan fiyatlar 1985'ten sonra hızla gerileyerek bu on yılın sonuna dek 40 ABD dolarının altında kaldı. Sovyet GSMH'sındaki büyüme Kruşçev zamanındakinin yarısından azdı ve 1990'da eksi 2.3'e geriledi. 1987 Haziran'ında Sovyet ekonomik durumunu Merkez Komite'ye rapor eden Gorbaçov,

israfın, verimsizliğin ve hatalı raporlamanın bir "kriz öncesi" durum yaratmış olduğunu söylüyordu.

Durum demografik olarak kritik değilse de bir derece karamsardı. Hem kentlerde hem de kırsalda kadınlar, ülkenin Müslüman bölgeleri dışında daha az çocuk sahibi oluyorlardı ve Ruslar toplam nüfus yüzdesi olarak giderek azalıp 1989'da yüzde 50,7'ye gerilemişlerdi (eğer Sovyetler Birliği, planlanan bir sonraki nüfus sayımına kadar ayakta kalabilmiş olsaydı tarihte ilk defa yüzde 50'nin altına ineceklerdi). Erkeklerde ortalama ömür, 1970'lerde alarm verici düşüşten sonra biraz iyileşmişti ve erkekler 1980'lerde bir buçuk yıl kazanmıştı ancak Amerikalıların ortalama ömründen hâlâ sekiz yıl daha kısaydı. Buna rağmen nüfus yaşlanıyordu, neredeyse Komsomol gençlik organizasyonu üyesi kadar emekli vardı (otuz milyon).

Politik strateji açısından yetenekli bir pazarlıkçı ve arabulucu olarak bilinen Gorbaçov, Politbüro'nun yenilenmesiyle ilgilenirken bu becerilerini göstermiş, yaşlı Politbüro gazilerininin bazılarını az çok incelikle emekli olmaya ikna etmişti. Getirdiği yeni kan içerisinde Urallar'dan 1985'in sonlarında Moskova parti organizasyonuna gelen Boris Yeltsin de olup kısa sürede Politbüro'nun radikal deli fişeği haline gelmiş ve 1987'de Politbüro tutucularıyla çatışıp dramatik bir şekilde istifa etmişti. Gorbaçov, kısmen aklında ne tip bir reform olduğuna dair süregelen belirsizlik yüzünden, kendi liderliği altında reforma ciddi şekilde adanmış birleşik bir Politbüro kurmada asla başarılı olamadı. Daha önceleri iç çevresinde olmayan reform yanlısı danışmanlara daha fazla güvenmeye başladı; Merkez Komite'nin propaganda departmanının başı olarak basında anahtar konumlara reformcular atayan bir parti liberali Aleksandr Yakovlev gibi. Yakovlev 1987'de Politbüro'ya terfiinin ardından tutucuların eleştirileri için bir paratoner oldu.

Gorbaçov Politbüro ile dikkatli hareket ederken cumhuriyet ve bölge birinci sekreterlerine yaklaşımında çok daha sertti ve bunların büyük kısmını kısa sürede değiştirdi. Kruşçev ile Brejnev gibi Gorbaçov da eski bir bölge sekreteri olsa da seleflerinin bu politik oluşumun desteğinin önemi anlayışından yoksundu. Ulusal endişelere de pek hassasiyet göstermedi: Yozlaşmayı temizleme çabasıyla görevden alınan Orta Asya liderleri arasında Dinmukhamed Kunaev vardı, Kazakistan birinci sekreteri olarak yerine bir Rus geçti. (Bu Alma-Ata'da ayaklanmayı tetikledi ve birkaç yıl sonra Rus'un yerine bir Kazak geçti.)

Gorbaçov reform hedeflerine 1987'de "demokratikleşmeyi" (*demokratizatsiia*) ekledi. Batılı bir kelime ve kavram olsa da demokratikleşmenin Sovyet bağlamında, önce 1920'lerin ortalarında ve sonra tekrar 1930'ların ortalarında sovyet temsilcileri ve parti çalışanlarının çok adaylı seçimleri deneyleri şeklinde kendi tarihleri vardı. Bunlar geçmişte sessizce ve felaketle sonuçlanmadan başarısız olmuştu. Eğer tekrar başarısız olurlarsa yöneten Komünist Parti içerisinde politika temelli hiziplerin gelişmesine izin vermek şeklinde daha radikal bir adım (1920'lerin başlarından beri tartışılmamıştı bile) veya daha da radikal olarak Komünist Parti'yi politikanın tek yasal alanı haline getiren "öncülük rolünü" ortadan kaldırarak muhalefet partilerinin kurulmasına izin verme adımı atılabilirdi. Ancak Gorbaçov perestroyka'nın ilk aşamalarında bu terimleri düşünmekten çok uzaktaydı. 1988 Haziran'ındaki On Dokuzuncu Parti Konferansı'nda altını çizmiş olduğu "demokratikleşme" idari otoriteyi partiden devlet otoritelerine kaydırmayı (bir zamanlar "sovyetlerin yeniden canlandırılması" olarak biliniyordu) ve çok adaylı seçimlere izin vermeyi kapsıyordu.

Ancak bir sürpriz de olmuştu: Gorbaçov'un tarihi emsali bulunmayan bir kurum olacak ve amacı perestroyka'nın mo-

toru olacak yeni bir Yüce Sovyet seçmek olan bir Halk Temsilcileri Kongresi için seçimler düzenleyeceğini ilan etmesi. Tek bir adayın (pratikte Komünist Parti tarafından aday gösterilen) oy çokluğuyla seçildiği aşina sovyet seçimleri motifinin aksine burada birden fazla aday olacaktı ve seçimlerde büyük politik heyecan vardı. Komünist Parti adaylarına ayrılmış büyük bir koltuk bloğu hâlâ vardı ancak sendikalar, kadın konseyleri (1920'lerden beri büyük oranda ihmal edilmiş bir organizasyon biçimine bir gönderme), Yazarlar Birliği ve Bilimler Akademisi dâhil diğer bir dizi "sosyal organizasyonun da". Komünist Parti'nin aday süreci sakin olmuştu; ana drama listeden çıbanbaşı Boris Yeltsin'in çıkartılmasıydı (yine de partinin resmi adayına karşı Moskova koltuklarından biri için aday gösterildi ve geçerli oyların yüzde 89'unu alarak onu ezdi). Ancak reformcular ve muhafazakârların yer kapmak için yarıştıkları Bilimler Akademisi ile Yazarlar Birliği'nde seçim süreci çok dramatik olmuştu.

1989 Mart'ında düzenlenen seçimler, 2.250 temsilcinin yüzde 85'inin komünistler olduğu bir kongreyle sonuçlandı (eğitimli ve hırslı vatandaşlar için parti üyeliğinin genel geçer norm olduğu bir toplumda şaşırtıcı değil), ancak parti tarafından aday gösterilenlerin yüzde 20'si yenilmişti ve seçilen temsilciler Yeltsin ve karşıt görüşlü Andrey Sakharov gibi sağlam bir radikal grubu içeriyordu; bunlar kongre toplanınca kendilerini bir oy bloğu olarak örgütlemeye çalıştılar. Reform yanlısı temsilcilerin çoğu entelijansiyadandı ancak entelijansiya bileşeni, yazar Valentin Rasputin gibi Slav dostu milliyetçileri de içeriyordu. Sıradan işçiler, kolektif çiftçiler ve kadınlar –eski tek adaylı sovyet seçimlerinde kategorileri her zaman korunmuştu– yeni kongrede, entelijansiyaya kıyasla glasnost ile çok daha az harekete geçmiş olduklarından, eski Yüce Sovyet'e kıyasla kötü temsil ediliyorlardı. Ancak geçmişte demokratik olmayan adaylık uygulamalarından gele-

neksel olarak faydalanan diğer grup olan Rus harici uluslar, politik bir ses bulmaya başlamışlardı. Baltık devletlerinde başlangıçta reform destekçileri ve milliyetçileri birleştiren "halk cepheleri" ortaya çıkmıştı ve bunların destekleri, adayların seçimlerdeki başarısı için çok önemliydi. Önemli parti adayları arasında, rakipsiz yarışanlar da dâhil, beklenmedik derecede çok sayıdaki yenilgi içinde Letonya ve Litvanya başbakanları ve Kiev dâhil beş cumhuriyet başkentinde partinin birinci sekreterleri vardı.

Glasnost pratikte reform davasına adanmış özgür bir basın yaratmış olduğundan kongre toplandığında televizyondan yayınlanan oturumlar ile Yeltsin ile Sakharov'un Gorbaçov'un politikalarına tutkulu saldırılarını tüm ülkeye yayınlandı. Ülke çapında çoğu küçük olan ekolojiden haltere kadar geniş bir dizi ilgi ve davaya hizmet eden "gayriresmi oluşumlar" yayılıyordu. Politik eğilimler açısından liberal ve sosyal demokrattan milliyetçilik çeşitlerine kadar uzanıyorlardı. 1989 Ocak ayında eski muhalifler tarafından kurulan "Abide" derneği, baskı kurbanlarını destekleyen bir insan hakları örgütüydü. Politik spektrumun diğer ucunda "Pamyat" (anı) içine biraz da antisemitizmin karışmış olduğu bir Ortodoksluk ruhuyla ulusal yenilenmeye adanmıştı. "Halk cephelerinin" Baltıklar'dan diğer cumhuriyetlere yayılmasıyla orijinal (perestroyka öncesi) reform bileşeni, Moskova'dan gelen, reforma hizmet edenler dâhil herhangi bir liderlik türüne giderek tepkisiz olan milliyetçi hevesin altında boğulmuştu.

Yeni kurallarla düzenlenen cumhuriyet seçimleri 1989'un son aylarında başlamış ve 1990 baharına dek sürmüştü. Komünist Parti dışında hâlâ organize siyasi parti yoktu ancak kendi kendine oluşan ve aday listeleri sunan politik "gruplar" ve "bloklar" vardı ve parti açısından sonuçlar giderek alarm verici olmaya başlamıştı. Bunlardan ilki olan Estonya

seçimleri, yerel halk cephesi ve müttefiklerinin Komünist Parti adaylarına üstünlük sağladığı ve yeni bir başbakan belirlediği bir cumhuriyet parlamentosuyla sonuçlanmıştı. Cumhuriyetler arasında 1990 Ekim'inde oy kullanan son yer olan Gürcistan'da oyların yüzde 30'unu alan Komünist Parti, yüzde 54 oy alan milliyetçi bir koalisyona mağlup olmuştu. Bunların arasındaki seçimlerde, Ortodoks Kilisesi'nin bir metropolitanı da dâhil Batı Ukrayna'da güçlü adaylarıyla "Rukh" örgütünden milliyetçiler ve "Yeşiller" çok sayıda sandalye kazanmıştı. Rusya'da bir reform grubu ("Demokratik Rusya") büyük şehirlerde pek çok sandalye kazanmıştı ve cumhuriyette toplam oyların beşte birinden fazlasını almıştı; biraz çekişmenin ardından adayı Yeltsin, Yüce Sovyet (artık Batı haberlerinde genellikle bir "parlamento" olarak adlandırılıyordu) başkanı seçilmişti. Yönetici yerel komünist elitler sadece Orta Asya'da, genelde sadece bir (başarılı) aday öne sürerek süreci sıkı kontrolleri altında tutuyorlardı.

Iu Çerepanov'un bu 1990 karikatüründe eski muzaffer slogan "Yaşasın Sovyetler Birliği Komünist Partisi", bir duvara sıradan bir bürokrat gibi gözüken biri tarafından yazılıyor.

Politik süreci Komünist Parti içerisinde hizipler (Demokrat ve Marksist "platformlar") organize ederek çoğullaştırma çabaları olmuştu ancak bunlardan sonuç çıkmadı ve kendiliğinden çoğullaşmanın Komünist Parti dışında ve partiye karşı gelişmekte olduğu ortaya çıktı. Buna uygun olarak reform yanlısı komünistler partiden istifa etmeye başladılar. Sovyetler Birliği'nde çok partili bir sistem yaratmak veya Komünist Parti'nin "öncülük rolünü" ortadan kaldırmak, Gorbaçov'un orijinal niyetleri arasında yoktu, ancak baskı altında 1990 başlarında ikisine de onay vermek zorunda kaldı. Bu, Ekim ayında kadar kamu toplantıları hakkında bir yasa çıkana dek resmileşmemişti, ancak ilkel partiler çoktan çoğalmaya başlamıştı; anarşik, monarşi, "milliyetçi-vatansever", liberal, sosyal demokrat, hatta bira ile sosis veren bir "Aptallar Partisi". Haziran ayında tarihte ilk olarak bir Rus Komünist Partisi'nin Sovyet olandan ayrılmasına izin verildi ve tavizsizler tarafından hükmedildiği ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak reformcuların Komünist Parti'den göçü hızlandı, Yeltsin ile Moskova ve Leningrad'ın reform yanlısı belediye başkanları (Gavriil Popov ve eski hukuk profesörü Anatoli Sobçak) Temmuz ayında gösterişli bir şekilde istifa ettiler. 1991 ortalarında parti dört milyondan fazla üye kaybederek yüzde 25 küçülmüştü.

Gorbaçov'un kendisi hâlâ üye olup partide, genel sekreter olarak konumu dolayısıyla bir güç tabanına sahipti. Ancak giderek anti-reform konumunda kalan (ya da bu konumda gözüken) Komünist Parti ile durum, reformcu bir lider için giderek dayanılmaz bir hal alıyordu. 1990 Mart'ında Halk Temsilcileri Kongresi onu yeni oluşturulan Sovyetler Birliği başkanı makamına seçti. Sovyetler Birliği'nin daha önce resmi devlet başkanları olmuştu (parti eskisi Mihail Kalinin 1920'ler ve 30'larda bu makamdaydı) ancak (Batı'dan ödünç alınan) *başkan* unvanını almamışlar ve idari bir rol oynamamışlardı.

Gorbaçov'unki Sovyetler Birliği'nin ilk ve son idari başkanlığı olacaktı. Sorun makamın kurulu bir güç tabanı ve idari organ olmadan gelmesi ve Gorbaçov'u –kongre tarafından seçilmediğinden halk oyuyla seçilmemiş bir başkan– gözden düşmüş bir Komünist Parti ile huzursuz bir parlamentonun (Yüce Sovyet) desteğiyle hareket etmek zorunda bırakmıştı.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Evrilmekte olan iç meseleler göz önüne alındığında uluslararası ilişkilerde mükemmel olan ve Batılı liderlerle iş görmekte büyük başarı gösteren Gorbaçov'un, Batı başkentlerinde sokaklardaki kalabalıkların tezahüratlarına ("Gorby, Gorby!") tepki olarak buralara daha fazla odaklanması pek şaşırtıcı değildir. Selefi Brejnev gibi o da Amerikalılarla anlaşmayı ve Soğuk Savaş önyargılarını yıkmayı, kendisinin büyük ödevi olarak görüyordu. Gürcistan'da eski parti sekreteri olan dışişleri bakanı Eduard Şevardnadze, bunu perestroyka gündeminin başına koymuştu. Gorbaçov 1985'teki Cenevre zirvesinde ve daha sonra Reykjavik'te Ronald Reagan ile kısmi başarı elde etmişti. Sovyetler Birliği'ni meşhur bir şekilde "kötü im-

Gorbaçov ile ABD başkanı Ronald Reagan, 19 Kasım 1985'te Cenevre'de.

paratorluk" olarak etiketlemiş olan eski Amerikalı Soğuk Savaşçı, nihayetinde 180 derecelik baş döndürücü bir dönüşle Gorbaçov'un arkadaşı ve karşılıklı silahsızlanmanın bir destekçisi olmuştu. Gorbaçov Batı'da zaten bir kahramanken bu, Reagan'ı da Sovyetler Birliği'nde bir kahraman yaptı: Karısı Nancy ile 1988'deki ziyaretlerinde ikisi de rock yıldızları gibi karşılandılar.

Britanya'da pek de sosyalist dostu olmayan Margaret Thatcher, Gorbaçov'u sevdiğini ve birlikte iş yapabileceklerini ilan etmişti. Gorbaçov Fransa'nın François Mitterand ve Almanya'nın Helmut Kohl'u gibi Avrupalı liderlerle de başarı elde etmişti. Gorbaçov'un vizyonu ve Soğuk Savaş'ın çift kutupluluğunun üstünden gelişi, Avrupa'yı "ortak evimiz" olarak görmesiyleydi ve bunu başaracak gibi gözüküyordu.

Dışarıdan bakıldığında Doğu Avrupa, Avrupa'nın birliğine doğru yapılacak herhangi bir hamle için muhtemel bir çıkmaz gibiydi. Eğer Doğu Avrupa ülkeleri de Sovyetler Birliği gibi demokratik bir reform yolunu izlemeleri için cesaretlendirilirse yüksek olasılıkla bazıları popüler olmayan komünist rejimlerinden kurtulmaya karar verebilirlerdi. Brejnev doktrini hâlâ geçerli miydi? Gorbaçov Doğu Avrupa'ya hiç ilgi göstermemişti ve görünüşe göre Doğu Almanya'da Erich Honecker ve Romanya'da Nikolay Çavuşesku gibi eski komünist liderlerden şahsen tiksiniyordu. Anlaşılıyor ki Gorbaçov daha başlarda Doğu Avrupalı liderlere kendi meşruluklarını kendilerinin kollamaları ve bela anında Moskova'ya güvenmemeleri gerektiğini gizlice söylemişti. Doğu Avrupa'nın Moskova'ya ekonomik faydaları, Sovyetler Birliği artık bu ülkelere piyasa fiyatlarının altında petrol ve gaz sağladığından artık şüphesiz ki daha düşük geliyordu.

Netice, Berlin Duvarı'nın 1989'da dünyanın şaşkın bakışları altında yıkılması oldu, Honecker'in Doğu Alman hükümeti düştü ve kısa süre içerisinde, pratikte Batı Almanya'nın Doğu

Almanya'yı almasıyla Almanya tekrar birleşti. Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'daki seçimler, komünist olmayan hükümetlerin başa geçişiyle sonlandı; Romanya'da Çavuşesku devrildi ve halk tarafından idam edildi. Tüm bunlar Sovyetler'den herhangi bir hoşnutsuzluk tepkisi gelmeden gerçekleşti; hatta bunun tam tersi. Gorbaçov Alman dışişleri bakanı ile ABD dışişleri bakanı James Baker'dan, Sovyet liderliğindeki Varşova Paktı'nın çözülmesinin ardından ABD önderliğindeki NATO'nun Doğu Avrupa'ya, yeni birleşmiş bir Almanya'ya bile doğru genişlemeyeceğine dair sözlü vaatler aldığını düşünüyordu. Belki de almıştı ancak Gorbaçov kapitalistlere asla güvenilmemesi gerektiğini hatırlamalıydı ve bir avukat olarak vaatlerin her zaman yazılı olarak alınması gerektiğini bilmeliydi. 1990 Ekim'inde eski Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Federal Almanya Cumhuriyeti'ne dâhil oldu ve durum gereği NATO'nun bir parçası haline geldi.

OYUNUN SONU

Gorbaçov'un Avrupa seyahatleri onu, çok ilgisini çeken İskandinav sosyal demokrasisi ile tanıştırmıştı. 1990 Şubat'ında parti Merkez Komitesi'nde "İdealimiz insancıl, demokratik bir sosyalizmdir" diyerek "1917 Ekim'inde verilmiş karara sadık kalacağız" diye eklemişti. Ancak 1917 Ekim'inde verilen karar "insancıl, demokratik sosyalizm" değildi. Gorbaçov'ın iki taahhüdü arasındaki çelişkiler pek az kişinin bunların her ikisini de paylaştığı anlamına geliyordu ve her ikisini de paylaşmayan insan sayısı giderek artacaktı. Brejnev zamanında evrimleştiği gibi Sovyet sisteminin partizanları vardı ancak 1917 Ekim'i ruhundan İskandinav sosyal demokrasisi kadar uzaktılar. Ayrıca Sovyet sistemine karşı olanlar da vardı ancak çoğu sosyal demokrat değildi.

Çernobil'in hasarlı 4 Numaralı Reaktörü, koruyucu bir lahit ile kapatılmış olup artık Ukrayna'nın gözetimi altındadır.

Batı'da pek çok kişi Gorbaçov'un ahlaki politik mesajıyla canlanmıştı, ancak Sovyetler Birliği'nde sonuç farklı oldu. Sovyet vatandaşları afallamıştı ve Çernobil sayesinde Ukrayna ile Belarus'ta geniş bölgelerin kirlenmesi popüler diyaloglara mahşeri bir hava veriyordu. Perestroyka esnasında Rusya'da arazi çalışması yapan Batılı antropologlar acı çekme ve Rus ruhu üzerine neredeyse Dostoyevksi gibi bir saplantı bildiriyorlardı (*dusha* – Sovyet dönemi esnasında onaylanmayan bir kavram). Bir güçsüzlük hissi de vardı: "Kuvvetler" Sovyetler Birliği'ni itiyordu, kim bilir nereye ve niye. Ayrıca çok fazla şeyin feda edildiği mevcut ve geçmiş devrimci rüyaları kapsayan bir absürtlük hissi de vardı. İnsanlar "Yaşadığımız hayat normal değil" diyorlardı. "Keşke normal bir ülke olabilseydik." Ancak normalliğin ne olduğunu kimse bilmiyor gibiydi.

Televizyonda Sovyetler'in geçmişi hakkındaki glasnost; Gulag ve diğer Sovyet zulümleri hakkında öğrendikleriyle şoka uğrayan ve depresyona giren pek çok izleyici için fazla gelmişti. Doğu Avrupa'nın taraf değiştirmesiyle de üzülmüş-

ler, bir adaletsizlik ("Onlar için yaptığımız onca şeyden sonra!") ve efkârlı bir şaşkınlık ("Bizi sevdiklerini sanıyorduk") ifade etmişlerdi. Glasnost ile gelen yeni serbestlik eski neslin çoğunu yabancılaştırırken yeni nesli heyecanlandırıyordu: Sokaklarda kitap tezgâhlarında ahlaki açıdan destekleyici toplumsal ciltler değil, bunun yerine pornografi, astroloji, güzellik ve seks el kitapları, altıncı his ve karanlık güçler hakkında kitaplar, antisemitik broşürler ve dini metinler karmakarışık şekilde birbirlerinin üzerine yığılmıştı.

Yeltsin'in 1985 öncesi kariyeri Rus milliyetçileri ve liberal entelektüellerle ortak herhangi bir şeyinin olduğuna dair ipucu vermese de perestroyka esnasında bunların her ikisi için de bir odak noktası haline gelmişti. Moskova her türden radikal aktivite için bir kovan oldu ve Moskova kaynaklı Sovyet medyası da bir megafon gibi iş görüyordu. Aynı zamanda derme çatma ve eğreti bir özel sektör filizleniyor, tüm şehirde dükkânlar mantar gibi bitiyordu. Bu yıllarda Sovyet başkentinde şimdiden bir "Sovyet sonrası" hava vardı ve 1990 sonunda metro istasyonları Zhdanov ile Kalinin gibi eski Sovyet liderlerinin adlarını indirmiş, şehrin ana caddeleri devrim öncesi isimlerini tekrar almıştı (Gorki Sokağı yeniden Tverskaya olmuştu; Dzerjinski Meydanı da tekrar Lubyanka). Leningrad daha da ileri gitmiş ve çok yakın sonuçlanan bir referandumla şehrin adını tekrar Sovyet öncesindeki gibi St. Petersburg yapmıştı.

Eğer Gorbaçov'un dediği gibi 1987'de Sovyet ekonomisi için bir "kriz öncesi" durum varsa bu, 1990-1991'te büyük oranda Gorbaçov'un kendi politikaları sonucu tam olarak patlak vermiş bir kriz olmuştu. Gorbaçov iktidarının ilk yıllarındaki yüksek popülerlik oranı 1990'da yüzde 20'nin altına ve 1991'de sıfıra inmişti. Sovyet ekonomisinin büyüme hızı da negatife gerilemişti. Petrol fiyatları 1990 Kasım'ında yukarı sıçrasa da sonraki yılın ortalarında tekrar 40 ABD doları

civarına gerilemişti. Ancak her hâlükârda Sovyet petrol üretimi 1991'de önceki yıla göre yüzde 9 azalmıştı; bu gerilemenin üçüncü yılıydı ve eğer trend devam ederse Sovyetler Birliği'nin petrol ithal etmek zorunda kalacağına dair korkular vardı. 1980'lerin başında küçük bir bütçe açığı olarak başlayan şey 1990'ın sonunda 58 milyar rubleye şişmişti (bu resmi rakamdır; ABD ekonomistleri çok daha yüksek tahminlerde bulunmaktadır). Altın rezervleri dip yaptı; içeride fiyatlar arttı. Önü alınamaz enflasyon vardı, kentlerde tedarik sorunları başladı ve adi suçların sıklığı zirve yaptı.

Bu esnada muğlak ancak tedirginlik verici "egemenlik" kelimesi işitilmeye başlanmıştı. Baltıklar'da cumhuriyet seçimlerinde getirilen halk cephe hükümetleri tarafından egemenliğin önce talep edilmesi, sonra da ilan edilmesiyle başlamıştı ve 1990'ın sonunda ilanların Sovyet idaresine karşı olan halk cepheleri tarafından değil, yerel (ve yerli) Sovyet idareleri tarafından yapıldığı Orta Asya dâhil bütün cumhuriyetlere yayılmıştı. Cumhuriyetler aslında 1936 ve 1977 Sovyet anayasalarına göre sınırlı "egemenliğe" veya "egemenlik haklarına" sahiplerdi ancak bundan fazlasını istiyorlardı. Bu noktada egemenlik Moskova'nın güçlerinde keskin bir düşüş ve kaynakların kontrolünün cumhuriyetlere geçmesiydi (vergi toplama dâhil). Bu eğilim Moskova için elbette ki alarm vericiydi çünkü özellikle de Baltıklar'da egemenlik iddiaları bağımsızlık ve Birlik'ten ayrılma ilanlarına dönüşebilirdi. Daha da rahatsız edici olan şey Yeltsin'in liderliğindeki Rusya Cumhuriyeti'nin kendi toprakları ve kaynakları üzerinde egemenliğini ilan eden ilk cumhuriyetlerden biri olmasıydı (1990 Haziran); ve "kaynakların" vergi toplamayı da içerdiği kısa sürede ortaya çıktı. Rusya Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin çekirdeği olup 1989'da Sovyet topraklarının yüzde 77'sini, Sovyet nüfusunun yüzde 51'ini ve Sovyet net materyal üretiminin yaklaşık beşte üçünü içeriyordu. Eğer Rusya

(daha küçük cumhuriyetler bir kenara) burada toplanan tüm vergi gelirlerini kendine alıkoyarsa Sovyet hükümeti nasıl yönetecekti?

Rusya Cumhuriyeti tarihi olarak, diğer Sovyet cumhuriyetlerinin sahip olduğu cumhuriyete özgü enstitülerin bazılarından yoksundu; bir Rus Komünist Partisi, KGB ve Bilimler Akademisi gibi. Bu orijinal olarak Rus milliyetçiliğinin cesaretini kırmak içindi ve bir dereceye kadar işe yaramış gözüküyordu: Son zamanlardaki Sovyet kamuoyu yoklamalarına göre Ruslar kendilerini "Sovyet" olarak düşünmeye diğer herhangi bir etnik gruba göre daha yatkındı. Ancak idari uygulamada Moskova'nın hem Sovyetler Birliği'nin hem de RSFSC'nin başkenti olması, yetki alanları arasındaki ayrımın bulanık olması anlamına geliyordu. Perestroyka'dan önce hiç kimse Rusya Cumhuriyetini bir liderlik mücadelesinde bir güç tabanı olarak kullanmayı düşünmemişti. Bu, Yeltsin'den önceydi.

1990 cumhuriyet seçimlerinde Yeltsin, 1991 Haziran'ına kadar onun güç tabanı olacak Rus Yüce Sovyeti'nin başkanı seçilmişti; 1991'de oy çokluğuyla yaratılmasından büyük oranda kendisinin sorumlu olduğu yeni bir konuma seçildi: Rusya Cumhuriyeti başkanlığı. Mart 1987 gibi yakın bir tarihte Rus milliyetçisi bir temsilci alaycı bir şekilde Rusya'nın Birlik'ten ayrılmasının sorunu çözebileceğini önermiş ve nüktesiyle kongreyi kahkahaya boğmuştu. Ancak 1990'da artık bu bir şaka değildi. Rusya, topladığı vergileri Sovyet hükümetine iletmeyi durdurmuştu. Gorbaçov'un Sovyetler Birliği ile Yeltsin'in Rusya Cumhuriyeti, yeni ve beklenmedik bir "ikili iktidar" mücadelesinde birbirlerine dolaşmışlardı.

Gorbaçov ve Yeltsin kendilerini, daha önce Komünist Parti'nin üst düzey görevlileri oldukları yetki alanlarında kendilerini başkan olarak tekrar konumlandıran tek Sovyet liderleri değildi. Cumhuriyetlerdeki birinci sekreterler de ay-

nısını yaptılar ve 1991 sonbaharı geldiğinde Sovyetler Birliği başkanların liderlik ettiği bir dizi cumhuriyet ve resmi olarak hepsinin üzerinde olan bir Sovyet süper başkanından oluşuyordu.

Ayrılıkçılık en başta pek çok cumhuriyetin politik gündem maddesi değildi. Diğer cumhuriyetlerde bulunan yirmi beş milyon Rus mecazen bir ayak bağıydı ve yerel olarak "milli" sorunun en akut formu, ismen var olan milliyetler ve diğer etnik gruplar arasındaki çatışmaydı; Azerbaycan içerisinde bir Ermeni otonom bölgesi olan Dağlık Karabağ için verilen kanlı çatışmalar gibi. Rusya Cumhuriyeti'nin de egemenlik beyanlarına başlayan kendi otonom bölgeleri ve cumhuriyetleri vardı. Volga üzerinde bir Tatar azınlığa sahip, tarihi olarak bir Rus şehri olan Kazan, kendisini Tataristan'ın başkenti ilan ederken Çeçenistan'da (sürgünden göreceli olarak yeni dönmüş ve hâlâ öfkeli olan pek çok Çeçen ile) 1990 Kasım'ında egemen bir Çeçen cumhuriyeti isteyen ulusal bir kongre toplanmıştı.

Rus harici cumhuriyetlerde halkın tavırları ve elitlerin niyetleri çok değişkendi. 1989'da popüler bir dergi tarafından yürütülen bir ankette ülke çapında katılanların büyük kısmı Birlik'te kalmak için oy kullanmıştı. Ancak Sovyetler Birliği'ne dâhil edilmeleriyle asla tam olarak barışmamış olan üç Baltık ülkesi çıkışa yaklaşırken benzer şekilde birliğe geç katılanlardan Moldova ve eski bir muhalifin (Zviad Gamsakhuridya) liderlik ettiği Gürcistan da benzer eğilimler gösteriyordu. Orta Asya'da güçlü yerli kökenleri olan yerel liderler ayrılmak için halk baskısı altında değillerdi ancak çoğu radikal perestroyka ve özelleşme konusunda hevessizdi ve dolayısıyla Moskova'dan bu açıdan şüpheleniyorlardı. Cumhuriyetler içerisinde pek çok kişi, Rus (Sovyet) emperyalist sömürüsünün tarihi kurbanları olduklarına ikna olmuşlardı. Rusya Cumhuriyeti'nde elbette ki bunun tersi düşünülüyordu.

Yine de 1991 Mart'ında SSCB'nin korunması için Birlik çapında yapılan bir referandum, "eşit egemen cumhuriyetlerin yenilenmiş bir federasyonu" lehine sonuçlanmıştı (yüzde 77 "evet" oyu vermişti; Ukrayna'dan çıkan yüzde "70" dâhil). Ancak bu formülasyonun muğlaklığı –cumhuriyetlerin farklı bir temelde olsa da bir arada kalmaya devam etmeleri– Ukraynalı seçmenlerin Ukrayna'nın ismen mevcut olan bir Egemen Devletler Topluluğu'nun bir parçası olup olmaması sorusuna da yüzde 80 "evet" cevabı vermesiyle ortaya çıkmıştı. Dahası "tüm birlik içinde" şimdiden küçülmüş bir kavramdı çünkü Birlik'ten ayrılmaya en yakın olan altı cumhuriyet –Baltık devletleri, Gürcistan, Moldova ve Ermenistan– referanduma katılmayı reddetmişti. Dokuz cumhuriyetten oluşan güdük Birlik, durumu Gorbaçov ile görüşmeleri için Nisan ayında liderlerini (Rusya için Yeltsin, Kazakistan için Nazarbayev ve Ukrayna için Leonid Kravçuk dâhil) gönderdiler ve bu toplantı bir başkanın önderlik edeceği, ortak bir dış ve askeri politikalarının olacağı bir "Sovyet Egemen Cumhuriyetler Birliği"ni ("sosyalist" artık yoktu) tesis eden bir anlaşma hazırlanacağına dair fikir birliği üretti. Bunu izleyen taslaklarda Yeltsin'in baskısıyla "Birlik" daha çok bir konfederasyon gibi olmaya başladı ve başkanı idari işlevlerini giderek kaybetti; bu esnada Rus, Ukrayna ve diğer cumhuriyet hükümetleri, kendi bölgelerindeki Sovyet fonksiyonlarını perde arkasından sessizce gasp etmeye devam ediyorlardı. Nihayetinde anlaşma hiçbir zaman uygulanamayacaktı. Araya bir askeri darbe girdi.

Gorbaçov'un iki güç tabanı Komünist Parti ve başkanlıktı, ancak partinin şöhreti ve morali hızla batıyordu ve başkanlık, onu destekleyecek idari yapılar ve uygulayıcıları olmayan bir korkuluktu. Devam eden uluslararası desteğe rağmen Gorbaçov sallantıdaydı: 1916-1917'de çar ile Rus İmparatorluğu'na olduğu gibi kendisinin ve Sovyet rejiminin meşruluğu

parmaklarının arasından kayıp gidiyordu. Makul herhangi bir gözlemci ona karşı soldan veya sağdan bir darbe bekleyebilirdi; muhtemelen 1917'deki General Kornilov'unki gibi sağdan. Darbe Ağustos ortasında geldi ancak gülünç derecede başarısız olup tam bir komedi skeciydi. Gorbaçov ile ailesi Kırım'da Foros'da tatildeyken başkan yardımcısı Gennady Yanayev, savunma bakanı Dimitri Yazov ve KGB başkanı Vladimir Kryuçkov'un liderlik ettiği bir grup oraya uçmuş ve olağanüstü hal ilan etmesini istemişlerdi. Gorbaçov bunu reddettiğinde Moskova'ya geri dönmüşler ve olağanüstü hali kendileri ilan etmişlerdi; Yanayev Gorbaçov'un güya hastalığı esnasında başkanlığa vekalet edecekti. Bu esnada Gorbaçov pek çok gün boyunca Foros'daki daçasında ev hapsi altında ve iletişimden uzak bırakılmıştı.

19 Ağustos 1991, Boris Yeltsin'in askeri darbe esnasında bir tankın tepesinden yaptığı konuşma (tank operatörü yüzünü ellerinin arasına gömmüş durumda)

Darbe denemesi, cumhuriyet liderlerini yanına almak için ciddi bir çaba göstermeyen tam bir Moskova girişimiydi. Azerbaycan'ın lideri, darbeyi destekleyen tek lider olmuştu; çoğunluk ihtiyatla ne olup biteceğini bekliyordu. Belki de, daha önce Kornilov'un da yaptığı gibi ülkeyi dağılmaktan kurtararak Gorbaçov'a bir iyilik yaptıklarını düşünüyorlardı. Ancak bunu televizyonda anons ederken feci bir performans sergilemişlerdi ve Moskova sokaklarında on binlerce insan protestoya çıktı. Ordu birlikleri ve tanklar şehrin merkezine getirildi ancak ateş etme emirleri veya eğilimleri yoktu. Komplocuların beceriksizliği sayesinde serbest kalan Yeltsin, anın kahramanı haline geldi: Tankın tepesindeki fotoğrafları tüm dünyaya yayıldı. Komplocuların sinirleri boşaldı, Gorbaçov serbest bırakıldı ve Moskova'ya döndü. Ancak politik duruşu ve Sovyetler Birliği'nin hayatta kalma olasılığı ölümcül bir darbe almıştı.

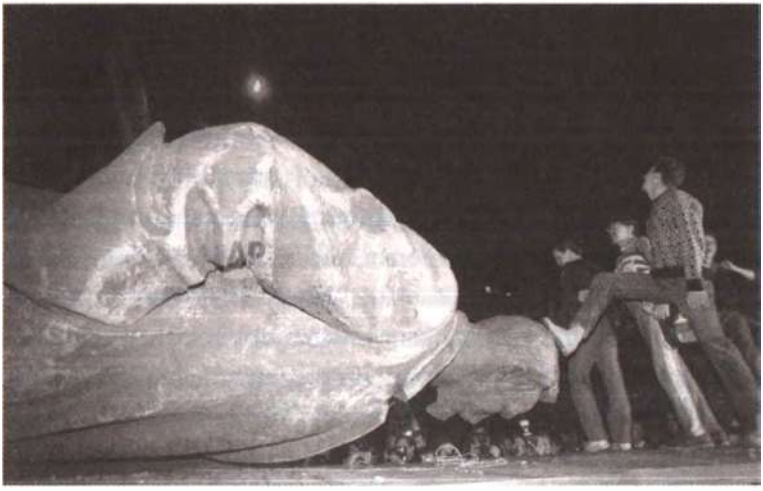

Gorbaçov ile ailesi Foros'dan dönüyor, 22 Ağustos 1991.

Darbenin hemen ardından Yeltsin, Rusya Cumhuriyeti lideri olarak Komünist Parti'nin aktivitelerini yasakladı. Yavaş bir başlangıcın ardından Ukrayna'da milliyetçi destek arttı ve seçmenlerin yüzde 84'ünün katıldığı 1 Aralık 1991'deki referandumda bağımsızlık lehine yüzde 90 oy çıktı (bunun anlamı cumhuriyetin Ukraynalı çoğunluğunun yanı sıra Rusların da bağımsızlık için oy vermiş olduğuydu).

Ağustos başında ABD başkanı George H.W. Bush Ukrayna başkentindeki bir konuşmasında –içerideki eleştirmenler tarafından "Kiev Tavuğu" olarak dalga geçilmişti– Gorbaçov'u ve birliğin korunmasını desteklemiş, "intihara meyilli milliyetçiliğe" karşı uyarıda bulunmuştu. Ancak Kasım ayı geldiğinde Bush, kongre ve Ukrayna lobisinin yoğun baskısı altında geri çekiliyordu. Ukrayna'nın eli kulağında olan ayrılışı ve Birleşik Devletler'in buna muhtemel rızası, Sovyet tabutundaki önemli çivilerdendi.

Yine de Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ana aktörü Yeltsin olmuştu. Prenses Diana, evliliğinin içindeki üç kişiyle biraz fazla kalabalık olduğunu söylemesiyle meşhurdu. Aynı şey, Moskova'daki iki başkan için de geçerliydi. Bu çiftten halkoyuyla seçilmemiş olan Gorbaçov, kendini zayıf olan konumda buldu. Darbeden sonra istifa ederek Yeltsin'in Sovyet başkanı olarak ana makamda halefi olması için yolu açsaydı, Sovyetler Birliği bu kadar kolay dağılmayabilirdi çünkü Yeltsin'in, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün aksine revize edilerek hayatta tutulmasında bir çıkarı olabilirdi. Ancak Gorbaçov 25 Aralık 1991'e kadar Sovyet başkanlığından istifa etmemişti ve bu zaman geldiğinde, Yeltsin'in inisiyatifiyle Rus, Ukrayna ve Belarus cumhuriyetlerinin liderleri gizlice buluşmuş, Sovyetler Birliği'nin çok küçülmüş bir halefi olan, ortak bir askeriyesi olan ancak merkezi bir başkanı veya parlamentosu olmayan bir Bağımsız Devletler Topluluğu tesisinde fikir birliğine varmıştı ve bu, birkaç gün sonra üç cumhuriyet ta-

23 Ağustos 1991'de yıkılmış olan Dzerjinski heykeli, artık Moskova'da Yıkık Anıtlar Parkı'nda bulunmaktadır. Tam bir kopyası, 2006'dan beri Belarus başkenti Minsk'tedir.

rafından onaylanacaktı. ABD dışişleri bakanı Baker bir hafta sonra Moskova'ya geldiğinde Kremlin'de Rusya başkanı Yeltsin ve yanındaki yeni Sovyet savunma bakanı Mareşal Evgeni Şapoşnikov tarafından karşılanmıştı. Gorbaçov'un istifası, zaten mevcut olan durumun tanınmasıydı; artık mevcut olmayan bir ulusun başkanı olduğu.

Sovyet hükümetinin ve Sovyet Komünist Partisi'nin (darbeden sonra dağıtılmıştı) Moskova'da bulunan mallarını güvenceye almak, saklamak veya bunlara el koymak için perde arkasında pek çok el çalışıyordu ancak aslan payını alan, Rusya Cumhuriyeti adına Yeltsin olmuştu. Cumhuriyet liderleri de devletlerin ve komünist partilerin kendi topraklarındaki malları için aynı yolu izlediler. Rusya Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin halef devleti oldu ve Rusya'nın üç renkli bayrağı, Kremlin'in tepesinde Sovyet bayrağının yerini aldı. Diğer cumhuriyetler –bazıları hevesle, diğerleri başka bir alterna-

tif olmadığından– kendilerini egemen bağımsız devletler ilan ettiler. Sadece on yıl önce güçlü bir ordusu ve polisi ve neredeyse yirmi milyon üyesi olan bir yönetici partisiyle stabil bir süper güç olarak gözüken Sovyetler Birliği, kendisinin savunulması için tek bir kurşun atılmadan kendi kendini imha etmişti.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'ni kurmak ve yaşatmak için devasa miktarda kan dökülmüştü. Bunların bir kısmı idealistlerin, bir kısmı haydutlar, bir kısmı kariyer yapmak isteyenler ancak çoğu esas endişeleri hayatta kalmak olan sıradan insanlarındı. Ülke kendisini dünyanın kalanına on yıllarca kapatarak "sosyalizmi inşa etmişti", ki bunun önemli bir kısmı devletin güçlendirilmesi ve modernleştirilmesinden oluşuyordu. Bu devlet halkına karşı büyük suçlar işlemişti: Büyük Temizlikler, kulak ve ulusal sürgünler ve Gulag'ın yaratılması ve genişletilmesi. Daha sonra uzun zamandır korkulan katliam geldi, İkinci Dünya Savaşı. Savaştan sonra on milyonlarca insan kaybı ve olağanüstü yıkımın ve sınırların tekrar kapanmasının ardından işler yavaşça yatışmıştı. Büyük katliamlar veya olaylar olmadan neredeyse elli yıl geçmişti.

Tüm bu kargaşadan, hikâyemizin başladığı Brejnevci Sovyetler Birliği çıktı. Bu hâlâ göreceli olarak fakir, ancak oldukça eşitlikçi bir refah devletiydi. Herkes eğitim ve iş bulabiliyordu ancak savaş öncesi yılların yukarı (veya aşağı) doğru hareketliliği bitmişti. Kitlelere yüksek kültür getirilmişti ancak bu, yaratıcılarının bazılarını sinirlendirmişti; tıpkı Batı'nın "çürümüş" eğilimlerine karşı korunmaları gibi. Erkekler toplumsal kınama olmadan kafayı çekiyorlardı; aile planlama aracı olarak hâlâ kürtaja başvurmak zorunda kalan kadınlar hem çalışma hem ev hayatında iki kat yük altındaydılar. Çok

kültürlülük (tarihi geçmiş bir terim kullanmak gerekirse) toplumsal bir taahhüttü; etnik önyargıların açıkça ifade edilmesi bir tabuydu. Gıcırdayan merkezi planlama sistemiyle devletin sahip olduğu ekonominin aralıklarında, yolsuzluk başını alıp gitmişti. İnşa edilmesi 1930'ların gururu olan bacalı ağır endüstri çevreye büyük zarar vermiş, Çernobil felaketi de üstüne tüy dikmişti. Rejimin uluslararası barış taahhütleri, yüksek askeri harcamalarla el ele ilerliyordu. Sınırlar artık hafifçe aralıktı, ancak eğitimli orta sınıf için değil. İstihbarat servisleri terörden vazgeçmişti; gözlem ve ceza artık rastgele uygulanmıyor, muhalif rolünü benimsemeye karar vermiş olan bireylere odaklanılıyordu; göreceli olarak küçük bir sayı, ancak Hürriyet Radyosu gibi yabancı "Sesler", bir yankı odası olarak iş görüyordu. Parola özel alanın geliştirilmesiydi, ancak arka planda aşırı tanıdık Sovyet propagandasının kendini beğenmiş didaktiğiyle Sovyet hayatının tahmin edilebilir, yavan tonu, gençlerden çok yaşlıların ilgisini çekiyordu.

Brejnev buna "sosyalizm" diyordu ve resmi kriterlerin çoğunu taşıdığı kesindi; devlet mülkiyeti, refah tedbirleri, kadınların özgürleştirilmesi ve etnik çeşitliliğe tolerans. Sovyetler Birliği'nin dünyadan yarı izole olmasının gerekmesi dezavantajına sahipti ve halkoyuyla lider seçmek veya görevden almak veya yarışan siyasi partiler arasından seçim yapmak açısından demokrasi fakiriydi. Ancak demokrasi noksanlığı, vatandaşların çoğu için büyük bir endişe değildi; esas dertler daha maddiydi. "Sosyalizmin" bereket getirmesi gerekiyordu, ancak Sovyet yaşam standardı gelişmiş Batı'nın altındaydı ve 1960'lardan sonra bu boşluk artık yakın zamanda kapanacak gibi gözükmüyordu. Eğer bu gerçekten sosyalizmse, pek çok Sovyet vatandaşı daha fazlasını istiyor gibiydi.

Sovyetler Birliği gittiği anda herkes ona bir "imparatorluk" demeye başladı. Bu terim Sovyetler Birliği'nde kullanılmıyordu çünkü Sovyet terimleriyle sadece kapitalistlerin im-

paratorlukları olurdu ve Batı'da da bir "kötü imparatorluk" bağlamında kullanılıyordu. Ancak 1990'larda bu kelimeye anlaşılabilir sebeplerle çok sık rastlanmaya başladı: Sınırlarını aniden kaybeden çok uluslu bir devlet kesinlikle bir imparatorluk olmalıydı ve bir defa imparatorluk olarak görüldüğünde çöküşünü kolonilerinin (Rus olmayan Sovyet cumhuriyetler) kendilerini imparatorluk merkezinin (Moskova ve Ruslar) sömürüsünden özgürleştirmesi olarak açıklamak kolaylaşmıştı. Bu makuldü ancak sadece kısmen doğruydu.

İlk olarak Moskova'nın "kolonilerinden" ekonomik olarak kâr ettiği varsayımı şüpheliydi. Rus olmayan cumhuriyetlerde halk, perestroyka esnasında bu fikri edinmişti. Öte yandan Rusya halkı bunun tam tersini, ekonomik avantajın cumhuriyetlerin tarafında olduğunu düşünüyordu ve içinden çıkılmaz bir karmaşa olan bu konudan genellikle kaçınmaya çalışan Batılı ekonomistler, Ruslarla aynı fikirde olma eğilimindeydi. İkinci olarak "özgürleşme" modeli, koloni nüfuslarının zalimlerine karşı ayaklanıp onları dışarı atmasını içeriyordu. Bir açıdan bu, Baltık cumhuriyetlerinde (Sovyetler Birliği bunları kaybetmeyi hazmedebilirdi) olanlara uygundu, ancak diğerlerine hiç uygulanamazdı. Pek çok örnekte cumhuriyet liderleri kararlarını, karşı konulmaz halk baskısının sonucu olarak *değil* de birliğin kendilerine pratikte bedavaya ulusal liderler olma fırsatı sunan çöküşünün bir sonucu olarak vermişlerdi. Dahası bunu yaparak Rusya'nın örneğini izliyorlardı ki eğer imparatorluk modelini izlersek Rusya kendisini kendi "imparatorluk" egemenliğinden kurtarmış olmalıydı.

Batılı yorumcular Rusya için (ve diğer yeni devletler için de), ekonomisi pazarın iyi huylu etkisi altında kaçınılmaz olarak genişlerken demokratik bir Sovyet sonrası gelecek tahmin ediyordu. Ancak tarih kavrayışları olan Ruslar, bela zamanları için kendilerini hazırlamıştı. 1990'larda kamuoyu yoklamalarında katılımcıların en fazla beşte biri Rusya'nın Batı

2014'te Rusya Federasyonu ve onu çevreleyen devletler.

formunda "demokrasiden" fayda göreceğini düşünüyordu ve Sovyet sonrası politik uygulamaların gözlenmesi bu kelimeye "özgürlük" ve "seçimler" ile birlikte yaygın olumsuz reaksiyonlar yüklemişti. 1999'da Ruslara, listelenen on üç değişkenden hangilerinin onlar için önemli olduğunu soran bir ankette "demokrasi" sondan ikinci gelmişti ve "girişimcilik özgürlüğü" hariç tüm diğer şıkların gerisinde kalmıştı. Tepedeki seçimler "istikrar" ve "toplumsal refahtı"

Başkan Yeltsin idaresinde Sovyet sonrası karışık ilk on yılda sık kullanılan kelime *shok*'tu. Yeltsin'in Batılı ekonomistlerin tavsiyesi ile başlattığı ve Egor Gaidar tarafından yürütülen (Sovyet zamanlarında meşhur bir çocuk kitabı yazarının oğlu) özelleştirme politikasının kullandığı yaklaşım "şok terapisi" olmuştu. Daha önce neredeyse her şeyin devlete ait olduğu düşünüldüğünde özelleştirme, kılavuzluk etmek için hiç emsalin olmadığı devasa bir girişimdi. Ruslar sonuca "vahşi kapitalizm" adını verdiler; herkesin eline geçirebildiği herhangi bir şeyi kavraması –eski devlet ve parti aparatında daha iyi konumlarda ve daha iyi bağlantıları olanlar daha fazla şey kapmıştı– ve bunu korumasıydı. Yüksek Parti Okulu'ndan (Yuri Afanasiyev'in enstitüsü) liberal akademisyenler bile şehrin öte tarafında daha makbul bir kampüse el koymak için harekete geçmişti. Özel mülkiyetlerine Sovyetler Birliği zamanında izin verilmeyen silahlar çoğaldı, kamuflaj üniformaları ve altın zincirlerini sergilemek için açık yakalarıyla güvenlik görevlileri de. Herkes koruma arıyordu (bir "çatı") ve bunu sağlayan grupların polis, suç grupları ya da bunların bir karışımı olup olmadığını ayırt etmek genellikle zordu.

Daha önceleri devlet tarafından düşük fiyatlarla kiralanan apartman daireleri özelleştirilmiş olup kiracılar bunları uygun faizlerle satın alabiliyorlardı. Bunun sorunu daha sonra suçluların gelip haraç talep etmesi ve haracın ödenmemesi durumunda sakinleri sokağa atmasıydı. Kalanlar daireleri

için çelik kapılar satın aldılar ancak bu onları merdiven boşluklarında veya asansörlerde korumadı, bu yüzden apartman blokları kapılar ve girişlerine Batı tarzı otomatlar koymaya başladılar. Kırsalda bir daçaları da olan şehirliler genelde buraya gidiyor, şehirdeki dairelerini kiraya vererek iki yakalarını bir araya getiriyorlardı. Temel mamuller üzerindeki fiyat kontrollerinin kalkması ve fiyatların uçuşa geçmesiyle "insanın kendi bahçesini ekmesi" 1990'larda bir metafor olmaktan çıkıp genel bir girişim haline gelmişti.

Enflasyon ve maaşların ödenmemesi, emeklilerle beyaz yakalı çalışanların çoğunu fukaralığa sürüklemişti. Yaşlı kadınlar, aceleci bir yolcuya satmak umuduyla ellerinde birkaç turp veya bir çift yün eldivenle metro istasyonlarının dışında suskunca bekliyordu. Dilenciler ve evsizler, birden kent manzarasının bir parçası olmuşlardı. Bir fabrika veya ofis gibi sağlam işyerleri olan çalışanlar, ücretlerini artık alamadıklarında bile bunlara sıkı sıkıya tutundular, hem yoldaşlık hem de iç dağıtım için ortaya çıkabilecek erzak yardımı için. Kolektif çiftliklerdeki köylüler, işleri yürütmeye devam etmesi için umutla kolhoz başkanına bakıyorlardı. Entelektüeller özellikle ağır darbe almıştı, sadece fakirlikten değil (maaşları neredeyse sıfıra gerilemişti), hayatlarının başlıca enstitüleri olan "kalın" dergiler gibi kurumların da çökmesiyle. Onların –ve Sovyet devletinin– eğitime ve yüksek kültüre verdiği yüksek değer, hızla Amerikan değerlerini öğrenen ve kolay yoldan para kazanma peşinde olan torunlarına gülünç geliyordu. 2002'de Rusya altmış bin intiharla dünyada bu oranda birinci sıradaydı. Erkeklerde ortalama ömür 1990'ların başlarında altmış dörtken on yıl sonra elli sekize düşmüş ve 2005'e kadar tekrar yükselmeye başlamamıştı. Zorluk karşısında metanetleriyle ünlü olan Rus kadınları, aynı zaman aralığında sadece iki buçuk yıl kaybederek bunu tekrar kanıtladılar. Özgürlükten çıkmak için hevesli olan bazıları, ev hanımlığı rolünü kucakladı.

Bazı Ruslar, esas olarak eski bir devlet malına el koyma zamanı geldiğinde hızlı reaksiyonları sebebiyle zenginleştiler. Yeni zenginler için kullanılan terim "yeni Ruslar"dı ve son derece zengin olan küçük gruba "oligarklar" deniliyordu; Yeltsin'in rejiminin onayına bağlı olduğu düşünülen Mihail Kodorkovski ile Boris Berezovski gibi. Bir matematikçi ve mühendis olan ve Sovyetler'in son zamanlarında Bilimler Akademisi'nde bir enstitüde bölüm başkanı olan Berezovski servetini Rusya'nın ana televizyon kanalını alarak yapmıştı; iş kariyerine perestroyka esnasında bir kafe açarak başlayan bir Komsomol görevlisi olan Kodorkovski özel bankacılığa geçmiş ve 1990'ların ortalarında Yukos Oil'i devletten sudan ucuza almayı başarmıştı. Bu servetlerin nasıl biriktirildiği göz önüne alındığında her zaman bir illegallik lekesi kalıyordu. Rusya'nın yeni "kapitalizmi" kısmen Batılı modellere dayanıyor olsa da eski Sovyet "ikinci ekonomisinin" doğrudan bir halefiydi ve gri bir yasallık alanında sözleşmeler yerine kişisel bağları temel alarak işlev görüyordu.

Rusya'nın yeni zenginleri son derece dikkat çekici tüketimleriyle fark ediliyordu; komşu köylerin şaşkınlığı içerisinde barok kalelere dönüşen daçalar dahil. Ayrıca Batı'da çok fazla zaman geçiriyorlar, oğullarını Britanya ve İsviçre'de elit okullara gönderiyorlar ve yeni kazanılmış servetlerinin çoğunu yurt dışında tutuyorlardı. Ruslar için Sovyet sonrası dönemin büyük nimetlerinden biri, parası yetenler için sınırsız Batı seyahatiydi; öyle gözüküyor ki Sovyet sistemi tarafından dayatılan tüm sınırlamalar arasında en sinir bozucu olanı buydu. Artık Ruslar yetmiş yıl sonra, kendilerini göçmenler olarak görmeden ülkelerini (turistler olarak) terk edebiliyorlardı. Yüksek profilli entelektüeller ve sanatçıların yanı sıra iş adamlarının da artık sınırın her iki tarafında evleri vardı. Açık sınırların cazibesine kapılan genç kadınlar, kendilerini Avrupa'da fahişe olarak çalışırken bulmuşlardı.

Yeni Rusya'nın, çeşitli politik karmaşıklığı ve tarihi skandalların yanı sıra gerçek veya hayali skandalların peşinde olan özgür bir basını vardı. Ancak en cesur gazeteciler riskli bir hayat sürüyordu ve gazeteci suikastları –iş adamlarının rakipleri tarafından düzenlenen suikastlarının yanı sıra– göreceli olarak yaygın hale gelmişti. Entelijansiya perestroyka'nın çöküşüyle sarsılmıştı (nüfusun büyük kısmı, Gorbaçov ile onları suçluyordu) ve statü kaybı yaşayan ve ahlaki liderlik iddiaları gözden düşen üyeleri, yeni Rusya'da ayaklarını yere basarken zorlanıyorlardı. Siyasi partiler oluşmaya başladı; 1990'larda dirilmiş bir Rus Komünist Partisi en çok dikkat çekeniydi ancak liberal ve milliyetçi partilerle sokak seviyesinde bazı yarı-Nazi zorbalar da vardı. Partiler, çarlık zamanında Duma olarak adlandırılmış olan yeni parlamentoda seçimlere katılıyordu. Duma pek çok canlı tartışma ve bazı olağanüstü yasamaların yeri oldu (bir yasa Sovyetler Birliği'ni "tekrar tesis etti"), ancak başkan yasamayı onaylamak zorunda olmadığından çok önemli değildi. Başkan Yeltsin'in kendisi bir parti kurmamıştı. Kalp sorunları olan bir içiciydi ve hem sağlığı hem de davranışları giderek dengesiz olmaya başlamıştı.

KGB rejim değişikliğini yeni bir isim altında atlatmış (Federal Güvenlik Servisi veya FSB) ve tüm arşivlerini korumuş olsa da Sovyet Komünist Partisi arşivlerini ve kalan tüm varlıklarını yeni Rusya Federasyonu'na kaybetmiş, o da bunların kapılarını ardına kadar açmıştı. 1992'de Rusya'nın Anayasa Mahkemesi'nde Sovyet Komünist Partisi'nin yasallığı hakkındaki kanıtlar irdelenmişti ve bunu, eski komünistlerin Yeltsin'in Komünist Parti'yi bir önceki yıl dağıtmasının anayasaya aykırı olduğunu iddia ettikleri yeni bir dava izlemişti. Bu da Komünist Parti'nin 1917'den beri sürmüş idaresinin tamamının anayasaya aykırı olduğunu iddia eden bir karşı davayı tetikledi. Dava tarihçiler için bir nimetti çünkü deva-

Solda, Lenin heykelleri, Moskova'da Devrik Heykeller Parkı'daki yeni evlerinde.

sa miktarda gizli belge açığa çıkmıştı ancak *The Washington Post*'un oturumlara görev duygusuyla katılan Moskova muhabiri, davanın kimsenin umurunda olmadığını görünce çok şaşırmıştı.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüne karşı ilk zamanlarda popüler bir reaksiyon, yeni Rusya Federasyonu ile devrim öncesi halefi arasındaki yetmiş dört yıl hiç var olmamış gibi davranmaktı. Çarcı geçmiş, o yıllarda insanların tekrar yaşamak için hevesli olduğu bir şeydi. Eski imparatorluk çift başlı kartalı, devlet sembolü olarak geri döndü. Ruslar yarım hatırladıkları Ortodoksluğu tekrar kucakladılar; Sovyet döneminin başlarında keşfetmiş oldukları proteler ataları gibi, bu sefer soylu atalarını tekrar keşfettiler. Ucuz sahte imparatorluk dekoru olan restoranlar açıldı. Medyumlar ve büyücüler son derece popüler oldu ve bir astrolog, televizyonda en çok sevilen simalardan biri haline geldi. 7 Kasım'daki Devrim Günü resmi

tatil olarak kaldı, ancak yeni iyimser "Uzlaşma ve Uyuşma Günü" adıyla. Sovyet liderlerinin o kadar çok heykeli yıkılmıştı ki Moskova, bunları koymak için özel bir park açmak zorunda kaldı. Ama şehir aynı zamanda, Kremlin'den çok da uzak olmayan bir yerde 1931'de Sovyetler tarafından havaya uçurulmuş olduğu yerde yeni bir Kurtarıcı İsa Katedrali'ne kavuşmuştu.

1977 Anayasası'nda iddia edilmiş olduğu gibi yeni bir "Sovyet" kimliği ve milliyetinin ortaya çıkıp çıkmadığı, Sovyetler'in son zamanlarında bir anlaşmazlık konusuydu ancak artık olumlu olarak cevaplanabilirdi. "Sovyet erkeği" (ve kadını) için aşağılayıcı yeni terim *sovok*'tu (kelimenin tam anlamıyla faraş) ve bu kara cahillerle basında aralıksız dalga geçiliyordu. Sovyet linguistik kullanımı için bir kılavuz (veya anı) olması için *Sovdepia (Sovyetler Birliği) Lisanının Yorumsal Bir Sözlüğü* yayınlanmıştı. Yabancı kelimeler ile sözlü ve yazılı Rusçadaki son değişikliklerin çok ihtiyaç duyulan yeni sözlükleri de vardı. Kitlesel basının lisanı aniden ve keskin bir şekilde Batılılaştı, Rusçaya bir zamanlar Sovyet akronimlerin geldiği kadar tuhaf gelen devasa sayıda kelime icat edildi. Viktor Pelevin'in 1990'ların popüler bir romanı olan *Homo Zapiens*'i, reklam ve televizyonun yeni dünyasında geçen bir kara mizahtı ve *imizdh* (imaj) ile *pi-ar* (PR veya halkla ilişkiler) her şey olup çekirdek kimlikler kaybolmuştu.

Kendini yeniden keşif sürecinde olanlar sadece bireyler değillerdi. Yeni ulus devletler için de aynısı, hatta daha da dramatik şekilde geçerliydi; bir yorumcunun gözlemlemiş olduğu gibi ulusluğa ulaşmadan önce ansızın devletliğe fırlatılmışlardı. Çoğuna, çöküşten hemen önce başkanlığa geçiş pazarlığı yapmış ve işlerini korumuş olan cumhuriyet eski birinci parti sekreterleri liderlik ediyordu. Yeni bağımsız Kazakistan'da 2019 yılında yetmiş sekiz yaşında başkanlıktan istifa edecek olan Nursultan Nazarbayev bunlardan biriydi, Azer-

baycan, Özbekistan'dakilerin yanı sıra ve Türkmenistan'da kendini "ömür boyu başkan" ilan ederek diğerlerinin önüne geçen Saparmurat Niyazov bunların arasındaydı. Gürcistan'a eski muhalif ve Shakespeare akademisyeni Zviad Gamsakhuridya liderlik ediyordu, onun yerini Gorbaçov'un eski bakanı Eduard Şevardnadze aldı, onun yerine de bir serbest piyasa heveslisi olan, bir Ukrayna üniversitesinde perestroyka çağı mezuniyeti Sovyet "halkların kardeşliğine" bir örnek olarak gösterilebilecek Mihail Saakaşvili geçmişti. Bölgedeki doğaçlama diğer liderlik tarzları, Georgi Derlugyan tarafından (*Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus – Bourdieu'nun Kafkaslar'daki Gizli Hayranı*'nda) yeni egemen olan bağımsız Gürcistan'a karşı milliyetçi bir ayaklanmanın İslami bir liderinin kendini yeniden keşfedilmesiyle ifade edilen, Kuzey Kafkaslar'da eski bir Komsomol aktivistini de içeriyordu.

Eğer federal Sovyetleri Birliği bir dizi bağımsız ulus devlet şeklinde dağıldıysa neden Rusya Cumhuriyeti de dağılmasın? Burada potansiyel ayrılıkçılar Tataristan (eski adıyla Tatar Otonom Cumhuriyeti veya Tatarya) ve Çeçenistan'ı içerir. Ancak burada Yeltsin ve ondan sonra gelen Vladimir Putin çizgiyi çekmişlerdir. Çeçenistan durumunda bu, yıllardır bitmek bilmez bir yara halini alacak savaş anlamına geliyordu: Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ çatışması dâhil, Sovyet sonrası milliyet bazlı pek çok çatışmadan bir tanesi. Tataristan farklı bir yol izleyerek Rusya ile Tatarlara (bağımsız egemenlik olmasa da) "eşit egemenlik" ve cumhuriyetin petrol kaynaklarından bir pay karşılığında anlaşma imzaladı ve Putin tarafından Kazan için yeni bir metro sistemiyle ödüllendirildi.

Uluslararası arenada Sovyet sonrası Rusya, Amerikan korumasından ve özel yatırımından bol miktarda faydalanmış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki Sovyet sandalyesini korumayı başarmıştı. Ancak dünyadaki konu-

Önce ve sonra: Saparmurat Niyazov, Sovyet Türkmenistan'ın Komünist Parti'sinin birinci sekreteri ve Türkmenistan'ın (Sovyet sonrası bağımsız) başkanı olarak.

mu büyük ölçüde gerilemiş ve Gorbaçov'un, Batı'nın izin *vermeyeceğine* söz verdiğini düşündüğü NATO'nun doğuya doğru genişlemesini kabul etmek zorunda kalmıştı. Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan 1999'da NATO'ya katılırken Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya ve üç Baltık cumhuriyeti 2004'te onları izledi. Ruslar açısından daha kötüsü Ukrayna ile Gürcistan'ın henüz NATO'ya kabul edilmemiş olsalar da bekleme listesinde kabul edilmeleriydi. Rusya'nın bir süper güç olmayı bırakın global bir güç olup olmadığı bile şüpheliydi. Elbette ki hâlâ bölgesel bir güçtü, ancak bölgesi esas olarak eski Sovyet cumhuriyetleriyle eski Sovyet bloğu uluslarını içeriyordu. 1991'de birliği terk etmeleri için cumhuriyetleri cesaretlendirmiş olan Yeltsin ve dışişleri bakanı Andrey Kozryev yaklaşımlarını hızla değiştirdiler ve Rusya Cumhuriyeti'ni, etrafında komşu ülkelerin bir şekilde tekrar bir araya toplanabileceği doğal bir mıknatıs olarak gördük-

lerini açıkladılar. Ancak buna tepki kayıtsızlıktı: Ayrılıkçılık ateşini bir defa yaktıktan sonra bunu söndürmek daha da zordu. Bu esnada Rusya'da kamuoyu yoklamalarında insanların yüzde 71'i, Sovyetler Birliği'nin dağıtılmasının bir hata olduğunu düşünüyorlardı.

Yeltsin 1990'ların büyük kısmında dümende kaldı ancak 1998'deki bir mali kriz ülkeyi iflasın eşiğine getirdi ve Rus Merkez Bankası borçlarını temerrüde düşürerek rubleyi devalüe etti. Sağlığı bozulurken kendine bir halef arayan Yeltsin, son birkaç yıldır Kremlin idaresinde çalışmakta olan sade tavırlı bir judo heveslisini, Vladimir Putin adlı eski bir KGB'ciyi gözüne kestirdi. Yeltsin, Putin'i 1999'da başbakanı olarak atadı ve birkaç ay sonra istifa ettiğinde Putin'in vekil başkan olmasına olanak verdi. 2000 yılındaki başkanlık seçimlerinde pek çok kişiyi şaşırtacak şekilde, Rusların Çeçenistan'daki askeri başarılarının da yardımıyla Putin, ilk turda oyların yüzde 53'ünü kazandı.

Putin bir defasında kendisini, hiçbir ironi izi olmadan "bir Sovyet erkeğinin vatanseverce eğitiminin kesinlikle başarılı bir ürünü" olarak tanımlamıştı. Savaş sonrası özelleşmenin zirvesinde Leningrad'da işçi bir çiftin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, avukatlık eğitimi almış ve adanmışlık ile romantiklik sebebiyle KGB'ye katılmıştı (gençliğinde kahramanca casusluk hikâyeleri Rusya'da popülerdi). Pek sivrilmeyen Sovyet kariyerinin son on yılında Doğu Almanya'da bir Sovyet ajanı olarak hizmet etmiş, Sovyetler Birliği'nde toplanmakta olan kaosa dönmeden önce 1989'daki dramatik çöküşünü gözlemlemişti. Komünist Parti'den resmen hiç ayrılmamış, sadece artık bir işe yaramaz hale geldiğinde parti kimliğini bir çekmeceye koymuştu. Rusya'ya döndüğünde önce Leningrad lideri Anatoli Sobçak için çalışmış, 1996'da da Moskova'ya taşınmıştı. Putin sadece Lenin'in şehrinin Leningrad bir ürünü olmayıp 1920'lerde Lenin'in dulu için aşçılık yapmış olan

büyükbabası sayesinde Lenin ile belli belirsiz bir aile bağı da taşıyordu. Hâlâ Sovyet zamanlarında olsaydı birileri, bir aşçının torununun hükümetin başına geçmiş olmasının Lenin'in *Devlet ve Devrim*'deki kehanetinin gerçekleşmiş olduğuna muhakkak işaret ederdi.

Putin'in lider olarak başlangıçtaki performansı, beklenmedik derecede etkileyiciydi. Kendisini Sovyet geçmişine saygılı, (ılımlı) bir Rus milliyetçisi ve Ortodoks inançlı olarak konumlandırmış ve oligarkları dizginlemek, Rusya'nın dağılmasını önlemek (Çeçenistan'da olduğu gibi), "vahşi kapitalizmin" aşırılıklarını düzeltmek ve mali sistem ile doğalgaz gibi anahtar endüstrilerde devlet kontrolünü bir dereceye kadar tekrar tesis etmek için kollarını sıvamıştı. 2014'te tekrar düşmeye başlamadan önce 2008'de varil başına 137 ABD dolarına çıkan yüksek uluslararası petrol fiyatları da çabalarına yardımcı oldu. İstikrar ve Rusya'nın kaybolan uluslararası statüsünün bir kısmının tekrar tesis edilmesini vadediyordu ve kamuoyu yoklamalarında çok yüksek yüzdelerle ödüllendiriliyordu (devlet kamuoyu yoklamalarının yanı sıra bağımsız olanlar da dâhil). Yeltsin çağı oligarklarına karşı seferberliğinin parçası olarak Boris Berezovski göçe zorlanmış (2013'te Londra'da gizemli koşullarda ölmüştü) ve Mihail Kodorkovski 2003'te mali suçlardan hüküm giymiş ve ülkeyi terk etmeden önce bir süre hapis yatmıştı.

Putin uzun bir itiş kakışın ardından başkanlık güçlerini, Moskova'yla ters düşen eyalet valilerini kovacak şekilde kademeli olarak genişletti. Politik olarak Duma için seçimlerde adayları gösteren ve tüm eyalet valilerinin katılması beklenen yeni bir ulusal parti olan Birleşik Rusya'nın desteğine sahipti (daha çok oyları taşımak ve federal ofise adayları seçmek için bir mekanizma gibiydi, konvansiyonel bir partidense Richard Daley'nin Chicago'daki ünlü "parti makinesi" gibi ve Putin de Belediye Başkanı Daley gibi bir Politbüro olmadan çalışı-

yordu). Kısmen *siloviki*'ye –Sovyet ordusu ve güvenlik güçlerinden gelmiş olan, Putin'in kendisi gibi insanlar– dayanan idaresi, politik meydan okumaya karşı giderek daha toleranssız hale geldi (bir seçim sisteminin korumasına rağmen) ve anayasal dönemi 2008'de sona erdiğinde iktidarda kalabilmesi için sistemi manipüle etti. 2021 yılında altmış sekiz yaşında Rusya başkanı olarak dördüncü dönemindeydi.

Putin başlangıçtaki yakınlaşmanın ardından Batı ile iyi ilişkiler tesis etmekten vazgeçti ve belki de Batı kamuoyuna burnunu sokmaktan hoşlanmaya bile başladı. 2003-2005'te Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki "renkli" devrimler bu uzaklaşmada önemli bir rol oynadı çünkü Rus liderler bunların arkasında NATO ile Birleşik Devletler'in olduğuna, Rusya'ya yakın hükümetleri sarsmaya çalıştıklarına ve aynı teknikleri Rusya'nın üzerinde de kullanabileceklerine ikna olmuşlardı. Putin'in KGB geçmişi, İngitere'de eski Rus istihbarat ajanlarından Aleksandr Litvinenko'nun 2006'da ve Sergey Skripals'in de 2018'de zehirlenmesi gibi, onun idaresinden geldiği hakkında kanıtlar olan "kirli oyunlarla" tekrar yüzeye çıkmış gözüküyordu. 2014 yılında Rusya, daha önce 1954'te Kruşçev tarafından Sovyet Ukrayna'ya bir iyi niyet gösterisi olarak sunulmuş olan Kırım'ı geri aldı. Rusya için Karadeniz Filosu'nun evi olarak önem taşıyan Kırım, ağırlıklı olarak Rusça konuşanlarla doluydu ve nüfusun üçte ikisi kendini etnik Rus olarak tanımlarken kalanlar esas olarak Ukraynalılar ve Kırım Tatarlarıydı (Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından 1940'lardaki zorunlu sürgünlerinden dönenler). Rusya ayrıca Ukrayna'nın, Ukrayna nüfusunun yaklaşık yedide birine ev sahipliği yapan ve etnik Rusların neredeyse Ukraynalılar kadar kalabalık olduğu doğu Donbass ve Lugansk bölgelerindeki ayrılıkçı hareketleri bir dereceye kadar gizlice desteklemiş ve fonlamıştı. Bu eylemler Batı'da tepki yaratsa da Rusya'da popülerdi.

Sovyetler Birliği'nin ölümünden üzüntü duyan Rusların çoğu için YEP'den perestroyka'nın başlangıcına kadar tüm Sovyet dönemi (tamamen doğru olmasa da) bir kamu düzeni, güvenlik ve temel mamullerde düşük fiyat dönemi olarak hatırlanıyordu. Sovyet nüfusu eski liderlerini tekrar değerlendirdiğinde bundan en yüksek notlarla çıkan Brejnev olmuştu. 2000'lerin başlarındaki çoğu kişi için Brejnev çağı, altın bir çağ olarak göze çarpıyordu. 2002'de Brejnev'in biyografisini yazan bir Rus, takdirle "Ne savaş ne devrim. Ne kıtlık ne kargaşa" diyordu. "Basit Sovyet emekçisi, yani halkın büyük kısmı için" daha iyi bir hayat; kısaca "çok acı çekilen yirminci yüzyılın en iyi zamanları"

Yeltsin ile Gorbaçov 2017'de katılımcıların yüzde 30'unun her ikisine de karşı baskın hislerinin "öfke, hor görü" olduğu bir ankette halk tarafından göz ardı edilmişti; ilave bir yüzde 15-13 ayrıca "tiksinme, nefret" de seçilmişti. Bu, Gorbaçov'a karşı Batı'da süregelen hayranlık ve sempatiden çok farklı bir tavırdı: Ruslar için demokratik reformun kahramanı değil, birliği kaybeden adamdı. Ancak iki eski lider, eski Sovyet geleneklerine uygun olarak "resmen tanınmayan kimseler" olmadılar: Gorbaçov doksan yaşındayken kâr amacı gütmeyen Gorbaçov Derneği'nin hâlâ resmi başkanıyken 2007 yılında vefat eden Yeltsin, memleketi Urallar'da göz kamaştırıcı bir Yeltsin Müzesi ile onurlandırılmıştır.

2017 yılındaki aynı anket, kamuoyu itibarı açısından Stalin (katılımcıların yüzde 32'si, ona karşı tavrının en iyi tanımlaması olarak "saygıyı" seçmişti), Putin'in (yüzde 49) ardından ikinci lider olmuş, Lenin de yüzde 26 ile üçüncü gelmişti. Aşağılanmış bir ulus için Stalin milli gurur ve başarının tarihi sembolüydü; ulusu ve endüstriyel gücünü inşa eden ve İkinci Dünya Savaşı'nda zafere götüren adam. Stalin'in baskıcı tarafı, Sovyet sonrası Rusların çoğu için daha az ilgi çekiciydi.

Mihail Gorbaçov 2014'te emekliliğinde Amerikalı Sovyetolog Stephen F. Cohen (oturan) ve karısı Katrina van den Heuvel ile. Arkalarında duran *Novaia Gazeta* editörü ve 2021 Nobel Barış Ödülü sahibi Dimitri Muratov.

İkinci Dünya Savaşı yeni Rusya Federasyonu için, aynı kendinden önce gelen Sovyet devletinde olduğu gibi ulusal mitin merkezi haline gelmişti ve Stalin, zaferi temsil ediyordu. Ruslar 2014 yılından beri savaş esnasında Sovyet aktiviteleri hakkında övücü olmayan bir manzara sunmaktan hüküm giyebilir ve 2021'de Duma'nın alt kamarası, İkinci Dünya Savaşı gazilerine hakareti beş yıl hapisle cezalandıran bir yasa geçirmiştir. Bu karalamalar genellikle, "Benderitler" gibi savaş zamanı Sovyet karşıtı milliyetçi partizanları rehabilite eden Ukrayna'dan gelmektedir. Kendi milli kuruluş mitini geliştirmekte olan Ukrayna'nınki, Ruslarınkiyle taban tabana zıttır. 1930'ların başlarındaki kıtlığa, Holodomor'a odaklanmış olup bunu Ukrayna halkına karşı bir soykırım olarak tanımlamaktadır.

Putin, Stalin'e bir ulus kurucu olarak hayranlık duyanlar arasındaydı. 1999 Aralık ayında Duma liderleriyle bir toplantıda Stalin'in doğum günü için kadeh kaldırmıştı ve 2000'de başkan olarak ilk işlerinden biri, eski Sovyet milli marşını Rusya'nın milli marşı olarak tekrar tesis etmek olmuştu; tabii ki yeni sözlerle, ancak bunlar da orijinal sözlerin sahibi olan, zamanında üç Stalin Ödülü kazanmış olan itibarlı Sovyet yazarı Sergey Mihailov tarafından yazılmıştı. Başta Putin'in Stalin terörü hakkında söyleyecek pek bir şeyi yoktu ancak bu, politik müttefiki olan Ortodoks Kilisesi için önemli bir meseleydi. 2017'de Patrik Kirill ile birlikte Moskova'da politik baskı kurbanları için bir anıt açıyor, sonraki yıl aynısını Sovyet "totaliter sisteminin milyonlar için acı ve büyük zorluk getirmiş olduğu" yorumuyla Aleksandr Soljenitsin için (1994'de Rusya'ya dönmüş olan sabık muhalif) yapıyordu.

Stalin'i seven pek çok kişi Lenin'i de sever; ancak bu, büyükbabasının onunla ilişkisine karşın Putin için geçerli değildir. 2017'de Putin, Rus Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü için büyük bir kutlama yapma fırsatını pas geçmişti. İç savaşta dökülen kanlar ve çarın, köpekleri de dâhil tüm ailesinin idamı yüzünden Lenin'le sorunları vardı. Ancak Lenin ile asıl problemi bir devrimci olarak bir ulus yok edici olmasıydı, Stalin gibi bir ulus kurucu değil. Putin, amatör bir tarihçi olarak Lenin'in, Stalin'in itirazlarına karşı orijinal Sovyet Anayasası'na cumhuriyetlere ayrılma hakkı veren bir madde koymak için ısrar ettiğini söylüyordu. Putin'in gözlemine göre bu "Bize doğrultulmuş zaman ayarlı bir bombaydı". Kruşçev de benzer bir meseleyle, Kırım'ın 1954'te Ukrayna'ya transferiyle nefretini kazanmıştı ve bunun hakkında –18 Mart 2014'te Duma'da bir konuşmasında– Rusya "sadece soyulmamış, ayrıca yağmalanmıştı" diyordu.

Başkan Putin ve Patrik Kirill, 24 Nisan 2015'te Moskova'nın Kurtarıcı İsa Katedrali'nde Paskalya ayininde.

Çok fazla kötülüğün işlendiği Sovyetler Birliği'nin bir devlet olarak ortadan kalkmasıyla tüm dünyada pek çok insan mutlu olmuştu ancak en azından bir sosyalizm denemesi olduğundan ardından yas tutanlar da vardı. Ancak doğdukları devlet olan pek çok Rus için hikâye farklıdır. Geri kalmışlıktan çıkan Rusya yirminci yüzyılda mucizevi bir şekilde güneşteki yerini kazanmış, önce dünyayı sosyalizme götürmede öncülük etmiş ve sonra da bir süper güç olmuştu ve daha sonra bunların hepsi, dünyanın saygısı ve çardan miras alınmış imparatorluk ile birlikte görünüşte bir sebep olmadan ellerinden alınmıştı. Batı yaraya tuz basarak 1990'lardaki kısa bir aranın ardından Rusya'ya, neredeyse Soğuk Savaş esnasında düşman süper güç olduğu zamanki düşmanlık derecesiyle davranmaya devam etmişti. Bu Rusların gözünde zenofobiye karşılık geliyordu. ("Önceleri komünist olduğumuz için bizden nefret ettiklerini söylüyorlardı, ama artık komünist değiliz ve bizden hâlâ nefret ediyorlar.")

Gelecekte bir restorasyon açısından Putin'in vecize niteliğindeki özeti "Sovyetler Birliği'nin ölümü için hiç üzüntü duymayan kalpsizdir ve onu restore etme umudu olan da beyinsizdir" şeklindedir. Ancak gelecekte ne olacağını kim bilebilir? Beyni olan bir lider (Putin gibi birisi?) "restorasyon" olmasa da kaybedilmiş şeylerin bir kısmını geri kazanmanın bir yolunu bulabilir. Ukrayna neden Rusya'dan ayrılmaktan kaynaklanan sanayisizleşme ve muazzam ekonomik krizden zarar görmeliydi? Putin 2020 yılında verdiği bir röportajda şöyle söylüyordu: "biz aynı halkız, yeniden birlikte küresel bir oyuncu olabiliriz". Şubat 2022'de Ukrayna'nın işgali böyle bir sonucu son derece olası kılarken öngörülebilir gelecek için de bunun boş bir düşünce olmadığını kanıtladı. Sovyetlerin hayaleti Sovyetlerin kendisini yok etmesi kadar çabucak ortadan kalkmayacaktı. Yine de Lenin'den Gorbaçov'a kadar Sovyet liderlerine ilham vermiş olan tarihin fermanını tutmak artık mümkün değildir. Marksizm-Leninizm eğitimi almış iyi bir Sovyet vatandaşı olan Putin, şüphesiz ki bir zamanlar tarihin kaçınılmazlığına inanıyordu. Artık değil; tesadüfün dayanılmaz gücünün 1989-1991'de nakavtla sonuçlanan gösterisinin ardından değil. 2000 yılında bir röportajda dediği gibi:

"İmkânsız ve inanılmaz gözüken pek çok şey olduğunu biliyorsunuz ama sonra – *bom!* Sovyetler Birliği'nin başına gelene bakın. Basitçe çöküp gideceğini kim hayal edebilirdi ki?"

TEŞEKKÜRLER

Diyalog ve tartışmanın yanı sıra yayınlanmış çalışmalarıyla Sovyet tarihini kavrayışıma en büyük katkıları yapan dört kişiye öncelikli olarak teşekkür etmem gerekir. 1960'ların sonlarında Britanyalı bir değişim öğrencisi olarak Moskova'daki yüksek lisansımın ilk günlerinden beri kendime danışman olarak atadığım İgor Sats, Sovyetler Birliği hakkındaki görüşlerimi oluşturmamda devasa bir rol oynadı. 1975-1983 arasında evli olduğum Jerry Hough, Sovyet politikaları hakkında bana pek çok şey öğretti ve bu kitapta anlatılan hikâyeye bilgi sağlayan pek çok tecrübe paylaştı. 1970'lerde Columbia Üniversitesi'nden meslektaşım ve muhatabım Seweryn Bialer, eskiden içeride bulunmuş biri olarak komünist işlerde farklı perspektifini ekledi. Birleşik Devletler'e ilk geldiğimde Sovyetoloji çalışmalarında beni bir müttefik olarak yanına alıp sonra pişman olan Stephen F. Cohen başta bir eleştirmen ve rakip, sonra yılların geçmesiyle bir arkadaş oldu.

Bu kitabın yazımı beni Sovyet tarihinin, kimi 1990'lar ve 2000'lerde Chicago Üniversitesi'nde doktora öğrencilerim olan başkalarının birinci elden araştırmaları sayesinde öğrendiğim yönlerine götürdü. Sovyet milliyetleri hakkında Ronald Suny, Vera Tolz-Zilitinkevic, Yuri Slezkine, Marianne Kamp, Matthew Payne, Terry Martin, Michael Westren, Andrew Sloin, Flora Roberts ve Michaela Pohl'un yanı sıra

Ab Imperio'nun editörlerine, Sovyet sonrası dergilerinin tümünü okumak, bu kitaba hazırlanmamın ufuk açıcı ve kârlı bir kısmı olduğundan borçlanmış durumdayım. Bölgeler ve bölgesel idarelerde borçlu olduklarım Yoram Gorlizki, Jonathan Bone, James Harris, Golfo Alexopoulos, Alan Barenberg ve Julia Fine; halk sağlığında Christopher Burton, Benjamin Zajicek ve Michael David; savaşlar ve sonralarında Joshua Sanborn, Roger Reese, Jeong-Ha Lee, Natalie Belsky ve Mark Edele; ve ekonomide Stephen Wheatcroft, Oscar Sibony-Sanchez, Charles Hachten, Julie Hessler, Kyung Deok Roh ve Kristy Ironside.

Materyallerin yerini bulmak için yürekten teşekkürlerim, Chicago Üniversitesi'nin Slavik kütüphanecileri merhum June Farris ile Sandra Levy'ye; East View Press'ten Chris Franz'a; ve Sydney Üniversitesi'nden Rena McGrogan'a.

Avustralya Katolik Üniversitesi'nden meslektaşım Kate Fullagar, tarihi geriye doğru giderek yazma tartışmasıyla kasıtsız olarak hikâyemi 1980'den başlatmayı düşünmemi sağladı.

Taslağı veya önemli bir bölümünü okuyarak ayrıntılı ve çok faydalı yorumlar ve eleştiriler yapan dört kişiye şükran duymaktayım: Vera Tolz-Zilitinkevic, Graeme Gill, Chris Feik ve Ruth Balint. Sonuç olarak bu kitap çok gelişti. Katja Heath, görsellerin araştırılmasında olağanüstü iş çıkardı.

Black Inc. ekibi şahaneydi ve hepsine yürekten teşekkür ederim: Chris Feik (projeyi en başta öneren kişi), Kate Hatch, Kate Nash, Erin Sandiford ve Julia Carlomagno.

İLAVE OKUMALAR

Bu kapsamlı bir bibliyografya değil; kitabı yazarken dayanmış olduğum benimkiler de dâhil bir dizi çalışma için bir kılavuzdur.

Genel

Davies, R.W., Mark Harrison and S.G. Wheatcroft, *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Fitzpatrick, Sheila, *On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton University Press, Princeton, 2015.

Fitzpatrick, Sheila, *The Russian Revolution*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2017.

Gorlizki, Yoram and Oleg Khlevniuk, *Substate Dictatorships: Networks, Loyalty, and Institutional Change in the Soviet Union*, Yale University Press, New Haven, 2020.

Hanson, Philip, *The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of the USSR, 1945–1991*, Routledge, London, 2014.

Hough, Jerry F. and Merle Fainsod, *How the Soviet Union Is Governed*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982.

Lovell, Stephen, *The Shadow of War: Russia and the USSR, 1941 to the Present*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2010.

Nove, Alec, *An Economic History of the USSR, 1917–1991*, 3rd edition, Penguin, London, 1992.

Rigby, T.H., *Communist Party Membership in the USSR, 1917–1967*, Princeton University Press, Princeton, 1968.

Siegelbaum, Lewis H. and Leslie Page Moch, *Broad Is My Native Land: Repertoires and Regimes of Migration in Russia's Twentieth Century*, Cornell University Press, Ithaca, 2014.

Simon, Gerhard, *Nationalism and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union*, trans. Karen Forster and Oswald Forster, Westview Press, Boulder, 1991.

Slezkine, Yuri, "The Soviet Union as a Communal Apartment", *Slavic Review*, vol. 53, no. 2, 1994, republished in Sheila Fitzpatrick (ed.), *Stalinism: New Directions*, Routledge, London and New York, 2000.

Slezkine, Yuri, *The Jewish Century*, Princeton University Press, Princeton, 2011.

Suny, Ronald Grigor, *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*, Oxford University Press, New York, 2011.

Giriş

Bialer, Seweryn, *Stalin's Successors: Leadership, Stability, and Change in the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Cohen, Stephen F., Alexander Rabinowitch and Robert S. Sharlet (eds), *The Soviet Union since Stalin*, Macmillan, London, 1980.

Verdery, Katherine, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, Princeton University Press, Princeton, 1996.

Birinci Bölüm

Henderson, Robert, *The Spark That Lit the Revolution: Lenin in London and the Politics That Changed the World*, I.B. Tauris, London, 2020.

Pipes, Richard, *Russia under the Old Regime*, Penguin, Harmondsworth, 1977.

Solzhenitsyn, Alexander, *Lenin in Zurich*, trans. H.T. Willetts, Penguin, Harmondsworth, 1976.

Sukhanov, N.N. (ed.), *The Russian Revolution, 1917: Eyewitness Account*, abr. Joel Carmichael, Harper, New York, 1962.

İkinci Bölüm

Cohen, Stephen F., *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888–1938*, Alfred A. Knopf, New York, 1973.

Daniels, Robert V., *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia*, Simon & Schuster, New York, 1960.

Fitzpatrick, Sheila, *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Fitzpatrick, Sheila, *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*, Cornell University Press, Ithaca, 1992.

Kotkin, Stephen, *Stalin*, Vol. I, *Paradoxes of Power, 1878–1928*, Allen Lane, New York, 2014.

Martin, Terry, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Cornell University Press, Ithaca, 2001.

Rigby, T.H., *Lenin's Government: Sovnarkom 1917–1922*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Service, Robert, *Lenin: A Biography*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2000.

Üçüncü Bölüm

Conquest, Robert, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*, Macmillan, London, 1968.

Edele, Mark, *Stalinist Society, 1928–1953*, Oxford University Press, Oxford, 2011.

Fitzpatrick, Sheila (ed.), *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931*, Indiana University Press, Bloomington, 1978.

Fitzpatrick, Sheila, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, New York, 1994.

Fitzpatrick, Sheila, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, New York, 1999.

Getty, J. Arch and Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939*, Yale University Press, New Haven, 1999.

Kotkin, Stephen, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, University of California Press, Berkeley, 1995.

Kotkin, Stephen, *Stalin*, Vol. II, *Waiting for Hitler*, Allen Lane, New York, 2017.

Solzhenitsyn, Aleksandr I., *The Gulag Archipelago, 1918–1956*, trans. Thomas P. Whitney, Harper & Row, New York, 1973.

Viola, Lynne, *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements*, Oxford University Press, New York, 2007.

Dördüncü Bölüm

Alexopoulos, Golfo, "Portrait of a Con Artist as a Soviet Man", *Slavic Review*, vol. 57, no. 4, 1998.

Bialer, Seweryn, *Stalin and His Generals: Soviet Military Memoirs of World War II*, Westview Press, Boulder, 1984.

Dunham, Vera S., *In Stalin's Time: Middle-Class Values in Soviet Fiction*, Cambridge University Press, New York, 1976.

Fitzpatrick, Sheila, *On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton University Press, Princeton, 2015 (özellikle bkz. 9. bölüm).

Fitzpatrick, Sheila, "Annexation, Evacuation and Antisemitism in the Soviet Union, 1939–1946", in Mark Edele, Sheila Fitzpatrick and Atina Grossmann (eds), *Shelter from the Holocaust: Rethinking Jewish Survival in the Soviet Union*, Wayne State University Press, Detroit, 2017.

Gorlizki, Yoram and Oleg Khlevniuk, *Cold Peace: Stalin and the Ruling Circle, 1945–1953*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

Hessler, Julie, "A Postwar Perestroika? Toward a History of Private Enterprise in the USSR", *Slavic Review*, vol. 57, no. 3, 1998, pp. 516–42.

Khrushchev, Nikita, *Khrushchev Remembers*, ed. and trans. Strobe Talbott, Little Brown, Boston, 1970.

Overy, Richard, *Russia's War: A History of the Soviet War Effort, 1941–1945*, Penguin, London, 1998.

Zubkova, Elena, *Russia after the War: Hopes, Illusions, and Disappointments*, ed. and trans. Hugh Ragsdale, M.E. Sharpe, Armonk, 1998.

Zubok, Vladislav, *Zhivago's Children: The Last Russian Intelligentsia*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2009.

Beşinci Bölüm

Bialer, Seweryn, *Stalin's Successors: Leadership, Stability, and Change in the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Crankshaw, Edward, *Khrushchev's Russia*, Penguin, Harmondsworth, 1959.

Fitzpatrick, Sheila, "Popular Sedition in the Post-Stalin Soviet Union", in Vladimir. A. Kozlov, Sheila Fitzpatrick and Sergei V. Mironenko (eds), *Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev*, Yale University Press, New Haven, 2011.

Kozlov, Denis and Eleonory Gilburd (eds), *The Thaw: Soviet Society and Culture during the 1950s and 1960s*, University of Toronto Press, Toronto, 2013.

Ryan, Michael (comp.), *Contemporary Soviet Society. A Statistical Handbook*, Edward Elgar, Brookfield, 1990.

Taubman, William, *Khrushchev: The Man and His Era*, W.W. Norton, New York, 2003.

Zubok, Vladislav and Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1996.

Altıncı Bölüm

Fitzpatrick, Sheila, *A Spy in the Archives*, Melbourne University Press, Melbourne, 2013.

Ledeneva, Alena V., *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Millar, James R., "The Little Deal: Brezhnev's Contribution to Acquisitive Socialism", *Slavic Review*, vol. 44, no. 2, 1985, p. 694–706.

Schattenberg, Susanne, *Brezhnev: The Making of a Stateman*, I.B. Tauris, London, 2021.

Smith, Hedrick, *The Russians*, Ballantine Books, New York, 1976.

Yurchak, Alexei, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton University Press, Princeton, 2006.

Yedinci Bölüm

Gill, Graeme J. and Roger D. Markwick, *Russia's Still-Born Democracy? From Gorbachev to Yeltsin*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Hough, Jerry F., *Democratization and Revolution in the USSR, 1985–1991*, Brookings Institution Press, Washington, DC, 1997.

Pesman, Dale, *Russia and Soul: An Exploration*, Cornell University Press, Ithaca, 2000.

Ries, Nancy, *Russian Talk: Culture and Conversation during Perestroika*, Cornell University Press, Ithaca, 1997.

Taubman, William, *Gorbachev: His Life and Times*, Simon & Schuster, New York, 2017.

White, Stephen, *Gorbachev and After*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Sonuç

Derluguian, George, *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: A World System Biography*, University of Chicago Press, Chicago, 2005.

Fitzpatrick, Sheila, "Becoming Post-Soviet", in Sheila Fitzpatrick, *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*, Princeton University Press, Princeton, 2005.

Myers, Steven Lee, *The New Tsar. The Rise and Reign of Vladimir Putin*, Alfred A. Knopf, New York, 2015.

Pelevin, Viktor, *Homo Zapiens*, trans. Andrew Bromfield, Penguin, New York, 2006.

Putin, Vladimir, Nataliya Gevorkyan, Natalya Timakova and Andrei Kolesnikov, *First Person. An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President*, trans. Catherine A. Fitzpatrick, Public Affairs, New York, 2000.

GÖRSEL LİSTESİ

s. 8: "Lenin'in davası zafer kazandı": A. Lemeshenko ve I. Semenova, *Krokodil*, no. 12, 1980.
s. 14: "Altmış Yıl Sonra Hâlâ Acıtıyor": E. Gurov, *Krokodil*, no. 6. 1978.
s. 18: Moskova Kızıl Meydan, 1900: Yazarın kişisel koleksiyonundan kartpostal.
s. 18: Lubyanka Meydanı: Yazarın kişisel koleksiyonundan kartpostal.
s. 21: Rus İmparatorluğu'nun haritası: Alan Laver.
s. 25: Ulyanov ailesi: Heritage Image Partnership Ltd / Alamy.
s. 30: Petrograd'da gösteri, 1917: ITAR-TASS News Agency / Alamy.
s. 37: Kızıl bir şeytan olarak Troçki (Kharkiv OSVAG): Pictorial Press / Alamy.
s. 43: "Kulak ile Rahip": Viktor Nikolaevich Deni / Alamy.
s. 48: Troçki, Lenin ve Kamenev: mccool / Alamy.
s. 50: "Lenin Vatanı Pislikten Arındırıyor": World History Archive / Alamy.
s. 52: 1924'de SSCB haritası: Alan Laver.
s. 55: Lunacharsky ile Sats: Yazarın kişisel koleksiyonundan fotoğraf.
s. 60: Lenin Mozolesi: Chronicle/ Alamy.
s. 65: Dzerjinski Meydanı: Sputnik / Alamy.
s. 68: Vera Mukhina heykeli: Oleg Znamenskiy / Alamy.

s. 74: Birinci Beş Yıllık Plan altında endüstriyel inşaat sitlerinin haritası: Alan Laver.
s. 75: 1930'larda çok kültürlülük: Rusya Sosyopolitik Tarih Devlet Arşivi (RGASPI).
s. 78: Kolektif çiftlikte mutlu hayat: Heritage Image Partnership Ltd / Alamy.
s. 83: Stalin yakın tanıdıklarıyla rahatlarken: Rusya Sosyopolitik Tarih Devlet Arşivi (RGASPI).
s. 87: "Tetikte Ol": Iu Ganf, *Krokodil*, no. 14, 1937.
s. 94: "Randevu" Yeni Zelanda doğumlu Britanyalı karikatürist David Low'un 1939'daki Nazi-Sovet saldırmazlık paktına ironik yaklaşımı.
s. 100: Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda SSCB'yi işgali: Alan Laver.
s. 103: "Kızıl Ordu Askeri, Kurtar Bizi!": ICP / Alamy.
s. 104: Sovyet askerleri, Reichstag'a Sovyet bayrağını çekiyorlar: Yevgeny Khaldei, Pictorial Press / Alamy.
s. 107: Çarpıcı bir Mareşal Jukov: ITAR-TASS News Agency / Alamy.
s. 107: Stalin Potsdam Konferansı'nda: AF Archive / Alamy.
s. 109: SSCB ve Doğu Avrupa, 1945: Alan Laver.
s. 127: Mareşal Jukov bir file biniyor.
s. 132: Moskova'da yeni konaklama, 1963: Courtesy of Sputnik.
s. 135: Kruşçev ayakkabısını masaya vuruyor: Alamy.
s. 139: Kruşçev sanat sergisinde: TASS / Getty.
s. 141: Kruşçev'in mezarı: Sputnik / Alamy.
s. 147: "Votka Uzmanı": Yazarın kişisel koleksiyonundan poster.
s. 150: "Kim Kimi Yenecek?": K. Nevler ve M. Ushats, *Krokodil*, no. 11, 1979.
s. 151: Brejnev ile Honecker, 1974.
s. 155: Georgy Arbatov ve Seweryn Bialer: Yazarın kişisel koleksiyonundan fotoğraf.

s. 158: Ulusların dostluğu: Iu Cherepanov, *Krokodil*, no. 3, 1979.
s. 166: Vagrich Bakhchanyan heykeli: Yazarın kişisel koleksiyonundan fotoğraf.
s. 171: Burlatsky ve Hough: Yazarın kişisel koleksiyonundan fotoğraf.
s. 174: "Beyefendi, Bir Amerikan Big Mac İstemez Miydiniz?", V. Polukhin, *Krokodil*, no. 8, 1991.
s. 180: "Yaşasın Sovyetler Birliği Komünist Partisi", Iu Cherepanov, *Krokodil*, no. 11, 1990.
s. 182: Gorbaçov ile Reagan Cenevre'de: Everett Collection Inc. / Alamy.
s. 185: Çernobil (2019): Philipp Zechner / Alamy.
s. 191: Boris Yeltsin'in konuşması: Associated Press.
s. 192: Gorbaçov ve ailesi: Yuri Lizunov, ITAR-TASS News Agency / Alamy.
s. 194: Dzerjinski heykeli: Alexander Zemlianichenko, Associated Press.
s. 200: Rusya Federayonu ve çevreleyen devletlerin haritası: Alan Laver.
s. 205: Lenin heykelleri: Yi Liao / Alamy.
s. 208: Saparmurat Niyazov: Sputnik / Alamy.
s. 213: Emekliliğinde Gorbaçov, 2014: Katrina vanden Heuvel'in özel koleksiyonundan.
s. 215: Putin ile Kirill, 2015: UPI / Alamy.

DİZİN

A

ABD Dışişleri Bakanlığı 110
ABD Ordusu 110
Afganistan 9, 156
Ağır Endüstri Halk Komiseri 77
Aleksandr 19, 24, 25, 32, 97, 114, 120, 133, 153, 159, 165, 176, 211, 214, 222
Aleksandra, İmparatoriçe 29

Alma-Ata 177
Alman Ordusu 96, 98
Almanya *ayrıca bkz.* İkinci Dünya Savaşı 26, 49, 50, 63, 85, 94, 95, 96, 99, 106, 108, 110, 134, 183, 184, 209, 226
Altı Gün Savaşı 154, 155
Anayasa 85, 204
Anayasa Mahkemesi 204
Andropov 144, 170, 171, 174
Antisemitizm 114
Aptallar Partisi 181
Arbatov, Georgy 154, 155, 227
Askeri harcama 76, 134, 154, 198
Askeri kıyafet 48
Atamalar 46
Auschwitz 105
Avrupa Rusya'sı 19, 71
Ayrılma, anayasal hak olarak 15, 38, 39, 65, 75, 98, 138, 143, 153, 169, 181, 187, 188, 189, 190, 209, 214, 216
Ayrılma hakkı 15, 214
Azerbaycan 16, 20, 137, 159, 189, 192, 206, 207

B

Bağımsız Devletler Topluluğu 193
Bağlantılar 79, 116, 150, 164, 201
Baker, James 184, 194
Bakhchanyan, Vagrich 166, 227

Bakir Topraklar programı 129, 140
Bakü 20, 36, 44, 99
Bandera, Stepan 103
Baranskaya, Natalia 163
Barınma 9, 131
Başkanlıktan istifa 206
Batı Avrupa 8, 19, 20, 22, 108
Batılılaşma 23, 113
Batı medyası 165
Baykal Gölü 159
Belarus 15, 17, 95, 97, 99, 102, 103, 158, 159, 185, 193, 194
Bender, Ostap 113
Benderitler 213
Berezovsky, Boris 203, 210
Beriya 71, 91, 100, 101, 103, 108, 111, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 127, 135, 137
Berlin 25, 104, 105, 110, 134, 151, 152, 154, 183
Berlin Duvarı 134, 183
Besarabya 95
Beyaz Ordular 38
Bialer 6, 10, 155, 217, 220, 222, 223, 227
Bierut, Boleslaw 126
Bilimler Akademisi 165, 178, 188, 203
Birinci Dünya Savaşı 50
Birinci sekreterler 77, 158, 177, 179, 188
Birleşik Devletler 8, 9, 10, 35, 86, 99, 106, 108, 110, 116, 128, 129, 134, 142, 145, 146, 152, 153, 154, 155, 156, 160, 167, 169, 193, 211, 217
Birleşik Rusya 210
Birleşmiş Milletler 134, 155, 207
Birleşmiş Milletler'de 134
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 207
Biyografi 66, 212
Blat 224
Bolşevik Parti 28, 34, 45, 50, 53, 58
Bolşevizm 93
Boşanma 11, 17, 55
Boyarlar 19, 62
Böbürlenme kültürü 79
Bölgesel ekonomik konseyler 138, 172
Brejnev, Leonid 7, 8, 75, 140, 143, 144
Brejnev çağı 145, 146, 212
Brest-Litovsk Anlaşması 53
Britanya 14, 19, 22, 26, 35, 93, 94, 95, 99, 102, 106, 110, 183, 203
Brodski, Josef 165
Budizm 72
Bukharin, Nikolay 49, 53, 58, 59, 61, 63, 64, 79, 82, 90, 173, 221

Bulganin, Nikolay 120, 126, 127
Bulgaristan 38, 208
Burjuva 47
Burlatski, Fedor 142, 170, 171
Burton, Christopher 112, 218
Bush, George H.W. 193
Bushnell, John 162
Büyük Anayurt Savaşı 97
Büyük Atılım, 1929–1932 68
Büyük Katerina 19
Büyük Petro 19
Büyük Ruslar 22
Büyük Temizlikler (1937) 7, 87, 88, 91, 93, 101, 111, 114, 124, 145, 171, 173, 197
Brynes, Robert 10

C

Castro, Fidel 140
Cenazesi 120, 121
Cenevre Zirvesi, 1985 182
Churchill, Winston 101, 102, 106, 110
CIA 125, 146, 166
Cohen, Stephen F. 6, 10, 213, 217, 220, 221
Cumhuriyetçi Parti (ABD) 46, 117
Cumhuriyetler 157, 158, 180, 187, 189, 190, 231
Cumhuriyetlerde 75, 89, 98, 135, 151, 157, 158, 163, 187, 188, 189, 199

Ç

Çarlar *ayrıca bkz.* Rus İmparatorluğu 23, 50
Çavuşesku, Nikolay 183, 184
Çeçenistan 189, 207, 209, 210
Çeka 34, 46, 65
Çekoslovakya 38, 94, 153, 162, 165, 172, 184
Çerepanov, Iu 158, 180
Çernenko, Konstantin 170, 171
Çevre *ayrıca bkz.* Çernobil faciası 10, 25, 54, 68, 69, 112, 152, 156, 159, 162, 170, 175, 176, 198
Çin 13, 38, 65, 71, 108, 116, 126, 134, 149, 153, 172
Çocuklar 23, 29, 55, 64, 91, 114, 131, 146, 162
Çoğulculuk 54
Çöküş 10, 48, 169, 170, 193, 199, 204, 205, 206, 209, 211
Çözülme 132, 133, 136, 152, 167, 170, 172, 175, 184

D

Dağlık Karabağ 189, 207
Daley, Richard 210

Daniel, Yuly 164
Darbe 191, 192
Dayanışma hareketi 156
Demir perde 110
Demografik 176
Demokrasi 10, 53, 54, 57, 61, 62, 85, 86, 88, 94, 184, 198, 201
Demokratik Almanya 134, 184
Demokratikleşme 177
Demokrat Merkezciler 53, 54
Deng Xiaoping 172
Deni, Viktor 43, 50, 226,
Derluguian, George 225, 231
Devlet Savunma Komitesi 100
Devrimci eylem 35
Devrimciler 9, 11, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 34, 73
Devrim Günü 205
Devrimler 26, 91, 211
Diana, Galler Prensesi 193
Diderot, Denis 19
Dimitrov, Georgi 83
Din 20, 22, 27, 90, 112, 130, 163
Doğu Almanya 183, 209
Doğu Avrupa 9, 49, 93, 106, 108, 109, 110, 125, 126, 130, 134, 153, 156, 160, 169, 183, 184, 185, 227
Doğu Halkları Kongresi 44
Doğum oranları 159
Doğu Polonya'nın işgali 95
Donbass 20, 211
Druzhinniki 130
Dubcek, Alexander 232
Dudintsev, Vladimir 133, 173
Dulles, John Foster 117, 122
Duma 29, 204, 210, 213, 214
Dünya Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti 39
Düşüşü 104, 106, 137, 138, 152
Dzerjinski Meydanı *ayrıca bkz.* Lubyanka Meydanı 186, 194, 226, 228

E

Egemen Devletler Topluluğu 190
Egemenlik 187, 189, 207
Eğitim 23, 24, 27, 44, 47, 66, 73, 112, 130, 144, 146, 147, 163, 197
Eğitim 160
Ehrenburg 105, 132
Eisenhower 117, 122, 134
Ekim Devrimi 11, 15, 17, 33, 56
Ekonomi 8, 9, 11, 13, 32, 41, 48, 49, 50, 51, 53, 61, 62, 63, 66, 67, 69, 75, 106, 108, 111, 128, 130, 133, 137, 138, 143, 145, 146, 149, 150, 158, 161, 172, 174, 175, 183, 186, 188, 199, 216, 218
Ekonomik başarı 128

Ekonomik kriz 216
Ekonomik planlama *bkz.* Stalinizm 50, 67, 75
Ekonomik reform 143, 172, 174, 175
Endüstrileşme 72
Engels, Friedrich 23
Entelijansiya 20, 55, 132, 133, 204
Enternasyonalizm 64
Enukidze, Avel 87
Erken strateji sorunları 230
Ermenistan 16, 159, 190, 207
Eski Bolşevikler 56, 64
Estonya 16, 95, 179
Etnik gruplar 51, 73, 90, 189
Evtuşenko, Evgeni 133, 139, 167, 173
Ezhov, Nikolai 79, 91

F

Faşizm 86, 93
Federal Almanya 134, 184
Federal Güvenlik Servisi 204
Fiat 148
Finlandiya 31, 32, 33, 38, 96
Foros, Kırım 191, 192
Fransa 35, 93, 94, 95, 99, 108, 165, 183
Fulton, Missouri 110

G

Gagarin, Yuri 133
Gaidar, Egor 201
Galipler kongresi 82
Gamsakhurdia, Zviad 189, 207
Ganf 87, 226
Gazi örgütleri 162
Geçici Hükümet 29, 31, 32, 33, 34
Gençler 54
Geri kalmışlık 19
Geri kalmışlık problemi 241
Gizli Konuşma 86, 125
Gizli polis 65
Glasnost 172, 173, 179, 186
Gomulka 126
Gorbaçev, Raisa 112
Gorbaçov, Mikail 32
Gorbaçov Derneği 212
Gouzenko, Igor 110
Göç 28
Gösteriler 31, 32, 125, 159
GPU 46, 65, 70, 72, 76, 78, 90
Greçko, Andrey 152
Gregoryen takvim 17
Gromyko, Andrey 144
Grossman, Vasily 105
Gulag 22, 76, 83, 92, 111, 113, 121, 124, 133, 160, 165, 173, 185, 197, 222
Güney Kore 116
Gürcistan 16, 36, 66, 71, 89, 122, 124, 125, 138, 159, 180, 182, 189, 190, 207, 208, 211

H

Halk Komiserleri Konseyi 33, 45
Halk Komiserlikleri 45, 47
Harbin, Mançurya 38
Harkov 20
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 13
Hemingway, Ernest 112
Hessler, Julie 112, 218, 223
Hidrojen bombası 111, 134
Hitler, Adolf 93, 95, 222
Hizipçilik 54, 55
Hizipler 24, 54, 55, 57, 62, 63, 82, 177, 181
Hizip yasağı 58
Ho Chi Minh 152
Holodomor 81, 213
Holokost 105, 170
Honecker, Erich 151, 183, 227
Hough, Jerry 6, 10, 171, 217, 219, 225, 227
Hürriyet 37, 198
Hürriyet Radyosu 198

I

Iannucci, Armando 117

İ

İç savaş 7, 34, 35, 36, 37, 42, 45, 47, 48, 53, 56, 58, 67, 72
İdari başkan 182
İkili iktidar 31, 188
İkinci Dünya Savaşı 7, 100, 102, 106, 120, 162, 170, 171, 173, 197, 212, 213, 226
İntihar 89
İran 154
İskandinav sosyal demokrasisi 184
İslam 72, 157
İsrail 116, 154, 155
İşçi sınıfı *bkz.* proleterya 23, 24, 27, 34, 35, 41, 42, 46, 132, 144
İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Marksist Mücadele Birliği 24
İşe alım 47
İşgal edilen bölgeler 98
İş gücü olarak 99
İtalya 108

J

Jackson-Vanik yasası 155
Japonya 19, 22, 35, 80, 99
Jukov 99, 101, 105, 107, 120, 126, 127, 128, 135, 152, 227

K

Kadın 68
Kadın konseyleri 178
Kadınlar 73, 161, 163
Kadınların katkısı 102
Kadınların temsili 102

Kafkaslar 19, 38, 77, 99, 103, 137, 151, 207
Kaganoviç, Lazar 51, 66, 114, 116, 120, 122, 124, 127, 128
Kalın dergiler 173
Kalinin 47, 49, 181, 186
Kamenev 48, 49, 61, 63, 86, 87, 226
Kamuoyu yoklaması 113
Kanada 110
Kapitalizm 13, 23, 169, 201
Kapital yatırımı 17, 76, 110, 148
Karadağ gaz boru hattı 137
Karne 48
Katılımcı sosyalizm 130
Katolik Kilisesi 157
Katyn Ormanı 104
Kazakistan 16, 65, 71, 81, 102, 103, 115, 121, 128, 129, 140, 144, 157, 177, 190, 206
Kazan 24, 189, 207
Kendall, Donald 164
Kennedy, John F. 86, 119, 140
Kentleşme 20
Kerenski, Aleksandr 32, 33
KGB 141, 165, 166, 170, 188, 191, 204, 209, 211
Khaldei, Yevgeny 104, 227
Kırgızistan 16, 211
Kırım 99, 103, 106, 115, 125, 136, 191, 211, 214
Kırım Tatarları 103, 115, 125
Kıtlık 7, 81, 82, 212
Kızıl Meydan 18, 60, 106, 226
Kızıl Ordu 14, 15, 37, 38, 42, 43, 44, 47, 48, 53, 66, 100, 103, 227
Kızıl Ordu Günü 14
Kiev 20, 36, 179, 193
Kim İl-sung 108
Kirill, Patrik 214, 215, 228
Kirov, Sergey 83, 86, 87, 125
Kirov cinayeti 87
Kodorkovski, Mikail 203, 210
Koestler, Arthur 90
Kohl, Helmut 183
Kolektif liderlik 122, 123
Kolektivizasyon 69, 70, 71, 72, 76, 82, 173
Komintern *bkz.* Komünist Enternasyonel (Komintern) 44, 59, 85
Komsomol 54, 61, 78, 86, 160, 176, 203, 207
Komünist Enternasyonel (Komintern) 44
Komünist Parti 12, 38, 39, 49, 88, 102, 111, 137, 161, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 188, 190, 193, 204, 208, 209
Kondratov, F. F. 78
Konev, Ivan 126
Kongre Kütüphanesi 10

Kooperatifler 174
Kore Savaşı 116, 122
Kornilov, Lavr 32, 191, 192
Kosygin, Aleksei 143, 148
Köylüler 19, 20, 23, 24, 28, 35, 43, 46, 50, 63, 69, 71, 72, 73, 76, 111, 202
Köylülerle ilişkiler 42
Kravchuk, Leonid 190
Kremlin 18, 59, 60, 87, 105, 117, 118, 194, 206, 209, 224
Kronstadt ayaklanması 42
Krupskaya, Nadezhda 25, 27, 58, 64, 66
Kruşçev, Nikita 5, 7, 8, 13, 75, 86, 101, 108, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 152, 154, 157, 162, 163, 165, 166, 167, 171, 172, 175, 177, 211, 214, 227
Kruşçev çağı 128, 163
Kruşçev'in Gizli Konuşması 133, 157
Kulaklar 69
Kunaev 157, 158, 177
Kurtarıcı İsa Katedrali 130, 206, 215
Kurucu Meclis 29, 41
Kuruluş düşüş 139
Kuzey Kore 13, 108, 116
Küba füze krizi 140, 237, 244
Kültür 51, 56, 84, 155, 159, 197
Kültürel devrim 68, 69, 70, 73, 84, 129
Kürtaj 17, 85, 197
Kütüphaneciler 87
Kütüphaneler 27, 57

L

Lenin, Vladimir *ayrıca bkz.* Bolşevik Parti 5, 7, 8, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 36, 39, 41, 45, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 82, 97, 123, 133, 144, 150, 172, 174, 205, 209, 210, 212, 214, 216, 220, 221, 225, 226, 228
Leningrad 59, 86, 87, 97, 110, 113, 125, 133, 153, 181, 186, 209
Leningrad Olayı 113, 125
Lenin'in son yılları 57
Lenin kültü 59, 64
Lenin Mozolesi 60, 226
Letonya 16, 32, 95, 121, 137, 179, 237
Liderlik 5
Lisenko, Trofim 114, 173

Litvanya 16, 95, 157, 179
Litvinenko, Aleksandr 211
Litvinov, Maksim 86, 94
Lobicilik 77
Lozovski, Solomon 115, 116
Lubyanka Meydanı 18, 226
Lunaçarski, Anatoli 55
Lvov, Prens 32

M

Macaristan 125, 126, 149, 153, 184, 208
Magnitogorsk 78
Majdanek 105
Makhno 43
Malenkov 100, 116, 120, 121, 123, 126, 128
Mali kriz 209
Mançurya 38, 99, 233
Mandelstam, Nadezhda 79
Mao Zedong 108
Marconi, Guglielmo 114
Marksist devrimciler 11, 23, 26
Marksistler 23, 26
Marksizm 11, 23, 145, 216
Marshall Planı 108
Marx, Karl 23, 42, 48, 76, 144
Maskeleme 56
McCarthy, Joseph 110
McDonald's 175
Medvedev, Roy 165, 237
Medvedev, Zhores 165
Menşevikler 26, 31, 32, 33, 36
Mikoyan 97, 100, 101, 111, 116, 117, 120, 123, 124, 125, 128, 139
Milletler Cemiyeti 86
Milli marş 214
Milliyetçilik 16, 17, 20, 89, 137, 155, 179
Mir 55, 133, 163
Mitterrand, François 183
Modernleşme 17
Moldova 16, 95, 99, 144, 189, 190
Molotov, Vyacheslav 49, 54, 66, 76, 83, 89, 91, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 113, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128
Moskova Manège 139
Moskova 6, 9, 12, 15, 20, 32, 41, 44, 46, 49, 56, 57, 59, 62, 65, 67, 77, 78, 85, 87, 88, 89, 90, 97, 98, 99, 105, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 124, 126, 128, 130, 132, 133, 136, 137, 139, 140, 141, 144, 153, 158, 159, 160, 164, 165, 167, 170, 171, 175, 176, 178, 179, 181, 183, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 199, 205, 206, 209, 210, 214, 215, 217, 226, 227

Moskova Radyosu 97
Moskova şov mahkemeleri 87
Moskova Üniversitesi 167
Mukhina, Vera 68, 166, 167, 226
Mukhitdinov, Nuritdin 137
Muratov, Dimitri 213
Mussolini, Benito 45
Mühendisler 69, 78, 84
Mzhavanadze, Vasily 138

N

Na kladbishche (şarkı) 148
Napolyon Bonapart 44
Narodnikler 22
NATO 184, 208, 211
Nazarbayev, Nursultan 190, 206
Nazi Almanyası'nın yükselişi 86
Nazi toplama kampları 105
Neizvestni, Ernst 139, 141
Nepmen 51, 56
Nevler, K. 150, 227
Nevski, Aleksandr 97
Nixon, Richard 156
Niyazov, Saparmurat 207, 208, 228
NKVD 82
Nobel Barış Ödülü 213
Novaia Gazeta 213
Nove, Alec 131, 220
Novy Mir 55, 133, 163
Nureyev, Rudolph 165
Nüfus 19, 20, 27, 29, 31, 92, 102, 110, 121, 131, 136, 159, 176
Nükleer silahlar 152

O

Oktiabr 163
Okudzhava, Bulat 162
Okuryazarlık 20, 43, 57, 129, 162
Olimpiyat Oyunları, 1980
Olumlayıcı eylem 17, 73, 130, 136, 144
Ordzhonikidze, Sergo 89
Orta sınıf 132, 161, 198
Orwell, George 173
Otonom bölgeler 189
Overy, Richard 96, 223

Ö

Öğrenciler 84, 125
Özbekistan 16, 89, 114, 163, 207
Özelleştirme 175, 201
Özgürleşme 199

P

Pamyat (hatıra) 179
Parti Karşıtı Grup 127, 137, 139
Parti kongreleri 46, 62, 64, 82
Parti kültürü 112

Parti sekreterleri 62, 89, 101, 128, 138, 206
Parti üyeliği 178
Paulus, Friedrich 99
Pelevin, Viktor 206, 225
Pepsi 164
Perestroyka 185, 188
Pereyaslav Anlaşması 158
Petersburg Sovyeti 22, 31, 66
Petrograd 15, 30, 31, 32, 33, 34, 41, 49, 226
Petrol 80, 186
Petrov, Evgeny 113
Picasso, Pablo 133
Podgorny, Nikolai 143
Pogromlar 35, 114
Politbüro 44, 45, 46, 49, 54, 57, 58, 59, 61, 62, 66, 77, 82, 86, 90, 97, 100, 101, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 123, 124, 126, 127, 128, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 152, 158, 159, 171, 176, 177, 210
Politika 50, 113
Politik strateji 176
Polonya 15, 19, 20, 35, 38, 48, 94, 95, 103, 104, 105, 125, 126, 153, 156, 184, 208
Polonyalı subayların toplu mezarları 104
Polukhin, V. 174, 227
Popov, Aleksandr 114
Popov, Gavriil 181
Pospelov, Peter 124
Potsdam Konferansı 106, 227
Pravda 59
Presidium 123
Proleterya 12, 23, 26, 27, 31, 32, 34, 38, 42, 44, 46, 49, 56, 61
Proleterya diktatörlüğü 34, 42
Protocols of the Elders of Zion – Siyon Atalarının Protokolleri (kitap) 49
Putin, Vladimir 207, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 225, 228

R

Radikalleşme 23
Rahipler 50, 56, 60
Rasputin, Grigory 29, 159, 178
Reagan, Nancy 183
Reagan, Ronald 182
Reformcu olarak 129
Reformlar 19, 24
Reform programı 119, 170
Rekabetçi tüketim 150
Revizyonizm 126
Reykjavik 182
Ribbentrop, Joachim von 93
Riga 20, 32
Rokossovski, Konstantin 101, 126
Romanya 95, 183, 184, 208

Roosevelt, Franklin 101, 102, 106
Rosenberg, Ethel 111
Rusça 15, 20, 23, 26, 59, 159, 211
Rus harici cumhuriyetler 189
Rus harici milliyetçilikler 17
Rus İç Savaşı 14, 102
Rus İmparatorluğu 12, 15, 16, 17, 21, 25, 32, 38, 39, 49, 95, 190, 226
Rus Komünist Partisi 42, 181, 188, 204
Ruslar 13, 22, 24, 25, 49, 115, 137, 159, 176, 188, 199, 201, 203, 205, 208, 212, 213
Ruslaştırma 25, 114, 121
Rus Merkez Bankası 209
Rus ruhu 185
Rus şovenizmi 16
Rusya Federasyonu 13, 105, 200, 204, 205, 213
Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti 15
Rykov, Alexei 82

S

Saakaşvili, Mikail 207
Sakarov, Andrei 165
Salisbury, Harrison 121
SALT I 154
Samara 36, 99
Samizdat 164
Sanatlar 114
Sanayileşme 7, 20, 63, 67
Sansür 111, 133, 163
Sats 6, 55, 217, 226
Savaş sonrası 209
Savunma endüstrisi 93
Seçimler 77, 178, 184, 201
Semenova, I. 8, 225
Semiçastni, Vladimir 141
Shcherbytsky, Volodymyr 81, 158
Shok 201
Shostakovich, Dmitry 133
Sınıf düşmanları 51, 56, 61, 72, 86
Sibirya 19, 22, 36, 69, 77, 80, 98, 115, 159
Sinyavsky, Andrei 164, 165
Sivil toplum 121, 131
Siyasi partiler 198
Siyasi partiler 204
Skripals, Sergei 211
Slovakya 208
Slovenya 208
Soğuk Savaş 7, 9, 10, 22, 106, 113, 134, 153, 154, 182, 183, 215
Soljenitsin, Aleksandr 133, 165, 214
Sonuçları 54, 81, 103, 147, 172
Sorge, Richard 96
Sosyal demokrasi 184

Sosyal Demokrat İşçi Partisi 12, 61
Sosyal demokratlar 85
Sosyalist Devrimci 41
Sosyalist realizm 84
Sosyalizm 13, 14, 64
Sosyal yardım 161
Sovok 206
Sovyet ABD Enstitüsü 154
Sovyet basını 69, 173
Sovyet Egemen Cumhuriyetler Birliği 190
Sovyetler 2, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 20, 41, 42, 44, 53, 62, 65, 67, 68, 70, 75, 76, 80, 81, 84, 85, 86, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 138, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 176, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 206, 209, 211, 212, 215, 216, 217, 227
Sovyetler Birliği 2, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 20, 42, 44, 53, 62, 65, 67, 68, 70, 75, 76, 80, 84, 85, 86, 90, 91, 93, 95, 96, 99, 105, 106, 108, 110, 112, 116, 117, 118, 121, 122, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 138, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 176, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 204, 205, 206, 209, 211, 212, 215, 216, 217, 227
Sovyetler Birliği Komünist Partisi 42, 180, 227
Sovyetler Birliği'nin kuruluşu 230
Sovyetler Kongresi 41
Sovyetler Sarayı 130
Sovyet müttefikleri 152
Sovyetoloji 122, 131, 164, 217
Sovyet Ordusu 93, 96, 99, 105, 116
Sovyet tepkisi 174
Soyluluk 19
Stalin, Josef *ayrıca bkz.* 2, 7, 9, 10, 39, 44, 46, 49, 53, 54,

57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 132, 136, 137, 138, 144, 163, 165, 171, 212, 213, 214, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227
Stalingrad 99
Stalinizm 5
Stalin kültü 82
Stanislavsky, Konstantin 46
St. Petersburg 12, 19, 20, 24, 186
Sukhanov, Nikolai 66, 221
Suvorov, Alexander 97

Ş

Şevardnadze, Eduard 171, 182, 207
Şov mahkemeleri 69, 87, 88
Şubat Devrimi 29, 33

T

Tacikistan 16, 75
Tamizdat 163, 164
Tarım 68, 69, 71, 72, 82, 113, 114, 121, 129, 138, 148, 170
Tarımda kolektivizasyon 68, 69
Tatar Otonom Cumhuriyeti 89, 207
Tatarya 207
Tek ülkede sosyalizm 44
Temsil 12, 20, 37, 39, 41, 46, 49, 77, 82, 98, 136, 138, 164, 178, 213
Thatcher, Margaret 183
Tiflis 125, 137, 140
Timoşenko, Semyon 101
Tocqueville, Alexis de 170
Toplama kampları 105
Totaliterlik 10
Transkafkas Federasyonu 39
Troçki 22, 26, 32, 33, 37, 44, 48, 49, 53, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 116, 141, 173, 226
Tukaçevski, Mikail 90
Türkmenistan 16, 75, 89, 207, 208

U

Ukrayna 15, 17, 19, 20, 36, 42, 43, 51, 66, 72, 77, 81, 89, 95, 99, 102, 103, 113, 125, 136, 137, 144, 158, 159, 180, 185, 190, 193, 207, 208, 211, 213, 214, 216

Ukraynalı Milliyetçiler Organizasyonu 103
Ulusal endişeler 177
Ulus devletler 206
Uluslararası Fuar, Paris, 1937
Uluslararası ilişkiler 134, 152, 182
Ulyanov, Alexander 24, 25, 226
Ulyanov ailesi 226
Ushats, M. 150, 227
Uzay programı 133
Uzlaşma ve Uyuşma Günü 206
Üçüncü Dünya 13, 111, 126, 127, 137, 145, 153, 154
Üyelik 88

V

Vahşi kapitalizm 201, 244
Varşova 20, 38, 104, 126, 184
Varşova Paktı 126, 184
Vasilevsky, Aleksandr 120
Vasiyetname 66
Veraset mücadelesi 59
Verdery, Katherine 13, 220
Vergilendirme 112
Volga Cumhuriyeti 36
Voltaire 19
Voroşilov, Klim 66, 75, 83, 90, 116, 120, 124
Votka 147, 227
Vozhd 59, 123
Voznesensky, Nikolai 113

W

Watergate skandalı 244
Widener Kütüphanesi 65

Y

Yabancı yatırım 19, 62, 63, 175
Yagoda, Genrikh 90
Yahudi göçü 156
Yahudiler 16, 25, 35, 39, 49, 51, 115
Yakovlev, Aleksandr 159, 176
Yalta anlaşması 110, 117
Yanayev, Gennady 191
Yaşam beklentisi 129, 146
Yazarlar 178
Yazarlar Birliği 178
Yaz Olimpiyatları 9
Yazov, Dmitry 191
Yeltsin, Boris 171, 176, 178, 179, 180, 181, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 201, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 212, 224, 228
Yeltsin Müzesi 212
Yeni Ekonomik Mekanizma (YEM) 149
Yeni Ekonomik Politika (NEP) 50, 230
Yeni Rusya *bkz.* Sovyet sonrası Rusya 204
Yeni zenginler 203
Yerelleşme 51

Yeşiller 180
Yolsuzluk 138, 198
Yurçak, Aleksey 160, 169
Yusupov, Feliks 29
Yüksek eğitim *bkz.* eğitim 23
Yüksek Parti Okulu 201

Z

Zafer Günü 105
Zakonomerno 23
Zhdanov, Andrei 186
Zinoviev, Grigory 173
Zorla hızlandırılmış sanayileşme 7, 68

Rus devriminin üzerinden yüz yıldan uzun süre geçmesine rağmen Sovyetler Birliği'nin çalkantılı tarihi bizi büyülemeye ve küresel siyaseti etkilemeye devam ediyor.

1917 devrimine kadar Rus hükümetindeki radikal değişimi teşvik eden toplumsal gerilimleri ve siyasi tutarsızlıkları açıklayarak başlayan bu kısa tarih 1920'lerde yeni ekonomik politikalar ve Stalinist düzende kaydedilen ilerlemeyi kapsamlı şekilde aktarıyor. Stalin sonrası liderlerin Stalin'in yöntemlerini kullanmadan ancak geçmişi de açıkça reddetmeden Batı ile barış içinde yaşamak için nasıl mücadele ettiklerini gösteren bölümlerin ardından, rejimin beklenmedik çöküşüne ve Sovyet sisteminin bir ürünü olan Vladimir Putin'in yükselişine ışık tutuluyor.

"Eğer Stalinist olsaydım, bu kitabı okumayanları Gulag'a göndermeli demezdim ama bir iki yıl iyice yeniden-eğitmeli derdim."

— Slavoj Žižek

internet satış
saykitap.com
55 TL
ISBN 978-605-02-0899-3
9 786050 208993
SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik